

*Краљ Милутин и доба Палеолога:
Историја, књижевност, културно наслеђе*

Међународни научни скуп

Скопље, 24 – 26. октобар 2021.

КЊИГА РЕЗИМЕА

Крал Милутин и доба Палеолога: Историја, књижевност, културно наслеђе,
меѓународни научни скуп, 24. - 26.октобар 2021, Скопље.

Уредници књиге резимеа: Јасмина С. Ћирић, Србољуб Убипариповић

Секретар: Милош Стојковић

Превод на српски језик: Невена Богојевић, Софија Трпчевски

Превод на македонски и енглески језик: Драган Крстић, Јасмина С. Ћирић

Лектура: Јасмина С. Ћирић, Наташа Станчић

Дизајн постера и насловне стране: Бранка Стојковић

Технички уредник: Дејан Манделц

Издавач: Српски културно-информативни центар СПОНА

Штампа: „Промедиа“ Доо-Скопље, ул.Васил Ђоргов 31, 1000 Скопље

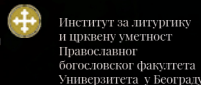
Тираж: 150 примерака

*Краљ Милутин и доба Палеолога:
Историја, књижевност, културно наслеђе*

Међународни научни скуп

Скопље, 24 – 26. октобар 2021.

КЊИГА РЕЗИМЕА

Funded by the Horizon 2020 Framework
Programme of the European Union

ИНСТИТУТ ЗА СТРАТЕГИЈСКА
ИСТРАЖИВАЊА

The Byzantine Legacy

Пленарни говорници конференције

др Срђан Пириватрић, Византолошки институт, САНУ (Србија)
др Милан С. Димитријевић, Астрономска опсерваторија у Београду (Србија)
др Марија Алесија Роси, Принстон Универзитет (САД)

Међународни научни одбор

др Милан С. Димитријевић, Астрономска опсерваторија у Београду (Србија)
др Горан Максимовић, Универзитет у Нишу, Филозофски факултет (Србија)
др Сања Пајић, Универзитет у Крагујевцу, Филолошко-уметнички факултет (Србија)
др Србољуб Убишариновић, Универзитет у Београду, Православни богословски факултет (Србија)
др Катарина Митровић, Универзитет у Београду, Филозофски факултет (Србија)
др Миљан Милкић, Институт за стратегијска истраживања, Србија
др Јасмина С. Ђирић, Универзитет у Крагујевцу, Филолошко-уметнички факултет (Србија)
др Александра Колаковић, Институт за политичке студије, Београд, Србија
др Николета Изар, Универзитет у Копенхагену (Данска)
др Пасхалис Андрудис, Аристотел Универзитет у Солуну, Грчка
др Анђе Боселман Рукби, Јустус-Либиг Универзитет у Гисену (Немачка)
др Јелена Богдановић, Државни Универзитет у Ајови (САД)
др Светлана Маљцева, Санктпетербуршки државни универзитет (Русија)
др Аснү – Билбан Јалдин, Истанбул Универзитет (Турска)
др Марија Алесија Роси, Принстон Универзитет (САД)
др Ивана Јевтић, Коч Универзитет (Турска)
др Елмедина Дурановић, Институт за историју у Сарајеву (БиХ)
др Ангелики Папагеоргиу, Национални Универзитет у Атини (Грчка)
др Ана Адашинскаја, Нови европски колеџ, Букурешт (Румунија)
др Јасминка Кузмановска, Институт за националну историју, Скопље (Северна Македонија)
др Андријани Георгиу, Отворени Универзитет у Никозији (Кипар)
др Тасија Либер, Универзитет у Мајнцу (Немачка)
Епископ стојбијски мр Давид (Нинов), Српска Православна Црква (Православна охридска архиепископија)

Организациони одбор

др Јасмина С. Ђирић, Универзитет у Крагујевцу, Филолошко-уметнички факултет (Србија)
др Сања Пајић, Универзитет у Крагујевцу, Филолошко-уметнички факултет (Србија)
др Србољуб Убишариновић, Универзитет у Београду, Православни богословски факултет (Србија)
др Миљан Милкић, Институт за стратегијска истраживања (Србија)
др Ивана Јевтић, Коч Универзитет (Турска)
др Пасхалис Андрудис, Аристотел Универзитет у Солуну, Грчка
др Ана Адашинскаја, Нови европски колеџ, Букурешт (Румунија)
Наташа Станчић, Српски културно-информативни центар СПОНА, Скопље (Северна Македонија)
Милош Стојковић, М.А., Српски културно-информативни центар СПОНА, Скопље (Северна Македонија)
Петар В. Арбутина (Службени гласник, Србија)

Медијска подршка

РТС – Радио Телевизија Србије, Београд
Телевизија Храм, Београд
Слово Љубве – Радио Архиепископије београдско-карловачке, Београд
The Byzantine Legacy, Истанбул
Српски културно-информативни центар СПОНА, Скопље
Србтел – Српска интернет телевизија у Северној Македонији, Скопље
Медиасфера – Водич кроз медијску индустрију
Политика
ПРАВОСЛАВЈЕ: Новине Српске Патријаршије

*Са благословом Светог Архијерејског Синода Српске Православне Цркве и
Светог Архијерејског Синода аутономне Православне охридске архиепископије*

#kingmilutinconference2021
#EuroWeb #COST #skoplje1321_2021

НЕДЕЉА 24. ОКТОБАР 2021.

Кинотека Републике Северне Македоније, Свечана сала

09.00| Свечано отварање

- др Ненад Филиповић, ректор Универзитета у Крагујевцу
- др Зоран Ранковић, декан Православног-богословског факултета Универзитета у Београду
- Призренски богослови („Богородице Дјево“ и „Достојно јест“)
- Милутин Станчић, директор Управе за унапређење језика припадника мањинских заједница Владе Републике Северне Македоније
- др Јасмина С. Ђирић, Универзитет у Крагујевцу, Филолошко-уметнички факултет
- Отварање тематских изложби:
 - „Задужбине краља Милутина у архивској грађи архитекте Ђурђа Бошковића“
 - „Задужбине краља Милутина у серији „Сведоци векова“ РТС“
 - „Духовници, витезови, зографи“ (иконопис Дејана Манделца)
 - „Наслеђе“ (изложба академске сликарке Стефане Стојковић)

10.15 – 11.00 | Тематско предавање:

Срђан Пириватрић, *Краљ Милутин, Теодор Метохит и српско -византијско сучељавање у доба Палеолога*

Пауза

11.15 | Председавају: Дејан Јечменица, Катарина Митровић

11.15 – 11.30 Катарина Митровић, *Краљица Јелена у улози супруге и мајке*

11.30 – 11.45 Војислав Живковић, *Мировни споразум Драгутина и Милутина из 1311/12. године*

11.45 – 12.00 Владан Станковић, *Српска духовна и световна власт између Рима и Цариграда. Од Лионске уније до владавине краља Стефана Уроша II Милутина*

12.00 – 12.15 Дејан Јечменица, *О титулатурама краља Милутина*

12.15 – 12.30 Александра Радосављевић, *Краљ Милутин и оснивање Бањске епископије*

12.30 – 12.45 Мелина Рокаи, *Краљ Милутин Немањић и његова жена Јелисавета Арпад, веза између Истока и Запада у време Палеолога*

12.45 – 13.00 Борис Стојковски, Борис Бабић, *Блажена Јелисавета Угарска – Жена краља Милутина*

13.00 – 13.15 Михалис Хрисантопулос, *Сучељавање краља Милутина и деспота Шишмана за доминацију на Балкану*

13.15 – 13.30 Жарко Б. Вељковић, *О надимку Милутиновог великог војводе Новака, Гребострек*

Дискусија

Пауза

14.00| Председавају: Александра Фостиков и Борис Стојковски

14.00 – 14.15 Николас Џонсон, *Континуитет и промене у разгранатом византијском Царству*

14.15 – 14.30 Ваиос Д. Киритсис, *Теодор Метохит као везник између династије Палеолога и краља Милутина*

14.30 – 14.45 Валерио Масимо Минале, *Краљ Милутин као законодавац*

14.45 – 15.00 Андриани Георгиу, *Женско ктиторство између 1282-1321: Преношење угледа и друштвеног положаја*

15.00 – 15.15 Александра Фостиков, *Занатство у време краља Милутина*

15.15 – 15.30 Мила М. Крнета Поповић и Аранђел Смиљанић, *Односи српског краља Милутина и византијске царице Ирине у свјетлу византијских извора*

15.30 – 15.45 Џенан Даутовић, *Преломна времена: Утицај првих авињонских папа (Климент V 1305-14. и Јован XXII 1316-1334.) и анжујевских краљева Угарске (Карло Роберт 1301-1342.) на верско-политичке прилике земаља Југоисточне Европе прве половине XIV века*

Дискусија

Пауза

16.15 | Председавају: Јасминка Кузмановска, Жарко Б. Вељковић

16.15 – 16.30 Јасминка Кузмановска, *Још једном о месазону: лексички прилог ка тумачењу византијске службе*

16.30 – 16.45 Драган Каран, *Развој богословља и духовности у Србији у време краља Милутина*

16.45 – 17.00 Марина Стојановић, *Богословска полемика поводом рецепције Лионске Уније у Источној Цркви у доба Палеолога – Аргументи патристичког предања*

17.00 – 17.15 Снежана Б. Милојевић, *Богоодабраност краља Милутина у Житију Данила Другог*

17.15 – 17.30 Славица Васиљевић Илић, *Краљ Милутин у делу Данила Трећег*

17.30 – 17.45 Владимир Антић, *Карактеристике српског богослужења и појања на почетку XIV века према Никодимовом типiku*

17.45 – 18 Србољуб Убипариповић, *Послєдовање омивања ногу на Велики четвртак у Типiku Архиепископа Никодима*

Дискусија

19.00 Вечера за учеснике скупа

ПОНЕДЕЉАК 25. октобар 2021.

Кинотека Републике Македоније, Свечана сала

9.30 – 10.15 Тематско предавање:

Милан С. Димитријевић, *Теодор Метохит и његов ученик Нићифор Григора на дворовима краља Милутина и краља Стефана Дечанског*

Пауза

10.30| Предавају: Србољуб Убипариповић и Весна Пено

10.30 – 10.45 Исидор Јагодић, *Типик Архиепископа Никодима – увођење Јерусалимског типика у богослужбени живот Српске Православне Цркве*

10.45 – 11.00 Протосинђел Данило (Гаврановић), *Послєдовање Свете Тајне Крштења и Миропомазања у требницима РНБ О.п.І.14 и РНБ Гилџф. 21 – крај XIII и почетак XIV вијека*

11.00 – 11.15 Јована Станојловић, *Ликовно обликовање српских књига у време владавине краља Милутина*

11.15 – 11.30 Ана Рашковић, *Служба Светом краљу Милутину у руским богослужбеним рукописима XVI-XIX века*

11.30 – 11.45 Весна Пено, *Допринос „мајстора“ појачке уметности, савременика Светог краља Милутина, процвату псалмодије у доба Палеолога*

11.45 – 12.00 Никола Лукић, *Култ Светог краља Милутина: литургијско-историјска анализа*

12.00 – 12.15 Марија Васиљевић, *Свети краљ Милутин: Заштитник свих српских и бугарских земаља*

Дискусија

Пауза

12.45| Председавају: Александра Давидов Темерински, Ивана Јевтић

12.45 – 13.00 Алекс Родригез Суарез, *Религијски звучни пејсаж раног доба Палеолога: како је заиста било?*

13.00 – 13.15 Пасхалис Андрудис, *Архитектонски програм краља Милутина у манастиру Хиландар на Светој Гори*

13.15 – 13.30 Дејан С. Радисављевић, *Историја, археологија, сакрална архитектура и традиција крушевачке области у време краља Милутина*

13.30 – 13.45 Драгана Лазаревић, *Моћ наслеђа: спорно архитектонско и археолошко наслеђе као средство стварања идентитета*

13.45 – 14.00 Елијас Петру, *Ксенон краља Стефана Уроша II Милутина: Царска школа у Цариграду XV века*

14.00 – 14.15 Серена Ачаји, *Две средњовековне тврђаве на супротним странама Јадранског мора: Тврђава Ново Брдо и Кастел дел Монте у компаративној анализи*

Дискусија

Пауза

14.45 | Председавају: Пасхалис Андрудис, Аснун Билбан Јалцин

14.45 – 15.00 Александра Давидов Темерински, *О месту Грачанице у позновизантијској архитектури, још једанпут*

15.00 – 15.15 Светлана Владиславовна Маљцева, *Грачаница краља Милутина и интерпретација византијске цркве у архитектури средњовековне Србије и Старе Русије*

15.15 – 15.30 Велимир Матановић, *Стилске одлике и генеза романске уметности манастира Бањска*

15.15 – 15.30 Сњежана Орловић, *Манастир Крупа: задужбина из времена краља Милутина*

15.45 – 16.00 Дубравка Прерадовић, *Допринос Габријела Мијеа у истраживању задужбина краља Милутина*

16.00 – 16.15 Аснун Билбан Јалцин, *Традиција и иновација декорације позних Палеолога: Случај Хоре/Карије џамије*

16.15 – 16.30 Јасмина С. Ђирић, *Архитектура Краљеве цркве у Студеници и Хора у Цариграду: сличности и апропријација*

16.30 – 16.45 Талија Мантопулу-Панајотопулу, *Краљ Милутин и црква Таксијарси у Солуну*

16.45 – 17.00 Јана Алексић, *Уметничка епоха краља Милутина у културноисторијској и естетичкој оптици Милана Кашанина*

Дискусија

Пауза

17.30| Председавају: Сања Пајић, Ана Адашинскаја

17.30 – 17.45 Ивана Јевтић, *Концепт путовања: Класицизам у уметности из времена краља Милутина и епохе Палеолога*

17.45 – 18.00 Сања Пајић, Роза Д'Амико, *Везе између српске и италијанске уметности крајем 13. и почетком 14. века: ретке иконографске теме*

18.00 – 18.15 Војислав Башица, *Литургијске теме у иконографији Милутинових задужбина - богословски видици Милутинових зографа и неимара*

18.15 – 18.30 Серџан Јандим Ајдин, *Ренесанса пре пренесансе: Хумани аспекти позновизантијског сликарства. „Силазак у Ад: слика ослобођења и васкрсења“*

18.30 – 18.45 Бранислав Цветковић, *Владарска слика краља Милутина поново проучена у историјском контексту*

18.45 – 19.00 Здравко Пено, *Тумачење представе Премудрости Божије из Грачанице у склопу богословских токова ере Палеолога*

Вечера за учеснике скупа

УТОРАК 26.октобар 2021.

Кинотека Републике Северне Македоније, Свечана сала

09.00| Предавају: Емануела Фољадини, Пасхалис Андрудис

09.00 – 09.15 Дионисиос Мурелатос, *Представе ктитора са моделом цркве у позновизантијском периоду*

09.15 – 09.30 Елена Костић, *Зограф Георгије Калиергис у служби краља Милутина. Пример гробљанске цркве манастира Хиландара*

09.30 – 09.45 Јоргос Фустерис, *Креативност и оригиналност у иконографским програмима прве половине XIV века*

09.45 – 10.00 Емануела Фољадини, *Христово суверено достојанство у Страдању: Иконографске и литургијске студије*

10.00 – 10.15 Анђела Гавриловић, *Прилог проучавању сцене Крштења Христовог у српској средњовековној уметности са посебним освртом на цркву Светог Никите код Скопља (око 1324; 1484)*

10.15 – 10.30 Елена Немикина, *Представе Светог Ђорђа у средњовековним староруским и српским споменицима*

10.30 – 10.45 Ана Адашинскаја, *Два лица смрти: Наративи циклуса Страдања и циклуса Светог Ђорђа на фрескама у Старом Нагоричину*

Дискусија

Пауза

12.45 | Предавају: Елена Костић, Анђела Гавриловић

12.45 – 13.00 Татјана Федоров, *Зидно сликарство цркве Светог Ђорђа у Старом Нагоричину: Посебан осврт на уметничко обликовање и промену стила на примеру циклуса Страдања*

13.00 – 13.15 Невена Богојевић, *Представе архитектуре у фреско-сликарству Краљеве цркве у Студеници*

13.15 – 13.30 Немања Петровић, *„Данас се Христос у Витлејему од Дјеве рађа...“. Запажања иконографских појединости Божићне химне као одраза побожности краља Милутина*

13.30 – 13.45 Ана Гриза, *Историјско-уметнички поглед на портрете краља Милутина у сакралним здањима*

13.45 – 14.00 Ирина Марковски, *Византијско наслеђе у традицији ренесансе Палеолога оживљено у фреско- сликарству најпознатијих влашких споменика XIV века у Јужној Румунији*

14.00 – 14.15 Софија Трпчевски, *Представе Светог Ђорђа у задужбинама краља Милутина*

Дискусија

Пауза

15.00| Предавају: Виктор Лилчић, Милан Димитријевић

15.00 – 15.15 Роберт Михајловски - Виктор Лилчић, *Оловни печат византијског цара Михаила VIII Палеолога из Кочана*

15.15 – 15.30 Милан Димитријевић, *О новчарству краља Милутина*

15.30 – 15.45 Наталија Ристовска, *Кружне наушнице краљице Симониде Палаеологине: прилог за идентификацију*

15.45 – 16.00 Биљана Цинцар Костић, *Плаштаница краља Милутина у музеју Српске Православне Цркве*

16.00 – 16.15 Бојана Павловић – Сергеј Беук, *Плаштаница краља Милутина: мотив Васкрсења у ери династије Палеолога*

16.15 – 16.30 Горан Максимовић, *Представљање задужбина Светог краља Милутина у појединим српским путописима и антропо-географским студијама с краја 19. и почетка 20. вијека*

Дискусија

Пауза

17.00 – 17.45 | Тематско предавање:

Марија Алесија Роси, Представе Христових чуда током владавине краља Милутина и њихова веза са Византијом

Предавају: Горан Максимовић, Александра Колаковић

18.00 – 18.15 Тијана Борић, *У служби династичке моћи и славе: Употреба слике и баштине из времена краља Милутина у маузолеју династије Карађорђевић*

18.15 – 18.30 Александра Колаковић, *Време краља Милутина, између идентитета и средства дипломатије: Симонида, колекција Александра Јоксимовића (1967)*

18.30 – 18.45 Наташа Тодоровић, *Мала планета 1675 Симонида*

18.45 – 19.00 Ивана Лемкул, Владимир Аћимовић, *Изазови и иновације у дигиталном документовању цркава краља Милутина*

19.00 – 19.15 Бојана Павловић, *„Документарни филм као извор очувања културне баштине: задужбине краља Милутина у продукцијској делатности Радио телевизије Србије“*

Дискусија

Завршна реч

Затварање конференције

Вечера за учеснике скупа

27.октобар 2021. Екскурзија за учеснике скупа

Срђан Пириватрић (Српска академија наука и уметности, Византолошки институт, Република Србија)*
srdjan.pirivatric@vi.sanu.ac.rs

КРАЉ МИЛУТИН, ТЕОДОР МЕТОХИТ И СРПСКО-ВИЗАНТИЈСКО СУЧЕЉАВАЊЕ У ДОБА ПАЛЕОЛОГА

Српско-византијско сучељавање на територији историјске Македоније, започето крајем XII века, у доба првих царева из династије Палеолога, Михаила VIII и Андроника II, ушло је у одлучујућу фазу.

Ово саопштење тиче се улоге коју су у догађајима имали српски краљ Стефан Урош II Милутин и Теодор Метохит, високи чиновник на двору цара Андроника II. Милутин је 1282. године започео по обиму значајна освајања византијских земаља, заустављена мировним споразумом са царем Андроником II 1299. године, чија је осовина био династички брак српског краља и царева малолетне кћери Симониде. На цареву одлуку да одустане од војног супротстављања српском краљу значајно је утицао управо Теодор Метохит, који је потом добио кључну улогу у преговорима о склапању династичког брака и мировног споразума, чиме су крајева освајања углавном била заустављена. Склапање мировног и брачног споразума, као и конкретна улога српског краља и високог царског чиновника, разматрају се у контексту сучељавања различитих интересних група које су утицале на коначне одлуке два суверена, краља Милутина и цара Андроника II.

* **др Срђан Пириватрић**, виши научни сарадник Византолошког института Српске академије наука и уметности. Аутор је монографије *Самуилова држава* (1997), уредник монографије *Историја Бугарске* (2008), коуредник тематског зборника *Краљевство и архиепископија* (2019). Био је копредседник Организационог одбора 23. међународног конгреса византијских студија у Београду (2016). Тренутно ради на припреми тематског зборника посвећеног краљу Милутину. Председник је Српског комитета за византологију, члана AIEB.

Катарина Митровић (Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Центар за историјску географију и историјску демографију, Република Србија)*
katmit035@gmail.com

КРАЉИЦА ЈЕЛЕНА У УЛОЗИ СУПРУГЕ И МАЈКЕ

Краљица Јелена (око 1250-1314) више од једног столећа привлачи велику пажњу научне и шире јавности. О њој се досад говорило углавном као о краљици, енергичној владарки вичној дипломатским играма у доба покушаја успостављања црквеног јединства између Истока и Запада. Истицано је да се дописивала са папом Николом IV и духовницима широм православне васељене, од Свете Горе преко Цариграда до Синаја. Краљица Јелена представљана је и у улози ктиторке по много чему јединственог манастира Градац и неколико бенедиктинских и фрањевачких цркава у Поморју српске државе. У више наврата указивано је на школу за девојке коју је она основала вероватно при своме двору у Брњацима. Јелена је једина српска *света краљица*, па се велика пажња поклањала и одгонетању тајне њеног порекла, као и њеној вероисповести током дугих деценија које је провела у Србији. Ове расправе трају и данас. Међутим, у досадашњим научним радовима породични живот краљице Јелене, њени односи са супругом, краљем Урошем I, и синовима, краљевима Драгутином и Милутином, само су узгред дотицани. Житија поменуте тројице српских краљева и саме краљице Јелене из пера архиепископа Данила II, вести византијских и западних извора, као и ликовне представе дају довољно материјала да се Јеленин живот и њена улога у српској историји сагледају и из овог угла. У раду ће бити речи и о Јеленином односу према снахама, краљицама Каталини и Симониди. Извесна пажња поклоњена је и одгонетању судбине Јеленине једине кћери Брњаче. Конкретне податке о краљичином мајчинству могуће је допунити и продубити психолошким аспектима архетипа мајке.

* **др Катарина Митровић** је виши научни сарадник Центра за историјску географију и историјску демографију на Филозофском факултету у Београду. Основне и магистарске студије историје завршила је на Филозофском факултету у Београду. Докторирала је на Филозофском факултету у Новом Саду с темом *Бенедиктинци на подручју Барске митрополије и Которске епископије (IX век – 1571)*. Бави се проучавањем положаја и улоге Католичке цркве у српским земљама средњег века и у рано модерно доба. Систематски проучава грађу Историјског архива Котор, Бискупског архива Котор, Будванског архива, Млетачког архива и Ватиканског архива. У више наврата била је на студијским боравцима у Италији (Ређо Емилија, Венеција, Рим, Асизи). Учествовала је на петнаестак научних скупова у земљи и иностранству. Објавила је више од четрдесет научних радова и три монографије – *Mlečani episkopi Kotora (1420-1513)* (Beograd 2007; 2. izd. Beograd 2013), *Jurisdikcija Katoličke crkve u Sremu* (Beograd 2010, у коауторству са др Ђорђем Бубалом и др Радмилом Радић), *Benediktinci na području Barske nadbiskupije i Katorske biskupije (IX stoljeće – 1571)* (Kotor 2015). Такође се бави превођењем са италијанског језика (Е. Петоја, *Митови и легенде средњег века*, Београд 2005; М. Bizari, *Ren I Šato: od izgubljenog Jevanđelja po kainitima do tajnih sekti*, Beograd 2010).

МИРОВНИ СПОРАЗУМ ДРАГУТИНА И МИЛУТИНА ИЗ 1311/12.

Мировним споразумом с краја 1311. или почетка 1312. године окончан је десетогодишњи унутардинастички сукоб краљева Драгутина и Милутина. Њиме су уређени односи међу браћом, какви ће трајати све до смрти старијег брата 1316. године. Реконструкцију одредби овог споразума извршио је још средином прошлог века Михаило Динић. У међувремену је наука дошла до нових сазнања, чиме су поједини његови закључци оспорени. Питање наследника српског престола, међутим, чини се да ни данас није на задовољавајући начин решено. Оно је уједно представљало и централни проблем споразума, будући да се око њега и повео грађански рат. Циљ овог рада је да на основу расположиве изворне грађе понуди ново решење наследне одредбе споразума из 1311/12. године. Износе се докази којима се побија тврдња да је по питању престолонаследника обновљена одредба споразума у Дежеву из 1282. године. Пратећи трагове малобројних изворних остатака, настојаћемо утврдити колико пута се и из којих разлога мењао Милутинов избор престолонаследника у периоду од 1312. до 1321. године, посебно водећи рачуна о томе да ли су краљеви поступци били супротни његовом споразуму са Драгутином. Тиме се целокупан однос Драгутина и Милутина током последњих година живота старијег брата сагледава на сасвим другачији начин. Такође, баца се ново светло на друге нерешене проблеме овог периода, попут новог заоштравања односа браће око 1314. године и позадине побуне Стефана Дечанског. Проблем наследника престола надживео је обојицу браће, те ће дефинитивно бити отклоњен тек неколико година након Милутинове смрти.

* **Војислав Живковић**, студент докторских студија историје на Филозофском факултету у Новом Саду. Дипломирао на Филозофском факултету у Нишу 2018. године на тему „Однос између краљева Драгутина и Милутина до 1299. године“. Мастер студије историје на Филозофском факултету у Новом Саду завршио септембра 2019. године на тему „Однос краљева Милутина и Драгутина у светлу српско-угарских односа крајем 13. и почетком 14. века“.

Владан Станковић (Центар за црквене студије, Ниш, Република Србија)*
asurnasirpala@gmail.com

***СРПСКА ДУХОВНА И СВЕТОВНА ВЛАСТ ИЗМЕЂУ РИМА И ЦАРИГРАДА. ОД ЛИОНСКЕ УНИЈЕ
ДО ВЛАДАВИНЕ КРАЉА СТЕФАНА УРОША II МИЛУТИНА***

У раду ћемо покушати да укажемо на духовне и световне прилике које су се одиграле пре и после Лионске уније. На који начин су те прилике утицале на српске земље до и током владавине краља Милутина. Какве су црквене прилике биле у Србији али и какав је однос био између Рима и Цариграда. Унутрашња политика Србије била је додатно закомпликована и ту посебно треба обратити пажњу на ставове и деловање краља Драгутина и српске краљице мајке – Јелене. Сагледавајући политичке околности и духовне прилике у српској држави покушаћемо да укажемо на евентуалне ефекте Лионске уније. Такав процес је неопходно пратити и из визуре значајних чиниоца догађаја из 1274. године, византијског цара Михаила VIII Палеолога и папе Гргура X. Питање црквене уније биће актуелно и за време Стефана Уроша II Милутина. Разговори који су вођени са папом Климентом V и Карлом од Валоа додатно ће Милутинову Србију ставити у центар пажње западне Европе. Основно питање, биће питање успеха или неуспеха спровођења унијатске политике Рима на простору југоисточне Европе са највећим фокусом на простор средњовековне Србије.

* **Владан Станковић**, докторанд. Основне академске студије, смер историја, завршио на Филозофском факултету у Нишу. Мастер академске студије (модул Средњовековне студије) завршио на Филозофском факултету у Београду и одбранио мастер рад на тему „Будванска епископија између Венеције и Србије у првој половини XV века“. Сарадник Центра за црквене студије (из Ниша). и сарадник Међународног центара за православне студије (из Ниша). Тренутно на докторским студијама Филозофског факултета у Београду где је прихваћен и одбрањен предлог теме докторске дисертације „Зетска епископија и митрополија и њен историјски, друштвени и културни значај у средњем веку“.

Дејан Јечменица (Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за историју, Република Србија)*
dejan.jecmenica@f.bg.ac.rs

О ТИТУЛАТУРАМА КРАЉА МИЛУТИНА

Владарска титулатура подразумева име, титулу и географске одреднице, односно земље којима владар влада. По правилу у њу је уткана још и *девоција* (*Dei gratia* формула), обично у облику: *Божијом милошћу* или *по милости Божијој*, којом се заправо истиче извор, односно исходиште владаревог суверенитета, према схватању времена. Титулатуре се срећу неизоставно у писаним документима (повеле и писама) издатим у владаревој канцеларији, по правилу, два пута, у оквиру интитулације при почетку, и у потпису, на крају исправе. Осим тога, титулатуре се срећу на печатима, новцу, ктиторским натписима, и натписима поред владарских портрета на фрескама, на предметима-даровима црквама или манастирима, и на крају, али не по значају, у наративним изворима (домаћим и страним), савременим или нешто каснијим. Кроз све наведене и побројане примере могу се посматрати титулатуре краља Милутина. Сачувана изворна подлога у том погледу оставља значајне могућности, те је стога одабран овакав предмет истраживања у овој студији. На првом месту пажња ће бити посвећена владаревом имену, као неизоставном делу титулатуре. Посматраће се краљево народно име *Милутин*, ретко коришћено у службеној употреби, затим владарско име *Стефан* и неизоставно коришћење имена *Урош*, које је носио краљев отац, што ће бити предмет посебног осврта. Упадљиво истицање директног крвног сродства са пређашњим српским краљевима, што се среће у једном броју опширнијих титулатура, за краља Милутина је имало политичко-практични и идеолошки значај, на којим основама је он истицао легитимитет свог положаја, пошто је престо преузео од старијег брата. У том смислу је и навођење родбинске повезаности са византијским царем након 1299. године имало снажну владарско-идеолошку ноту. Покушаћемо да извршимо класификацију титулатура краља Милутина, према типовима, на основу изворника у којима се јављају, затим према садржини, саставним елементима, обиму итд. Пажња ће бити посвећена и садржинским иновацијама, односно променама у титулатури, које су долазиле као последице актуелних политичких збивања. У том погледу од посебног значаја биће посматрање географских одредница као компоненте титулатуре краља Милутина.

* др Дејан Јечменица, ванредни професор Филозофског факултета у Београду, на Одељењу за историју и Катедри за Историју српског народа у средњем веку са историјском географијом и старословенским језиком. 2001. године уписао је студије историје на Филозофском факултету у Београду. Дипломирао је 2006. године. Ангажован је од 2007. до 2011. на пројекту Министарства науке Републике Србије *Српска држава и друштво у изворима средњег века*, а од 2011. године на пројекту *Српско средњовековно друштво у писаним изворима*. Руководилац је истог пројекта од октобра 2017. године. Докторску дисертацију под насловом *Стефан Душан и Дубровник* одбранио је 13. фебруара 2013. године на Филозофском факултету у Београду. Објавио је монографско издање грађе, збирку тестамената из Дубровачког архива: *Србија у дубровачким тестаментима (1414–1436). Testamenta Notariae*, књиге 10, 11, 12, Архив Србије, Београд 2016 (заједно са проф. др Андријом Веселиновићем). Аутор је монографије *Немањићи другог реда*, Београд 2018. Осим тога, објавио је још и око педесет научних радова у домаћим и страним публикацијама, међу којима и више саопштења са домаћих и међународних научних конференција, а уз то и већи број одредница у лексикографским публикацијама водећег националног значаја (*Српски биографски речник*, *Српска енциклопедија* и *Енциклопедија Републике Српске*).

Александра Радосављевић (Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Филозофски факултет, Република Србија)*
aleksandra.radosavljevic@pr.ac.rs

КРАЉ МИЛУТИН И ОСНИВАЊЕ БАЊСКЕ ЕПИСКОПИЈЕ

Рад ће говорити о потреби и разлозима за оснивањем Бањске, Ибарске или Звечанске епископије, како се најчешће помиње код различитих аутора. Трагови њеног оснивања се помињу у Пљевљском требнику, 1286–1292. године, Грачаничкој повељи, код архиепископа Данила II у Житију краља Милутина. Српски престо у краљу Милутину добија амбициозног и упорног владара, предводника и представника ратоборне групе српске властеле које ће учинити велики продор и заузимања према јужним и југоисточним границама. Дугогодишње ратовање између Србије и Византије завршено је склапањем мира 1299. године и Милутиновим браком са византијском принцезом Симонидом. Освајања су призната као нека врста мираза, а са њим за невестом долазе нови уметнички и духовни утицаји, поред заокрета у политици. Измена граница српске државе утицала је и на ширење духовне власти Српске цркве, а осим тога и на измењен и увећан број њених епископских седишта и центара. Извори штуро помињу о овим догађајима, али остаје оскудно документовано и скоро непознато стање наречене епископије у времену када је настала. Из нејасног текста Грачаничке повеље, која се односи на Бањску и зидање нове цркве Св. Стефана у Бањској, може се претпоставити да је краљ Милутин у овом периоду, а можда и раније, регулисао неке имовинске односе између новоосноване епископије у Бањској и Липљанске епископије. Формирање и организовање нове епископије морало је да изазове и одређене територијалне промене, померање и сужавање духовне власти околних епископија, као и промену обима властелинстава неких катедралних цркава.

Бањска епископија дуго времена била је предмет нарочите пажње краља Милутина, а сведочанство томе је Светостефанском повељом богато даривано властелинство. Оснивање Бањске епископије и њено краткотрајно постојање очигледно да није имало за циљ само снажење црквене организације, него и црквено-политичку позадину догађаја који су обележили период владавине краља Милутина. Унутрашња реорганизација унутар Српске цркве крајем XIII и почетком XIV века, која је била условљена проширењем или губитком територија, одражава тадашње стање у земљи. Стога би и оснивање Бањске епископије био најбољи пример да унутрашњо-политичка ситуација у држави и замисао владара утиче и мења бројност и мрежу епископских центара.

* **Александра Радосављевић**, асистент. Основне академске студије историје завршила 2014. на Филозофском факултету, Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици. На истом факултету и смеру, 2017. године завршава мастер академске студије. Од фебруара 2019. године, запослена је на Филозофском факултету, Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици у звању асистента. Тренутно је докторанд Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду.

Мелина Рокаи (Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за историју, Република Србија)*
melinarokai85@hotmail.com

КРАЉ МИЛУТИН НЕМАЊИЋ И ЊЕГОВА ЖЕНА ЈЕЛИСАВЕТА АРПАД, БЕЗА ИЗМЕЂУ ИСТОКА И ЗАПАДА У ВРЕМЕ ПАЛЕОЛОГА

У историографији је познато да је српски краљ (Стефан Урош II) Милутин Немањић (владао 1282-1321) био познат под именом „Свети краљ“. Штавише, постојање многих његових бракова је такође опште познато у историји. Коначно, несумњиво је да је његова последња супруга, византијска принцеза Симонида била православна хришћанска светитељка. Поред тога, мање је познато да је једна од његових претходних супруга, Јелисавета Арпад била сматрана светитељком од стране Римокатоличке цркве. Јелисавета није била само сестра Каталине, жене Милутиновог старијег брата Драгутина Немањића (владао 1276-1282), него је била и сестра царице Ане, супруге византијског цара Андроника II Палеолога. Ништа мањег значаја је и чињеница да је Јелисавета била ћерка Стефана V Арпада (владао 1269-1272). Пре удаје за краља Милутина, принцеза Јелисавета је већ била у браку. Њен претходни супруг био је бохемијски племић Завиш од Фалкенштајна, кога су погубили његови политички непријатељи. Јелисавета није била само невеста неколико пута у животу, него је била и два пута замонашена. Њено прво монашко искуство забележено је у доминиканском Манастиру Блажене Девице на Острву зечева (данас познато као Маргитсигет усред Будимпеште) на Дунаву. Њена сестричина, ћерка краља Драгутина и Каталине, одгајана је у овом манастиру под Јелисаветиним надзором. Мада је била врло утицајна као монахиња, обезбеђивала је богате дарове за манастир од свог брата Ладислава IV (1272-1291), њено понашање је било далеко од прикладног за такав положај, а још мање за улогу светитељке. Осврнувши се на њене поступке, папски изасланик, бискуп Ферма, направио је је игру речи називајући је „антимонијалном“ и „бесном змијом“ уместо „побожном“ монахињом. Ова нечувена екскламација била је резултат Јелисаветиног поступка, када је горенаведену сестричину извукла из манастира како би је предала своме брату када је дошао да протера монахиње. Судбина Јелисаветиног каснијег живота мање је документована и позната. Након смрти њеног брата, Ладислава IV, дошло је до смене династија; будући да није имао легитимног наследника, династија Арпад је с њим престала да постоји. Уследила је борба за угарски престо, у коју су такође били умешани браћа Немањић, Драгутин и Милутин. За Јелисавету је то значило промену окружења, будући да је уточиште пронашла у посвојеној земљи своје сестре Марије у којој је она била жена анжујског краља, Карла II Напуљског. Јелисавета је нашла место за себе у доминиканском самостану у Напуљу, где је умрла и где је на крају и сахрањена. Угарски хагиограф, језуит, Габриел Хевенеси уврстио ју је у своје дело *Ungaricae sanctitatis indicia- О угарским светитељима* крајем XIII века. На тај начин је Јелисавета достигла исти ниво светости као и њен супруг, Свети Краљ Милутин.

* **др Мелина Рокаи**, докторирала је на Одељењу за историју, Филозофског факултета у Београду са темом *Елизабета Силађи 1410-1483*), 2013. године. Запослена је на истом Одељењу у својству научног сарадника. Од 2015. запослена је на пројекту *Модернизација западног Балкана*. Њена тренутна научна интересовања су из области женске историје, историје рода, историје и културе и мисли, имагологије.

Борис Стојковски-Борис Бабић (Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Република Србија; Универзитет у Бањој Луци, Филозофски факултет, Република Српска, БиХ)*
boris.stojkovski@ff.uns.ac.rs ; boris.babic@ff.unibl.org

БЛАЖЕНА ЈЕЛИСАВЕТА УГАРСКА – ЖЕНА КРАЉА МИЛУТИНА

Брачна политика српског краља Милутина је дуго времена била тема истраживања бројних научника из академских кругова. Циљ овог рада је да прикаже што детаљније могуће биографију угарске принцезе Јелисавете, која је једно време била српска краљица и жена краља Милутина. Пре свега, о њеном пореклу ће бити детаљније дискутовано, као и о њеном ранијем животу. Ослањајући се посебно на дипломатска документа Угарске, то јест на легенду о Светој Марини, у разматрање ће бити укључени Јелисаветине ране године и монашки живот. У наставку, посебан акценат ће бити стављен на њене бракове, првенствено на њен брак са краљем Милутином. Датовање склапања брака и рођења њихове деце још увек није у потпуности решено у историјографији, али постоје поједини занимљиви детаљи којима се вреди посветити. Њен наводно други (по мишљењу неких истраживача први) брак са Завишем од Фалкенштајна (око 1290) ће такође бити посебна тема овог рада, будући да је недовољно истражена. Византијски извори Пахимера и Григора, као и неки латински извори, тачније, *Anonymi Descriptio Europae Orientalis* из 1308. и *Directorium ad passagium faciendum* из 1332. године, пружају контрадикторне информације о њиховом браку. Коначно, аутори ће тежити да опишу један од најинтересантнијих делова посвећених поштовању Јелисавете као блажене у римокатоличкој цркви. У делу језуита Габријела Хевенесија (1656-1715) о светим угарским краљевима, под називом *Régi Magyar Szentség, Avagy: Magyar-Ország Bóldog emlékezetű ötven Szenteinek, és Bóldoginak le-képzett élete*. . . међу 50 светитеља, блажених владара и принцеза постоји поглавље које је посвећено Јелисавети. Њен брак са краљем Милутином је у потпуности изостављен, док је њен други брак са чешким племићем Завишем од Фалкенштајна само споменут и од тада, па надаље, сигурно је поштована у римокатоличкој цркви. Поред овог дела, кључан извор за њено поштовање је чињеница која се спомиње у различитим верзијама легенде о Светој Марини, а то је да је Јелисавета чинила све што је у њеној моћи да кроз живот опонаша своју тетку, која је била проглашена светом, у Угарској од 1276. године.

* **др Борис Стојковски**, вандредни професор и историчар средњег века на Универзитету у Новом Саду, Филозофски Факултет, Одељење за историју у Србији. Поља истраживања и интересовања укључују: историју Срема и данашње Војводине у средњем веку, црквену историју, историју средњовековног Медитерана, арапску и османску историју и њене везе са Југоисточном Европом у средњем веку, византојко-угарске и српско-угарске односе, западно виђење Србије у средњем веку. Био је гостујући предавач на универзитетима у Будимпешти, Пизи, Оломуцу и Нишу. Учествовао је на десетинама међународних конференција и аутор је две, а коаутор још две монографије.

др Борис Бабић, ванредни професор Универзитета у Бањој Луци, Филозофски факултет, Република Српска, Босна и Херцеговина. Поља његових интересовања и истраживања укључују византијску историју, посебно византијске, балканске територије као и средњовековну прошлост Балканског полуострва, средњовековну Босну и Србију. Аутор је једне монографије и преко десетине радова познатих, домаћих и међународних часописа, конференцијских публикација и других научних радова.

Михалис Хрисантопулос (Аустралијски институт за македонске студије,
Мелбурн, Аустралија)*
kottas.tsakas@gmail.com; pam.e.ma1905@gmail.com

СУЧЕЉАВАЊЕ КРАЉА МИЛУТИНА И ДЕСПОТА ШИШМАНА ЗА ДОМИНАЦИЈУ НА БАЛКАНУ

Године 1291. Шишман је био приморан да призна суверенитет Ногаја како би се супротставио притиску од стране Срба који је растао на западу. Исте године, удружене силе браће, једног од угарских вазала, Стефана Драгутина, и српског краља Стефана Милутина, око 1280.-1321. успеле су да притисну два куманско-бугарска племића и савезника Шишмана, Дрмана и Куделина. Године 1292. Шишман је започео велику кампању против Милутина са његовим српским суседима на западу. Милутинов одговор на Шишманов чин агресије је био много успешнији. Његов контранапад, резултат је стицања српских снага до Шишмановог Видина и заробљавања престонице након кратке опсаде. Деспот је, ипак, успео да побегне северно од Дунава, на сигурне територије татарских владара. Уместо напада на Шишманове земље, Милутин је Шишмана поново прогласио деспотом Видина и успоставио савез са њим. Како би потврдили савез, Шишман је оженио ћерку српског великог жупана Драгоша. Будући брак Шишмановог сина, будућег бугарског цара Михајла Шишмана, око 1323.-1330., запечатио је савез још више. Очигледно је да је постављање на власт Шишмана у Видину и унија са Србијом било диктирано од стране Ногаја. У исто време Србија је постала зависна од Татара. Иако је краљевство Шишмана првенствено зависило од српске државе на неодређени период, Шишман је држао до полунезависности и био је у потпуности на својој земљи. Успоставио је добре односе са Бугарском и по Андрееву, његова политичка активност је углавном била концентрисана на Бугарску. Исто тако, одржавао је блиске везе са Ногајем и његовим потомцима, укључујући и његовог унука Каракесека, који је заједно са 3.000 чланова јаке коњице побегао у Видин и тамо остао до 1325. године. Потомци Шишмана, владали су Другим бугарским краљевством од 1323. године, док њим временом није овладало Османско царство, почетком XV века.

* **др Михалис Хрисантопулос**, рођен је у Солуну, где је завршио основно образовање. Студирао је теологију и историју у Београду, Софији и Солуну. Предавао је теологију, иконографију у историју у академским годинама, 1992-1993. и 1993-1994. на Колецу Анатолија у Солуну и на Хеленском колецу у Солуну 1994-1995. године. Био је директор секретаријата за историју панмакедонског јединства у Солуну, који је повезан са одговарајућим институтом у Аустралији, са седиштем у Мелбурну. Наставник, теолог-историчар, течно говори српски, бугарски, руски, хрватски, словеначки, чешки, скопски дијалекат, енглески и познаје стари црквенословенски. Одбранио је мастер рад са темом „Историја цркве и догматска теологија“ (Church History and Dogmatic Theology) на Аристотеловом универзитету у Солуну (Богословски одсек). Поседује диплому из новинарства из Вароша радионице, Одсек слободних студија. Већ 15 година је дописник аустралијске сателитске станице (SBS), са седиштем у Мелбурну. Бави се иконописањем 34 године.

Жарко Б. Вељковић (Српски научни центар у Београду, Република Србија)*
sapphousatthis@gmail.com

О НАДИМКУ МИЛУТИНОВОГ ВЕЛИКОГ ВОЈВОДЕ НОВАКА, ГРЕБОСТРЕК

Новак звани *Гребострек* био је велики војвода у средњовековној Србији у време краља Милутина. Њега је 1312/13. г. на челу српских војних снага Милутин у помоћ послао РOMEЈСКОМ царству у њиховој борби против надирања Турака, где је Новак задао пораз Турцима. У раду се дају историјски помени овога војсковође и одатле се утврђује да је изворни облик његовог надимка грѣбострѣкъ, што је потом преобличено у екавско гребострекъ (*гребѡстрѣк*). Износи се закључак да је ово ратнички надимак, да је сложеница од *грѣбъ „дубоки угреб/усек; бразда” и *стрѣкати „бости[, убости]”, и значио би „онај који убада/забада дубоке усеке/бразде (у непријатељску силу)”. Додаје се и једна етимолошка могућност под знаком питања – да је српски велики војвода Новак свој ратнички надимак грѣбѡстрѣкъ добио испрва на грчком, што је потом преведено на српски. Тај евентуални изворни ратнички надимак на грчком могао је гласити грч. **Αύλακοκόπτης* „отпр. онај који усеца/реже бразде/ровове (у непријатељску силу)”.

* **Жарко Б. Вељковић**, мастер класичне филологије (Одељење за класичне науке, Филозофски факултет у Београду). Сарадник Српског научног центра у Београду и сарадник РТС-а на пројектима класичне старине. Етимолог, ономастичар, историчар језика, нормативиста, палеограф, епиграфичар и генеалог, објављује из поменутих области (2005–).

Николас Џонсон (Независни истраживач, Бирмингем, Уједињено Краљевство)*
Uriel3311@outlook.com

КОНТИНУИТЕТ И ПРОМЕНЕ У РАЗГРАНАТОМ ВИЗАНТИЈСКОМ ЦАРСТВУ

Краљ Милутин владао је Србијом од 1282. до 1321. године. Стога су, краљ Милутин и византијски цар Андроник II владали углавном истовремено. Милутин је учврстио везу са Византијом својим браком са Симонидом, петогодишњом ћерком Андроника. Одатле су се, за време његове владавине Србија и Византија династички повезале. Период владавине Андроника II виђен је као што је назвао Влада Станковић, разгранатост византијског Царства. Након крсташког упада, јединство Цариграда је ослабљено, али се и поред тога византијска култура простирала од Никеје до Србије. Разгранато царство, задржало је своју снагу. Ово је можда омогућило развој самосталног византијског карактера на периферији и дозволило разноврсно културно изражавање које проналазимо у Хори, Студеници, Хиландару, Мистри и Трапезунту.

Далеке корене хранила су различита тла: да ли би Царство усвојило више космополитски визуелни карактер? Да ли је православна визуелна култура прихватала ове различите, локалне утицаје почетком XIV века? У овом раду потражићемо доказе о континуитету и о променама у различитим деловима византијског Царства.

* **др Николас Џонсон**, независни истраживач, Бирмингем, Уједињено Краљевство. Докторирао је 2011. године на Универзитету у Бирмингему: Одсек за образовање. Године 2019-2020. стекао је звање мастера на Универзитету у Бирмингему: Старине (Византијске студије). Интересују га историја и култура Јужне и Југоисточне Европе.

Ваиос Д. Киритсис (Фондација за национално и верско промишљање, Солун, Грчка)*
vkiritsis@yahoo.gr

ТЕОДОР МЕТОХИТ КАО ВЕЗНИК ИЗМЕЂУ ДИНАСТИЈЕ ПАЛЕОЛОГА И КРАЉА МИЛУТИНА

Византија је била снажан узор балканским народима и заједно са грчким образовањем и православљем имала је велики утицај на јавни живот, државно уређење, институције, хришћанску веру и културу упркос сукобу због геополитичких интереса и ривалству. Као што је наглашено, „ратни сукоби балканских народа са Византијом никада нису искључили словенске регије из сфере утицаја византијске цивилизације“. Нарочито је уметност, фини пријемник свог времена, „метафизички језик, доступан свима, безличан и неуништив“, како је карактерише Д. Закитинос, имала пресудан утицај на стваралаштво балканских народа, углавном крајем XII века, након оснивања независних балканских држава и током ере Палеолога, када је у Византији процват писма и уметности.

Византија се приближила балканским народима и кроз бракове византијских принцеца са краљевима и принчевима из региона. Једно такво венчање одржало се између српског краља Милутина и византијске принцезе Симониде Палеологине. Величанствено венчање је одржано у пролеће 1299. године у Солуну. Наравно, ово спајање је изазвало бурне реакције, јер је разлика у годинама била велика. Краљ Милутин је имао 46 година, док је Симонида имала само 6 година. Подразумева се да је брак склопљен због решавања проблема и настављања заједничке будућности двеју држава. Иако је, као што смо споменули, била велика разлика у годинама, обе стране су имале користи од брака. Треба нагласити чињеницу да је Милутину Симонида била четврта супруга и да нису имали деце. Научник, филозоф, астроном и Велики Логотетис Теодор Метохит одиграо је најважнију улогу у реализацији овог брачног споразума. У нашој презентацији детаљно ћемо анализирати личност и улогу Метохитиса.

* **др Ваиос Д. Киритсис** рођен је у Трикали. Студирао је на Богословском факултету у Београду док је докторску тезу одбранио на Универзитету у Солуну на Одељењу за пасторалну и социјалну теологију. Учествовао је на многим конференцијама у Грчкој и иностранству, док је аутор књига и чланака у разним научним часописима. Посебно се бави питањима која се тичу цркве и националне историје земаља југоисточне и источне Европе. Говори енглески, српски, бугарски и руски језик.

Валерио Масимо Минале (Универзитет „Федерико II“ у Напуљу, Одељење за византијско право, Италија)*
valeriomassimo.minale@unina.it

КРАЉ МИЛУТИН КАО ЗАКОНОДАВАЦ

Краљ Милутин, који је ступио на престо 1282. године, имао је велики значај и као законодавац. Судајући по интерпретацији одређених пасуса призренског рукописа Душановог законика, где се формула „закон светог краља“ појављује – добро је познато како је краљева улога била кључна због оснивачких повеља манастира. Међу њима је и оснивачка повеља Бањске, издата 1314.-1316. године, која представља неизбежан извор о друштву тог времена. Убрзо, након тога, правосудна реформа, промовисана од стране цара Андроника II (1296) и Андроника III (1329) Палеолога, проширила се и у културној правној средини града Солуна: циљ рада је да се истражи претпостављена веза између српског „криторског“ и византијског закона.

* **др Валерио Масимо Минале** студирао је право на Универзитету у Милану (2004) и завршио је докторске студије из византијске историје на Универзитету оријенталних студија у Напуљу (2009). Један период провео је као стипендиста на Слободном универзитету у Берлину (2009) и на Макс Планк институту за европску правну историју у Франкфурту на Мајни (2010). Од 2011. године имао је стипендију Бокони универзитета у Милану, где је предавао римско привредно право. Од 2018. године је ванредни професор римског права на Универзитету „Федерико II“ у Напуљу, где је и члан одељења за византијско право. Објавио је три монографије, бројне чланке у прегледима и прилозима зборника, посебно о византијским правним изворима.

**ЖЕНСКО КТИТОРСТВО ИЗМЕЂУ 1282-1321:
ПРЕНОШЕЊЕ УГЛЕДА И ДРУШТВЕНОГ ПОЛОЖАЈА**

Христијанизација Срба под утицајем Цариграда у IX веку водила је Србију ка усвајању византијске политичке идеологије. Међутим, византијски утицаји почињу да преовлађују Србијом тек доласком Стефана Уроша II Милутина (око 1282-1321) на власт. Током његове владавине, многи дворски церемонијали преузети су из Византије и византијска култура преплавила је Србију. Истраживачи су се једногласно сложили да се већина црква, које је подигао Милутин, угледа на византијске моделе. Ова дуготрајна веза између Србије и Византије, потврђена је, 1299. године, браком Милутина и Симониде Палеологине (око 1293-1345), ћерке византијског цара Андроника II Палеолога (око 1282-1328).

Брачни односи највише говоре о томе да је улога породице и рођака била веома значајна у овом периоду, подстичући наше даље разумевање иницијативе и српских и византијских великодостојника за свесно преношење угледа и друштвеног положаја. У тренутку Милутиновог и Андрониковог ступања на власт, 1282. године, чини се да су праксе – као што је ктиторство – већ биле утврђене у Србији и Византији, постижући персоналне и политичке бенефите, како за жене тако и за мушкарце. Људи који су били у сродству са владарским породицама Немањића и Палеолога и који су носили имена угледних породица из прошлости, тежили су приказивању свог јавног положаја.

Репутација је у контексту ктиторства, изгледа, играла важну улогу за жене високог положаја у Византији и Србији, у циљу успостављања ауторитета. Овај рад ће се фокусирати на женско ктиторство за време владавине Милутина и Андроника и приказати на који начин су ктиторске делатности омогућиле женама династија Немањића и Палеолога да достигну политичке циљеве, побољшају позиције унутар сопствених породица и да симболички себе прикажу као учене, побожне и моралне.

* др Андријани Георгију, помоћни предавач на Отвореном универзитету на Кипру. Члан је Извршног одбора Кипарског друштва византолога. Методолошки интердисциплинарно, њено истраживање фокусирано је на садејство вербалне и визуелне комуникације у средњем веку. Заинтересована је за проучавање перцепције људи у прошлости, која је обликована кроз три области: односа између сфера државе и религије; разлике између мушких и женских улога; културних промена.

Александра Фостиков (Историјски институт, Београд, Република Србија)*
aleks.fostikov@gmail.com

ЗАНАТСТВО У ДОБА КРАЉА МИЛУТИНА

У време краља Уроша II Милутина долази до привредног успона средњовековне Србије. Развој рударства и нова знања утичу на привредни скок, долази до урбанизације, повећана је производња племенитих метала, кује се новац, трговина цвета. Јака финансијска подлога свој посебан одраз налази у повећању и оснаживању војске, али и у градитељству које се у литератури карактерише као надпросечно за једног владара. Такође, сем самог градитељства опажа се и успон осталих заната, који почивају у основи производње. Долази и до процвата уметности и уметничких заната, као и до коришћења одређених материјала. Стога је овај рад посвећен проучавању занатства и његовог места у привредним токовима средњовековних српских земаља под круном краља Милутина. Из доба краља Милутина потичу и први значајнији извори о занатству и организацији занатства, а најзначајнији извори су акта која је сам владар издао, што је утицало да истраживање буде засновано на изворној грађи, чију окосницу чине повеље, међу којима се посебно по богатству податка морају издвојити Бањска и хрисовуља манастиру светог Ђорђа на Серави. Њихова детаљна анализа, доноси низ података о месту и улози главних чиниоца занатства, док подаци из других повеља, и осталих писаних и материјалних извора употпуњују ову слику. Тако међу податке од значаја спадају и дарови манастирима и црквама, које његова акта наводе. Посебна пажња посвећена такође утицајима Византије на тадашње занатство, као и само градитељство. Ови утицаји, струјали су што путем савеза, који је крунисан и браком, што путем ново-освојених територија које су се до тада налазиле у византијском привредном систему. У тим областима налазило се и неколико важних урбаних центара, који су представљали економске центре својих области, а у којима су већ радиле занатлије од значаја. Истовремено са византизацијом која се одиграла под овим утицајима стижу и учвршћују се поједини термини у оквиру занатства, као и систем знања. Такви утицаји свој одраз налазе и у књижевности, која такође доноси поједине податке и спектакуларне описе појединих артикла. Коначно на нивоу свакодневнице, на територију краља Милутина пристижу вичне занатлије, чији рад је сачуван како у писаним изворима, тако и у виду непокретних материјалних остатака.

* **др Александра Фостиков** је дипломирала на Филозофском факултету у Београду, на Одељењу за историју, 2001. године радом Наследници краља Вукашина, а на истом је одбранила и докторску дисертацију Занатство у средњовековној Србији, 2016. У Историјском институту запослена је од 2002. године. Током досадашње каријере била је ангажована у Историјском институту на пројектима: Србија и медитерански свет у позном средњем веку (2006–2010) и Средњовековне српске земље (XIII–XV век): политички, привредни, друштвени и правни процеси (2011–). Као сарадник ангажована је и у оквиру пројеката на Филозофском факултету у Београду: Лексикон градова и тргова српских средњовековних земаља (2006–2010) и Насеља и становништво српских земаља у позном средњем веку (XIV – XV век) (2011–), а један је и од сарадника на пројектима: Српска енциклопедија (САНУ), Српски биографски рецник (Матица српска) и Енциклопедија Републике Српске (АНУРС). Такође учествовала је и у реализацији неколико пројеката из области историјске географије и употребе модерних технологија у истраживању историје, а у оквиру историјско географских истраживања којима се бави радила је између осталог и као сарадник и на пројекту: На светим водама Лима (2005–2015). Уредник је часописа Натписи и Записи (2020–).

Мила М. Крнета Поповић – Аранђел Смиљанић (Универзитет у Бањој Луци, Филозофски факултет, Студијски програм историје, Република Српска / БиХ)*
mila.krnet@ff.unibl.org; arandjel.smiljanic@ff.unibl.org

ОДНОСИ СРПСКОГ КРАЉА МИЛУТИНА И ВИЗАНТИЈСКЕ ЦАРИЦЕ ИРИНЕ У СВЈЕТЛУ ВИЗАНТИЈСКИХ ИЗВОРА

Брак византијске принцезе Симониде и српског краља Милутина из 1299. године је означавао прекретницу у историји српске државе. У последње вријеме велику пажњу научника је привлачило истраживање о Милутиновим браковима. Српски краљ Милутин је тада као зет цара Андроника II постао члан византијске царске породице, што је за њега и династију Немањић било од пресудног значаја. Акценат у раду биће стављен на сагледавање међусобно испреплетених српско-византијских односа у периоду након склапања овог брака 1299. године. Византијски историчар и полихистор Нићифор Григора је у једном дијелу своје чувене Ромејске историје живописно описао састанке, преговоре и однос између српског краља Милутина и његове таште, византијске царице Ирине-Јоланте од Монферата. Царица Ирина се према свједочењу Нићифора Григоре са ћерком и зетом сусретала у Солуну, другом граду Царства, у којем је боравила након несугласица и брачних свађа са супругом Андроником II. Нарочито привлаче пажњу Григорина свједочанства о томе да су ови сусрети и разговори иницирани од стране незадовољне византијске царице имали скривене намјере и циљеве, који су прије свега били уперени против Византијског царства, а у корист српског краља. Циљ рада је путем историјске анализе уочити политичке и личне разлоге који су утицали на међусобни однос царице Ирине и краља Милутина, у оквиру ширег историјског контекста. Као допуна историјској анализи, у раду ће се користити и анализа текста. Коришћење одређених језичких модалитета је био начин Григориног описивања догађаја и личности које су не тако ријетко имале другачију конотацију. Разматраће се Григорин однос према овим личностима, као и његово виђење цијеле ситуације којој је посветио пажњу у свом дјелу. Представиће се могући мотиви који су утицали на Григору, да у зависности од карактера, сврхе и времена настанка дјела, затим његових личних ставова, опише однос српског краља Милутина и византијске царице Ирине-Јоланте од Монферата.

* **Мила М. Крнета Поповић**, виши асистент Филозофског факултета у Бањој Луци. Завршила студије на Одјеку за историју Филозофског факултета у Бањој Луци јула 2012. Током студија награђивана је стипендијом Министарства просвете и културе РС и стипендијом Фондације „Др Милан Јелић“. На Филозофском факултету у Београду одбранила је мастер рад под називом „Биографије дванаест римских царева Светонија Транквила и Хронографија Михаила Псела. Сличности и разлике“. Тренутно ради на изради докторске дисертације под називом „Слика жена у историјским дјелима Нићифора Григоре и Јована Кантакузина - родни стереотипи“ код ментора проф. др Радивоја Радића. Од марта 2015. године запослена на Филозофском факултету у Бањој Луци. Учествовала је на 23. Међународном конгресу Византолога у Београду 2016. године и 16. међународном симпозијуму „Ниш и Византија“. Члан је Удружења историчара „Милорад Екмечић“.

др Аранђел Смиљанић, ванредни професор Филозофског факултета у Бањој Луци. Завршио студије историје на Одјеку за историју и историју и латински језик на Филозофском факултету у Бањој Луци почетком 2002. године. Магистарски рад под насловом „Титула жупана у средњовјековној Србији и Босни“ одбранио 2007. , а докторску дисертацију на тему „Дипломатија обласних господара у Босни“ 2013. године. Од септембра 2002. године запослен је Филозофском факултету у Бањој Луци. Учествовао је на више научних скупова у: Неуму, Јајцу, Косовској Митровици, Ријеци, Сарајеву, Тузли. Од новембра 2015. до марта 2018. обављао је функцију руководиоца Студијског програма историје на Филозофском факултету у Бањој Луци. Члан је Удружења историчара „Милорад Екмечић“.

Џенан Даутовић (Завичајни музеј Травник-Филозофски факултет Тузла, БиХ)*
dzenandautovic@gmail.com

***ПРЕЛОМНА ВРЕМЕНА: УТИЦАЈ ПРВИХ АВИЊОНСКИХ ПАПА (КЛИМЕНТ V 1305-1314. I
ЈОВАН XXII 1316-1334.) И АНЖУЈЕВСКИХ КРАЉЕВА УГАРСKE (КАРЛО РОБЕРТ 1301-1342.)
НА ВЕРСКО-ПОЛИТИЧКЕ ПРИЛИКЕ ЗЕМАЉА ЈУГОИСТОЧНЕ ЕВРОПЕ ПРВЕ ПОЛОВИНЕ
XIV СТОЛЕЋА***

Бурни догађаји са краја XIII и почетка XIV столећа који су се десили како на подручју Југоисточне Европе, тако и уопштено на тлу европског континента, донели су неколико значајних промена у парадигми политичких сила које су имале највиши утицај на овом простору. Прва од тих промена јесте прелазак лидера Римске цркве из њиховог традиционалног седишта у Риму на поручје Авињона, још увек папске територије, но, под далеко већим и директнијим утицајем француских краљева. Ова промена је довела до значајних измена у акцијама које су папе спроводиле на проблематичним подручјима, у смислу да су универзалистичке претензије подупиране крсташким оружјем уступиле место знатно другачијем концепту свеобухватног мисионарског деловања. С друге стране, главна сила овог подручја, Угарско краљевство, пролазило је кроз нестабилни период смене династија, када су угарски трон коначно засели Анжујевски краљеви и постепено почели да консолидују своју власт, на уштрб порасле моћи неких локалних великашких породица. У овом излагању ћемо покушати да анализирамо начине на које су ова два процеса утицала на верско-политичку ситуацију у Босанској бановини за време владавине банова Стјепана I и Стјепана II, те у Краљевини Србији за време владавине краља Милутина. Догађаји који ће бити обрађени су почетак фрањевачке акције на простору Југоисточне Европе – мисија фра Фабијана, одјеци Прве јубиларне године, однос краљ Карло Роберт – бан Стјепан II и краљ Карло Роберт – краљ Милутин. Такође, један део анализе биће посвећен босанско-српским односима у овом периоду, нарочито значају династичких бракова који су тада склопљени.

* др **Џенан Даутовић**, сва три циклуса историје завршио на Филозофском факултету Универзитета у Сарајеву. Докторску дисертацију на тему „Босна и Римска курија у средњем веку“ одбранио је у новембру 2017.године. Тренутно је запослен као кустос-историчар у Завичајном музеју Травник.

Јасминка Кузмановска (Универзитет „Св. Кирило и Методије“ у Скопљу, Институт за националну историју, Одељење за античку и средњовековну историју (до 1371), Република Северна Македонија)*
kuzmanovska.jasmina@gmail.com

ЈОШ ЈЕДНОМ О МЕСАЗОНУ: ЛЕКСИЧКИ ПРИЛОГ КА ТУМАЧЕЊУ ВИЗАНТИЈСКЕ СЛУЖБЕ

Предмет нашег интересовања у прилогу је назив *месазон* (μεσάζων, ὁ - ‘посредник’) који се употребљава за означавање високог достојанственика и званичника у царској канцеларији током последњих векова Византије. Носилац ове дужности је био главни (први) министар и царев поузданик коме је поверена државна управа. Служба месазона се током времена постепено развијала и мењала сходно потребама самог државног апарата. Када се први пут појавила била је дужност додељена главним министрима који углавном, деловали као посредници између цара и његових поданика. У позновизантијском периоду, током процеса декомпозиције и рестрикције администрације, ова служба је постала главна канцеларија са надзорним и посредничким одговорностима. Сродни облик у множини (μεσιστέοντες) у нетехничком смислу и значењу *главних администратора* употребљава се по први пут у X веку, док у XI и XII веку термин *месазон* постаје полувзванична ознака. У доба Палеолога служба месазона је била институционализована, премда му Псеудо-Кодин не додељује одређени ранг на хијерархиској лествици. И поред чињенице да је служба *месазона* готово једина која је била систематски и прилично детаљно прослеђена од појединих аутора још педесетих година прошлога века, сматрамо да ће наш лексички прилог о овом термину, сагледан у ширем семантичком контексту, надопунити знање о истом и бити од помоћи у разрешавању дилема, контроверза и непрецизности у погледу саме дужности.

* др **Јасминка Кузмановска**, ангажована као виши научни сарадник / ванредни професор у Институту за националну историју, Одељење за античку и средњовековну историју (до 1371), Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје. Докторирала је на Универзитету у Београду на Одељењу за класичне науке, на тему: „Позноантичка топонимија Македоније и Тесалије у Прокопијевом делу *De aedificiis*“. Њено истраживање усмерено је на студије класичне филологије и лингвистике, етимологије, топономастике.

Драган Каран (Универзитет у Београду, Православни богословски факултет, Република Србија)*
dkaran@bfspc.bg.ac.rs

РАЗВОЈ БОГОСЛОВЉА И ДУХОВНОСТИ У СРБИЈИ У ВРЕМЕ КРАЉА МИЛУТИНА

Краљ Стефан Урош II Милутин био је један од најзначајнијих владара средњовековне Србије у чије време се знатно развија српска држава и уједно постаје важан фактор међу средњовековним државама. Својим радом и деловањем краљ Милутин је у великој мери допринео развоју црквеног неимарства, али ништа мање није важан његов допринос општем богословском напретку у српској Цркви, са импликацији богословског развоја у сфери опште црквене аскетике и духовности. Рад ће настојати да сагледа паралелу између културолошког развоја и развоја хришћанског богословља и духовности тога времена. Општем процвату црквеног живота у време краља Милутина у великој мери допринели су ближи контакти са византијским светом и Светом Гором. Богословље и аскетизам су темељни и неодвојиви елементи црквеног живота и деловања, а духовност која проистиче из оваквог црквеног живота може се сматрати аутентичним изразом православне вере - догме. Рад тежи да прикаже везе средњовековне српске књижевности са византијском аскетском литературом тога времена. Такође, рад ће настојати да укаже и на значај развоја духовности у време краља Милутина и њен утицај на развој опште црквености у каснијим вековима. Рад ће се базирати на основим изворима тога времена житија светих, хиландарском типичу, као и богословско аскетској литератури у Византији.

* **др Драган Каран**, доцент богословских наука. Основне академске студије теологије студирао на Теолошком факултету Националног и каподистријског Универзитета у Атини (1996-2000). Постдипломске студије теологије завршио и одбранио магистарску тезу на Теолошком факултету Националног и каподистријског Универзитета у Атини (2001-2004). Докторске студије уписује 2005. након чега 2006. одлази на студијско истраживање у Регенсбург на годину дана. Изабран у звање асистента на Православном богословском факултету Универзитета у Београду 2007. Одбранио докторску тезу *„Појам смрти и њеног превазилажења у Христу у богословљу Светог Атанасија Великог“* 2014. на Теолошком факултету Националног и каподистријског Универзитета у Атини. Изабран за доцента на Православном богословском факултету Универзитета у Београду 2014. реизабран у звање доцента 2019. године.

Марина Стојановић (Универзитет у Београду, Православни богословски факултет,
Република Србија)*
marina87stojanovic@gmail.com

***БОГОСЛОВСКА ПОЛЕМИКА ОКО РЕЦЕПЦИЈЕ ЛИОНСКЕ УНИЈЕ У ИСТОЧНОЈ ЦРКВИ У ДОБА
ПАЛЕОЛОГА - АРГУМЕНТИ ПАТРИСТИЧКОГ ПРЕДАЊА***

Имајући у виду централно питање јединства Цркве, као основе за надисторијско есхатолошко биће, али и историјску хармонију духовног, културног и друштвеног постојања појединаца и народа, у овом раду разматра се у главним цртама богословски контекст покушаја уједињења источног и западног хришћанства на Лионском сабору 1272-74 у доба цара Михаила VIII Палеолога. Поред политичких чинилаца у прихватању предлога Лионске уније, овде ће бити поменути и анализирани дубљи, и они претежнији, разлози негативне рецепције овог сабора од стране православне Византије. У том контексту, пажња ће бити посвећена и теолошком појму предања, те очувању основних отачких појмова и идеја у историјском окружењу позне Византије.

* **Марина Стојановић**, службеник у Епархији браничевској Српске Православне Цркве. Након истраживачког боравка на Католичком теолошком факултету Универзитета у Минстеру уписала је докторске студије на Православном богословском факултету Универзитета у Београду.

БОГООДАБРАНOST КРАЉА МИЛУТИНА У ЖИТИЈУ ДАНИЛА ДРУГОГ

Хагиографије старе српске књижевности говоре о владарима као појединцима од Бога одабраним, на корист народу и земљи којом ће управљати. Архиепископ Данило пишући о свом савременику, истиче како је краљ Милутин превазишао све своје претходнике по роду и положају у држави. Осим типских елемената – описивања добрих дела краљевих, као и његових импозантних ктиторских подухвата, особеност овог житија огледа се у константном истицању Божије помоћи великом краљу током војних похода. Независно од тога да ли је иницијатор сукоба сам краљ Милутин или напад на српске земље долази с друге стране, они који су краљу супротстављени бивају кажњени страшном смрћу, осујећени у подухвату или на дипломатски начин одвраћени од првобитног плана. Помоћ која стиже из метафизичких простора Добра и Истине, истовремено представља опис чуда, али ону врсту чуда о којој се у књижевности средњег века мање говори – када се интервенцијом Господњом кажњавају, на већ поменуте начине, они који су својом слободном вољом одабрали пут зла. Будући да је сваки атак других на српског краља и српску земљу јасно мотивисан инвенцијом нечастивог, стављање краља Милутина у опозицију са таквим експонентима стварности индиректно говори о његовој богоугодности, исправности његових одлука и поступака, али и о усмерености ка есхатону.

* **др Снежана Ј. Милојевић**, доктор филолошких наука и стручњак за српску књижевност. Докторала је са тезом из средњовековне књижевности „Типологија страдања и смрти у старој српској књижевности“. Аутор је више научних монографија и бројних оригиналних научних радова који су публиковани у референтним часописима и зборницима међународних научних скупова. Њен истраживачки фокус у области средњовековне књижевности усмерен је на корелацију хришћанског учења и писаног израза епохе.

Славица Васиљевић Илић (Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет, Република Српска)*
slavica.vasiljevic-ilic@flf.unibl.org

КРАЉ МИЛУТИН У ДЈЕЛУ ДАНИЛА ТРЕЋЕГ

О краљу Милутину говори се у више прозних дјела: Житију краља Милутина Данила Другог у оквиру Житија краљева и архиепископа српских, Кратком житију краља Милутина непознатог аутора, Синаксарском житију краља Милутина Данила Бањског, нарацији Улијарске повеље, а краљ Милутин се појављује као један од ликова у оквиру других житија Данилова зборника. При том, у зависности од времена настанка, врсте житија у фокусу аутора су и различите његове врлине. Задатак рада биће да укаже на разлике у приказивању лика светог краља Милутуна у оквиру жанра житија, посебно Данила Другог и Данила Бањског, те избору стилска средства при његовом уобличењу. При том ћемо се посебно фокусирати на Синаксарско житије краља Милутина Данила Бањског, које још није добило заслужену пажњу, а по ријечима Ђорђа Сп. Радојичића дјело је једног: „међу најдаровитијим старим писцима“. Данило Бањски наставља континуитет изабране двојице кроз ликове Драгутина и Милутина као што је претходно чињено за Св. Симеона и Св. Саву, као јунака који се подвизима „допуњују“ и заједно обожују. Настављајући се стилски на Теодосија, аутор бира богугодне податке из њихових живота посебно инсистирајући на љепоти задужбина Светог краља Милутина, односно импресији коју на читаоце остављају.

* др Славица Васиљевић Илић ради као редован професор на Филолошком факултету Универзитета у Бањој Луци. Области интересовања су јој стара српска књижевност и култура. Објавила је четири научне монографије и један факултетски уџбеник, те више научних радова. Учесник је више научних скупова међународног значаја и неколико пројеката.

Владимир Антић (Универзитет у Београду, Православни богословски факултет, Република Србија)*
anticvlad@gmail.com

КАРАКТЕРИСТИКЕ СРПСКОГ БОГОСЛУЖЕЊА И ПОЈАЊА НА ПОЧЕТКУ XIV ВЕКА ПРЕМА НИКОДИМОВОМ ТИПИКУ

Богослужење као и литургијске уметности у оквиру Српске архиепископије у време владавине краља Милутина и у време делатности архиепископа Никодима доживљавају снажан развој. Црквеном градитељству и сликарству је у овом периоду посвећена велика пажња, о чему сведочи мноштво сачуваних споменика. Међутим, у истом периоду у склопу ширег развоја православног богослужења, тј. промена до којих долази на нивоу типика, развија се и негује и црквено појање. О начину вршења самог богослужења можемо говорити углавном на основу литерарних сведочанстава, због чега ћемо у нашем раду посветити пажњу Типику архиепископа Никодима. Овај значајни извор осим што указује на форму и садржину богослужења предметне епохе, даје нам и одређена сведочанства о појању које представља његов значајни део. Појање је одувек престављало један од најзначајнијих елемената православног богослужења, чак се и делови богослужења који не представљају поетске саставе, у оквиру самих црквених последовања произносе мелодично. Оваква важна позиција појања у оквирима православног богослужења, изискивала је да његов развој одувек буде пажљиво контролисан од стране Цркве. Типици, од најранијих времена пажљиво прописују шта ће се појати у оквиру богослужења, али са једнаком прецизношћу и пажњом, указују и како ће се псалми, химне и сл. појати. Осим наведеног, типик прецизно одређује и музичке карактеристике самих химни, тј. кроз концепт гласова прецизно одређује и са којом мелодијом ће се прописана црквена песма појати. Мноштво оваквих, као и сличних прописа типика, скицирају слику улоге појца као и основне карактеристике појања у оквиру српског богослужења епохе краља Милутина. Истовремено поменута сведочанства у нашем раду ће бити посматрана у оквирима општег развоја византијског богослужења и појања епохе Палеолога, тј. у оквирима неосаваитске синтезе. На овај начин ће бити анализирана сведочанства из Никодимовог типика о развоју самог црквеног певања у оквиру Српске цркве онога времена, те ће исте појаве бити стављене у контекст развоја православног богослужења уопште у истом периоду.

* **др Владимир Антић**, доцент. Одбранио дисертацију под називом *Функција елемената азматског типика у савременој богослужбеној форми Православне Цркве – литургиолошка анализа* 2017. године. Од 2011. је запослен као асистент, а од 2018. као доцент, на катедри за литургику поменутог факултета. Држи наставу из предмета *Црквено појање са правилом* на основним студијама и из неколико изборних предмета на мастер студијама. Посебно се интересује за теме односа и заједничког историјског развоја византијског богослужења и појања. Уједно се бави и извођењем и компоновањем црквене музике, те је у са Хором студената ПБФ одржао више концерата у земљи и иностранству, и снимио два компакт-диска. Служи при цркви Св. Јована Богослова у Београду као ђакон.

Србољуб Убипариповић (Универзитет у Београду, Православни богословски факултет, Република Србија)*
srboljububiparipovic@gmail.com

ПОСЛЕДОВАЊЕ ОМИВАЊА НОГУ НА ВЕЛИКИ ЧЕТВРТАК У ТИПИКУ АРХИЕПИСКОПА НИКОДИМА

Будући да се устројство *Последовања омивања ногу* на Велики четвртак везује за свети град Јерусалим, при чему су најстарија сведочанства о савршавању поменутог чина датирана у епоху VI-VII века, заступљеност поретка овог молитвеног дела у оквиру *Типика Архиепископа Никодима* из 1319. године представља инспиративну тему за одговарајуће литургиолошко истраживање. С обзиром на то да је реч о веома древној аколутји познатој под називом Ὁ νιπτήρ или τὸ νίψμα, проучавање наведеног последовања из Никодимовог типика подразумеваће, пре свега, сажето сагледавање теолошког и обредословног предисторијата чина и потоњег умножавања више редакција дотичног последовања. Узимајући у обзир чињеницу да је већ у X веку уследила подела ових последовања на катедралне и манастирске, у нашем раду ћемо компаративно сагледати назначени поредак из *Типика Архиепископа Никодима* у светлу релевантног таксиса из *Барберинијевог кодекса* 336 (крај VIII-почетак IX века), *Тропологиона Sin. gr. МГ/NE 56-5* (IX век), *Триода Sin. gr. 734-735* (X век) и Евергетидског типика (почетак XII века), у циљу прецизнијег одређења припадности *Последовања омивања ногу* на Велики четвртак из Никодимовог типика једној од две поменуте групе. Коначно, биће анализирани и поједини сегменти из *Чина омивања ногу* на Велики четвртак у обредословном и богословском контексту.

* **др Србољуб Убипариповић**, доктор богословских наука. Завршио је Богословски факултет СПЦ у Београду 2004. године, те постдипломске студије на Православном богословском факултету Универзитета у Београду одбраном магистарског рада на тему „Литургијско богословље Посланице Јеврејима“ (ментор: проф. др Ненад Милошевић) 1. новембра 2007. године. Дана 24. јуна 2014. године одбранио је докторску дисертацију под насловом „Хлеб и вино као евхаристијска жртва“ (ментор: проф. др Ненад Милошевић) на Православном богословском факултету у Београду. Биран је најпре за асистента-приправника и асистента при Катедри за литургику ПБФ у Београду, да би 2014. године био изабран за доцента, а 2019. године за ванредног професора при поменутој катедри.

Милан С. Димитријевић (Астрономска опсерваторија, Београд, Република Србија)*
mdimitrijevic@aob.rs

ТЕОДОР МЕТОХИТ И ЊЕГОВ УЧЕНИК НИЋИФОР ГРИГОРА НА ДВОРОВИМА КРАЉА МИЛУТИНА И КРАЉА СТЕФАНА ДЕЧАНСКОГ

Теодор Метохит (Θεόδωρος Μετοχίτης; 1270–1332), византијски грчки државник и полихистор и његов ученик, највећи византијски астроном Нићифор Григора (1295–1360) били су у неколико дипломатских мисија на дворовима краља Милутина и његовог сина краља Стефана Дечанског. Обоје су дали значајан допринос у астрономији. Метохит, сматран једним од највећих претходника ренесансе у грчком свету, био је платонистички философ, астроном и покровитељ уметности. Од 1305. до 1328. био је на положају личног саветника (мезазона) цара Андроника II Палеолога. Током своје дуге политичке каријере био је и Велики Логотет (нека врста премијера) Византијског царства. Његов учитељ астрономије био је Емануел Вријеније. Познати астрономски спис му је увод је у проучавање птолемејске астрономије (*Στοιχείωσις ἐπὶ τῇ ἀστρονομικῇ ἐπιστήμῃ*). С астрономијом су повезане и његове парафразе Аристотелових дела о природној филозофији и *Σημειώσεις γυνωμικαί* (Белешке), где је изнео важну критику Аристотелоа. Метохит је пет пута био на двору краља Милутина као изасланик Андроника II, да би склопио мир са Србијом и уговорио брак краља Милутина са Симонидом, унуком византијског цара. Написао је спис о својим путовањима у Србију (Πρεσβευτικός) који је преведен на српски језик. Метохит је био учитељ философије, астрономије и математике византијског астронома Нићифора Григоре (1295-1360). Метохит и Григора се сматрају најзначајнијим научницима Византије, а Григора највећим астрономом. Његов огроман опус покрива различите дисциплине попут историје, теологије, философије, астрономије итд. Био је *homo universalis* свог времена. Григора је први предложио, 1324. године, корекцију израчунавања Ускрса и реформу Јулијанског календара, сличну оној коју је папа Гргур XIII касније усвојио, 1582. године. Допунио је астрономско дело свог учитеља *Στοιχείωσις ἐπὶ τῇ ἀστρονομικῇ ἐπιστήμῃ*. Остала његова главна астрономска дела су: *Ο противницима астрономије* (Περὶ τῶν υβριζόντων τὴν Ἀστρονομίαν), *Молбе за Астрономију* (Παρακλητικὴ περὶ Ἀστρονομίας), *Како направити астролоб* (Πῶς δεῖ κατασκευάζειν ἀστρολάβον) и друга. Његова позната књига *Византијска историја* (Ρωμαϊκὴ Ἱστορία) покрива догађаје од 1204. до 1359. и важан је извор за истраживања средњовековне Србије. Такође је био у дипломатској мисији на двору српског краља Стефана Дечанског у пролеће 1327, да наговори Метохитову ћерку Ирину да се врати у Цариград. У овом прилогу биће речи о животима Теодора Метохита и Нићифора Григоре, као и о њиховом доприносу астрономији и значају за српску историју и историју српске астрономије, а посебно, везе са краљем Милутином.

* **др Милан С. Димитријевић** је пензионисани (2012) научни саветник Астрономске опсерваторије у Београду. Директор Астрономске опсерваторије у Београду 1994-2002. Главни уредник часописа "Serbian Astronomical Journal" (и његовог претходника) и "Публикација Астрономске опсерваторије у Београду" 1987-2002, председник Астрономског друштва "Руђер Бошковић" 1982-2004, главни и одговорни уредник часописа "Васиона" 1985-2004, 2018-, председник Друштва астронома Србије 2008-2014. Савезни министар за науку, технологију и развој 1993-94, члан управе Евроазијског астрономског друштва и члан Савета Европског астрономског друштва (2008-2012). Од 2009. спољни сарадник Париске Опсерваторије - Лабораторија за проучавање зрачења и материје у астрофизици. Објавио више од 300 радова у међународним научним часописима и више од десет књига. Коаутор је средњошколског уџбеника астрономије. Члан Удружења књижевника (2008). Научни радови Милана С. Димитријевића су првенствено из астрономије али и из појединих области физике, примењене математике, информационих технологија и историје и филозофије науке. Основни научни интереси су астрономска спектроскопија, профили спектралних линија, ширење спектралних линија, астрономска спектроскопија, атомски и молекуларни сударни процеси у звезданим атмосферама, астроинформатика, историја и филозофија астрономије, астрономија у култури.

Исидор Јагодић (Српска Православна богословија Св. Кирила и Методија, Призрен, Република Србија)*
isidor.jagodic@bogoslovija-prizren.edu.rs

ТИПИК АРХИЕПИСКОПА НИКОДИМА – УВОЂЕЊЕ ЈЕРУСАЛИМСКОГ ТИПИКА У БОГОСЛУЖБЕНИ ЖИВОТ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ

Почетком XIV stoleћа у Српској Православној Цркви започет је дуг и успешан процес уређења богослужбеног живота које је имало за циљ изједначавање начина богослужења са осталим помесним црквама према Јерусалимском типиксу Светог Саве Освећеног, прихваћеног у богослужењу цркве у Константинопољу. Ово усклађивање је нераскидиво повезана са државним развојем и територијалним проширењем Србије, као и свеукупним њеним културним и духовним развојем. Народи који живе у земљама окружења, од којих су се неки у одређеном периоду налазили у саставу Србије нису могли да не оставе траг како на културу, тако и на живот цркве, која је била носилац средњовековне културе. Број цркава, клирика и монаха постајао је све већи, те се радило на што бољој организацији живота цркве. Но, ова промена типика није се појавила тек тако и ни од куда, већ је у многама била условљена несрећеним стањем због настанка нових богослужбено-химографских форми и служби у XIII stoleћу. У кратком периоду појављује се велики број српских святих архиепископа, владара, испосника, монаха и настајала су нова књижевна дела и нове службе по савременим византијским образцима, тако да је требало уредити календар и сам начин служења. У наредном веку долази до процвата светогорске књижне делатности и из тог периода остали су познати хиландарски горостаси као Никодим, Гервасије, Роман јеромонах, Григорије рашки, старац Исаија, Теодул и многи други. Хиландар са Карејском испосницом био је у то време веома активна писарска радионица, а хиландарски монаси - каснији епископи и архиепископи, били су стубови богослужбеног уређења Српске Цркве. Под светогорским ауторитетом богослужбена промена типика је била лако примљена у Српској Цркви, која је била подржавана од стране државног владара јер је однос тадашњих краљева и архиепископа био врло близак. У раду ће бити представљене основне околности увођења Јерусалимског типика у Српској цркви, његове главне богослужбене особености, као и мотиви увођења овог типика наведени у предговору архиепископа Никодима.

* **Исидор Јагодић**, завршио Богословију Св. Петра Дабробосанског у Фочи, а касније Московску Православну Духовну академију у Тројице-Сергијевој лаври. Радио је као предавач Православног катихизиса у периоду од 2010-2014. године. Одлуком Светог Архијерејског Синода Српске Православне Цркве од 2014. године постављен је на дужност предавача у Богословији Св. Кирила и Методија у Призрену. Примио је монашки постриг (2016. године) из руку Епископа рашко-призренског Г. Теодосија у манастиру Високи Дечани, добивши монашко име Исидор. Рукоположен за јеромонаха 2017. године. Тренутно је студент на мултидисциплинарном мастер програму Религија у друштву, култури и европским интеграцијама при Универзитету у Београду.

Протосинђел Данило (Гаврановић) (Универзитет у Београду, Богословски факултет, Република Србија/ Епархија зворничко-тузланска, Република Српска)*
jeromonahdaniilo@gmail.com

**ПОСЉЕДОВАЊЕ СВЕТЕ ТАЈНЕ КРШТЕЊА И МИРОПОМАЗАЊА У ТРЕБНИЦИМА РНБ
О.п.І.14 И РНБ ГИЉФ. 21 – КРАЈ XIII И ПОЧЕТАК XIV ВИЈЕКА**

Требници РНБ О.п.І.14 и РНБ Гилџф. 21, писани на пергаменту крајем XIII и почетком XIV вијека, спадају у ред најстаријих сачуваних српских рукописних требника. Вријеме њиховог настанка указује да су они кориштени у току владавине српског краља Милутина и да свједоче о светотајинском животу Цркве у његово вријеме. Као такви, они представљају незаобилазне и веома драгоцјене, али у српској литургији недовољно познате изворе за разноврсна проучавања светотајинског живота Цркве у средњовјековној Србији. Ови требници нису сачувани у потпуности, као ни поредак Свете Тајне Крштења и Миропомазања у њима. Међутим, сходно чињеници да су недостајући дијелови овог посљедовања из првог требника сачувани у другом и обратно, могуће је извршити његову реконструкцију у потпуности. Ово посљедовање својом повезаношћу са Светом Литургијом, коју не налазимо у каснијим српским требницима, али и неким другим сегментима, указује на везу са древним предлошцима који своје извориште имају у требницима попут најстаријег сачуваног византијског евхологиона Barb. gr. 336. из VIII вијека. У раду ће бити извршена реконструкција цјелокупног посљедовања Крштења и Миропомазања, као и молитава породиљи, новорођенчету и бабици, које му претходе, и представљене његове телетургичке карактеристике. Посебна пажња ће бити усмјерена на поредак при благосиљању Светог Мира који, у требнику РНБ О.п.І.14, отвара низ недоумица, а које у погледу на овај сегмент оставаљају многа питања отвореним.

* **Протосинђел Данило (Гаврановић)**, завршио је основне студије на Богословском факултету Универзитета у Источно Сарајеву у Фочи 2008. год. Мастер студије завршио је на Богословском факултету Универзитета у Београду 2015. год. Тренутно је студент друге године докторских студија на Богословском факултету Универзитета у Београду. Његово истраживање усмерено је на књиге српског рукописног наслеђа и старог српског штампарства, средњовековну српску богослужбену праксу, требнике, епитимијне номоканоне, Свету Тајну Крштења и Миропомазања у српској богослужбеној пракси XIII-XVII века. Обавља дужности клирика Епархије зворничко-тузланске у Бијељини (Република Српска – БиХ).

Јована Станојловић (Народна библиотека Србије, Одељење за археографију, Београд, Република Србија)*
jovana.stanojlovic@nb.rs ; jovanastanojlovic73@gmail.com

ЛИКОВНО ОБЛИКОВАЊЕ СРПСКИХ КЊИГА У ВРЕМЕ ВЛАДАВИНЕ КРАЉА МИЛУТИНА

Период владавине краља Милутина, обележен јачањем и ширењем српске државе, значајан је за рукописну књигу, пре свега због њене појачане продукције, узроковане и подизањем већег броја цркава и манастира, али и у уметничком смислу, због учестале појаве нових орнаменталних мотива. У то време долази до постепене промене у декорацији рукописних књига насталих у српским скрипторијумима. Тератолошки мотиви, који ће се спорадично појављивати и даље, уступају место геометријско-преплетним формама. У сведеном стилу књига овог периода три су основна геометријска мотива – круг, чвор и ромбоидни прстен који творе различите декоративне површине – од сасвим малих дискретних заставица до оних што могу заузети и читаву страницу. Поред заставица посебно место имају и иницијали. Они могу бити једноставнији – геометријски или пак развијенији – преплетни. Време дуге владавине краља Милутина одликује и кодификација богослужбених књига према Јерусалимском типикону што је, поред осталог, довело до тога да књиге које су некада биле засебне (нпр., Паримејник) уђу у састав других богослужбених књига. То утиче и на ликовно обликовање књига, јер свака богослужбена књига има препознатљива места истакнута декоративним мотивима. У ово време краја XIII и почетка XIV века, у дугом процесу стварања књига, пада у очи употреба изузетно квалитетног пергамента и мастила, о чему сведочи и њихово садашње стање. С обзиром на то да је сачуван тек један мањи број од оних кодекса који су морали постојати у то време, ради потпуније представе о њиховој илуминацији у то доба у истраживање се укључују и сасвим дискретни украси. Илуминација српских књига, као и целокупно уметничко стваралаштво у разматраном периоду развијали су се у оквиру византијског културног, духовног и естетског круга. На појединим страницама кодекса су међутим, приметна и оригинална решења даровитих српских илуминатори и калиграфа. Ту се, пре свега, мисли на преплетни геометријско-флорални стил који ће у богатим композиционим решењима током XIV века достићи свој пуни израз.

* **Јована Станојловић** археограф саветник Одељења за археографију Народне библиотеке Србије. Самосталан научно-истраживачки рад усмерен је на изучавање орнаментике српске рукописне књиге као и на опис, идентификацију и датирање рукописа применом метода атрибуције. На ове теме објавила је већи број научних радова. Докторске студије на Филозофском факултету Универзитета у Београду, на одсеку за Историју уметности уписала је 2015. године. Тема докторске дисертације је „Орнаментика српске средњовековне књиге од краја XIII до средине XV века“.

Ана Рашковић (Универзитет у Београду, Православни богословски факултет, Република Србија)*
a.rashkovich@gmail.com

СЛУЖБА СВЕТОМ КРАЉУ МИЛУТИНУ У РУСКИМ БОГОСЛУЖБЕНИМ РУКОПИСИМА XVI-XIX ВЕКА

Култ Светог краља Милутина у Руској Православној Цркви представља један од значајних аспеката духовно-културних српско-руских веза, које су нарочито биле интензивне у XVI веку, када српски протограф Службе Светом краљу Милутину Данила Бањског доспева на руско тле. Помен и химнографија у част светог краља који су присутни у руским богослужбеним нотираним и ненотираним месецословним књигама између последње четвртине XVI и почетка XIX века, недвосмислено говоре о поштовању Светог краља у Русији током овог периода. На тај начин личност Светог краља Милутина постаје важна тема не само у руској литургијској књижевности, већ и у црквенопојачкој уметности.

Са једне стране одсуство последовања у октобарским минејима, а са друге његово присуство у два зборника минејног типа, псалтирима с последованијем и низу неумских рукописа, који су настали у најзначајнијим, претежно манастирским преписивачким центрима, отвара низ питања везаних за статус култа Светог краља Милутина у Руској Православној Цркви. Химнографски састав и текстуални садржај последовања Светом краљу Милутину нису доживели значајне трансформације у руским преписима у односу на српске.

Почев од Никонове реформе, култ Светог краља бива сузбијан, о чему сведочи уништавање преписа ове службе, чије смо трагове пронашли у два руска стихирара постниконовске епохе. После реформе култ Светог краља Милутина опстаје у старообредничкој средини, о чему сведоче преписи последовања у његову част у богослужбеним рукописима који се на њу односе.

* **др Ана Рашковић**, дипломирала и специјализирала на Факултету музичке уметности у Београду, завршила постдипломске студије и докторирала на Државном конзерваторијуму *М. И. Глинка* у Нижњем Новгороду, усавршавала се на Државном конзерваторијуму *Н. А. Римски-Корсаков* у Санкт Петербургу. После положених диференцијалних испита основних студија, положила је све испите и одслушала докторске академске студије на Православном богословском факултету у Београду, на коме тренутно ради на другој докторској тези. На овој институцији изабрана је у звање научног сарадника.

ДОПРИНОС „МАЈСТОРА“ ПОЈАЧКЕ УМЕТНОСТИ, САВРЕМЕНИКА СВЕТОГ КРАЉА МИЛУТИНА, ПРОЦВАТУ ПСАЛМОДИЈЕ У ДОБА ПАЛЕОЛОГА

До XII stoleћа готово да је у потпуности обликован химнографски, уједно и музички репертоар за разноврсна богослужења византијског обреда. Улоге химнографа и мелода су се, до поменутог раздобља, преклапале, тако да је иза јединственог мелопоеетског дела најчешће стајао ретко познати, а махом анонимни творац. Током XIII, а нарочито у XIV веку стваралаштво црквених музичара обезбедиће богослужбеној музици особени уметнички статус и, штавише, независни уметнички ентитет. Ера Палеолога ће, поред рафинирано изведених ликовних и градитељских решења, као и високо стилизованог књижевног израза, и у домену црквеномузичког „благословија“ досегнути зенит. Читава плејада именом познатих композитора, међу којима је несумњиво најистакнутији Свети Јован Кукузел, новим поступцима обогатиће дотадашњи мелодијски корпус. Изузетан стваралачки потенцијал временом ће резултовати посве оригиналним музичким жанровима, технички и извођачки врло захтевним композицијама. У складу с актуелним теолошким струјањима, музичари су различитим средствима настојали да појање приближе апофатичкој доксологији, којој су, показало се, и саме речи постале недостатне. Из овакве тежње композитора да свечана богослужења учине што торжественијим развиће се специфичан музичко-естетски концепт познат под општим називом *калофонија* (гр. καλή φωνή – добар глас). Мелодија више није била тек потребни додатак молитвеном тексту, нити су се музичким језиком додатно потцртавале његове поруке. Поменути древни принцип, којег су се вековима уназад придржавали творци напева, важио је и даље за свакодневну певничку праксу. Но, у празничним приликама псалмодија која оставља утисак да краја нема, са или без речи, приближила се преображеном људском говору, достојном обраћању Богу. Дејство звука је, другим речима, превазишло важношћу семантички слој самих речи. Интервенције композитора у померању граница музичког израза проузроковале су промене и на плану традиционалног неумског писма. У бележењу богато украшених мелодијских линија, композитори су посегнули за тзв. *великим* – *хирономијским* знаковима. Ови упечатљиви неумски симболи, исписивани у рукописима црвеним мастилом, представљали су синоптички запис развијеног и ритмички често компликованог мелоса. Током богослужења пажњу појаца је усмеравао протопсалт специфичним покретима прстију и шаке – „законом руке“ (гр. χεῖρός – рука, νόμος – закон). Да је псалмодија у златној ери Палеолога уистину досегла до другачијег и узвишенијег нивоа у односу на онај који је имала у претходним раздобљима, и да је добила истакнуто место у систему целокупне црквене уметности, сведоче, између осталог, све бројније ликовне представе појаца. Њихово присуство налазимо и у зидном сликарству у задужбинама Светог краља Милутина, што посредно говори у прилог тези да актуелни токови ромејске псалмодије нису заобили средњовековну Србију. Премда у нашим рукописним ризицима нису остале сачуване појачке неумске књиге, ти примарни музички извори, управо зидно сликарство Милутинових задужбина пружа драгоцене увиде у изглед и раскошну одећу појаца, као и хирономијске покрете њихових предводника. Приказ убрзаног развоја појачке уметности у доба Палеолога, уз осврт на корифеје међу ромејским мелодима и писарима, добиће у завршници рада визуелну потврду о томе да српски појци из времена краља Милутина нису заостајали за узвишеним узорима и да су, штавише, на нове тенденције спремно одговорили.

* **др Весна Пено**, научни саветник у Музиколошком институту САНУ. Дипломирала је на Катедри за музикологију Факултета музичке уметности и Катедри за српску књижевност с јужнословенским књижевностима Филолошког факултета у Београду; магистрирала је на Одсеку за музикологију Академије уметности у Новом Саду, а докторирала на Катедри за историју на Филозофском факултету у Београду. Током усавршавања у области византијске и поствизантијске музичке палеографије, теорије и праксе источноцрквеног појања и неумских рукописа била је стипендиста МНТ Републике Србије, Фондације државних стипендија Републике Грчке, „Александар Оназис“ фондације и Данског института „Елени Наку“ у Атини. Предавала је предмете: Црквено појање на Катедри за литургику Теолошког факултета, и Историју музике на Одсеку за музику на Академији лепих уметности и мултимедија у Београду. Оснивач је женског византијског хора „Света Касијана“, посвећеног извођењу напева из хиландарских неумских рукописа. Истраживачка интересовања усмерена су на православну црквену музику, музичку историографију, културне политике у српском друштву у новијој историји (XIX – XX век). Аутор је три самосталне и једне коауторске монографије: „Викентије Хиландарац. Из хиландарске појачке ризнице“ (2003), „Православно појање на Балкану на примерима грчке и српске традиције. Између Истока и Запада, еклисиологије и идеологије“ (2016), „Књига из које се поје“ (2019); Између уметности и живота (с др И. Весић 2017) и преко стотину научних студија.

Никола Лукић (Универзитет у Београду, Православи богословски факултет, Београд, Република Србија)*
nlukic@bfspc.bg.ac.rs

КУЛТ СВЕТОГ КРАЉА МИЛУТИНА: ЛИТУРГИЈСКО-ИСТОРИЈСКА АНАЛИЗА

Светитељски култ је по својој природи комплексан и вишеслојан феномен. Његов садржај читава се на историјској и богослужбеној равни са особеним развојем рецепције светитељског помена. Најиндикативнији показатељи таквог развоја су управо богослужбене књиге, које ће бити и непосредан извор нашег рада. У досадашњем научном интересовању везаном за светитељско прослављање краља Милутина посебну пажњу истраживача привукли су текстови житија док је за службу, према личном признању Томислава Јовановића, владало невелико занимање. У својој анализи служби Светом краљу Милутину Александар Наумов је приказао њихове основне текстуалне особености базирајући се на два најстарија позната рукописа, *Србљак* из манастира Хиландара (№ 479) са краја XV и почетка XVI века и *Србљак* из Грујићеве збирке Музеја Српске православне цркве (№ 91) са средине XVI века. Иако је препис *Србљака* Грујићеве збирке унеколико млађи, на крају службе стоји запис који недвосмислено сведочи да је препис текста сачиње са конволута, који могуће представља и најстарији тј. Данилов текст службе. Натпис гласи: *Ово нађосмо записано у свитку краља српског Стефана Уроша који је пети по Светом Симеону Немањи* (МСПЦ Грујић 91, л. 248 в.) Узимајући у обзир рад уважених претходника посебну пажњу обратићемо на литургијска указања и рубрике унутар поменутих рукописа и компаративно их представити у међусобном односу али и у доцнијој рецепцији у текстовима штампаних *Србљака*, закључно са 1861. годином. Постојање светитељског култа читава се и у присутности помена у простору литургијске године, те је у ту сврху неопходно констатовати садржаје Јеванђелистара и Апостола, Псалтира са последовањем, Минеја, Типика, Служабника, Месеослова и Поменика унутар српског рукописног предања. На основу прелиминарних истраживања можемо посведочити да се помен Светог краља Милутина може пратити тек на основу појединачних сведочанстава а не на основу општег правила које се континуирано спроводи, те је утолико значајније да се ти извори збирно представе. У историјској анализи представимо лик Светог краља Милутина у светлу српске историографије XVIII века и њеног односа према хагиолошком тексту штампаном у Римничком *србљаку* 1761. године. Укључивањем разнородних извора у садржај истраживања покушаћемо да представимо не само развојни пут светитељског култа Светог краља Милутина него и његову рецепцију у сложеним историјским токовима и не мање захтевним црквено-политичким околностима.

* **Никола Лукић**, мастер теологије. Асистент за предмет Савремено богослужбено предање и Историја српског богослужења (Универзитет у Београду, Православни богословски факултет). Учествовао на више међународних научних скупова. Тежиште рада усмерено је на литургику и литургијско богословље.

Марија Васиљевић (Балканолошки институт САНУ, Београд, Република Србија)*
marija.vasiljevic@bi.sanu.ac.rs

СВЕТИ КРАЉ МИЛУТИН: ЗАШТИТНИК СВИХ СРПСКИХ И БУГАРСКИХ ЗЕМАЉА

Краљ Стефан Урош II Милутин (1282-1321) уврштен је међу светитеље убрзо након своје смрти. Међутим, тек у последњој четвртини XIV века, српски патријарх Данило III је саставио текстове неопходне за литургијски помен - службу и синаксарску хагиографију. У овим текстовима молитвено се обратио светитељу да спаси свој народ од „безбожних Агарена“ и да помогне српском владару у биткама, како би му донео победу. Ове молбе су одражавале страх од Османлија који је растао, што је заузврат повећавало потребу за светитељевом заштитом. Ратови против Османлија вероватно су изнудили пренос моштију краља Милутина из Манастира Бањска у оближњи град Трепчу, највероватније у последњој деценији XIV века (пре 1402). Након тога, мошти су пренете у Софију, вероватно средином XV века (пре 1469).

Неки од истакнутих писаца друге половине XV и XVI века: Владислав Граматик, Свештеник Пеја, Матеј Граматик, и Стефан Герлах, поменули су присуство Светог краља у Софији. Подједнако је важно и полагање моштију у главну градску цркву: прво је то била црква Светог Ђорђа, потом Светих Архангела, а касније црква Великомученице Марине. Штавише, литургијски текстови су прилагођени за поштовање у Софији. У тим преписима се каже да је краљ Милутин звезда која осветљава „све српске и бугарске земље“. На тај начин је, ослањајући се на позносредњовековну традицију, култ постао важна одлика духовног живота у Софији.

Поштовање краља Милутина још једном показује да помен сваког светитеља одражава универзалне и ванвременске идеале са савременим погледима на свет и културне, друштвене и политичке околности. Стога је, помен Светог краља, дао смисао стварностима живота, обележеним османским присуством и влашћу на Централном Балкану у XV и XVI веку.

* **др Марија Васиљевић**, научни сарадник Балканолошког института САНУ. Основне, мастер и докторске студије завршила је на Одељењу за историју на Филозофском факултету, Универзитета у Београду. На теоретском нивоу, њена истраживачка интересовања укључују студије колективног памћења, културну историју и историју идеја. Концепте и методологије које потичу из ових истраживачких области, она примењује на проучавању култа светих, средњовековне и нововековне историографије и дипломатике. Године 2021. објавила је књигу *Култови светих на централном Балкану у време османских освајања (Cults of Saints in the Central Balkans at the Time of the Ottoman Conquests)*.

Алекс Родригез Суарез (Независни истраживач, Барселона, Шпанија)*
argyrus1028@hotmail.com

РЕЛИГИЈСКИ ЗВУЧНИ ПЕЈСАЖ РАНОГ ДОБА ПАЛЕОЛОГА: КАКО ЈЕ ЗАИСТА БИЛО?

До 1204. године, Византинци су се често позивали на литургију ударајући у клепало. Реч је о издуженом инструменту, комаду дрвета који се ударао дрвеним чекићем. Писани извори, међутим, указују на то да је византијска употреба звона у верске сврхе започета у XII веку. Увођење црквених звона било је подстакнуто крсташким освајањем Цариграда и великих делова византијске територије. Могуће је, да је кула-звоник била додата Светој Софији у Цариграду током периода владавине Латина (1204-1261). С друге стране, мало је вероватно да су све цркве и манастири, смештени на територијама које је освојила крсташка војска, добили звона. Значајније је да, када су Византинци 1261. године обновили Цариград, нису одбацили њихову употребу. Овај догађај сугерише да су црквене власти прихватиле нову праксу, кључну фазу у византијском усвајању звоњаве, која је највероватније промовисала њено ширење кроз Царство. У ствари, у секундарној библиографији се претпоставља да је звоњава постала главно средство окупљања заједнице током периода Палеолога; клепала су једва поменута. У овој претпоставци, изградња црквених кула вероватно је имала значајну улогу. Нажалост, оскудни доступни докази, не допуштају много нагађања. Стога, питање које се овде поставља је: Како је религијски звучни пејсаж доживљаван од стране становништва византијског Царства и политике Балкана током првих деценија владавине Палеолога?

У овом раду ће бити речи о религијском звучном пејсажу православних заједница на Балкану, од поновног византијског освајања Цариграда, до смрти српског краља Милутина (1282-1321). Развој који се догодио у овом периоду пресудан је за разумевање формирања религиозног звучног пејсажа који је био еклектичан, будући да се употреба традиционалних клепала није одбацила. Оба инструмента, црквена звона и клепала и даље су била у употреби. Изнете чињенице представљају спој писаних извора и примера материјалне културе. Прве ће садржати неколико референци из византијских и српских извора, а друге ће обухватити три звона изливена у XIII и раном XIV веку. Ови артефакти помажу нам да визуализујемо врсту црквених звона која су се користила на Балкану током владавине краља Милутина. Циљ рада је да пружи што ширу слику религиозног звучног пејсажа из раног доба Палеолога и да истакне значајну трансформацију коју је претрпео у овом периоду.

* др Алекс Родригез Суарез, одрастао је у Барселони, Шпанија. Године 2006. преселио се у Лондон и започео мастер студије на Универзитету у Лондону, Ројал Холовеј, касноантичке и византијске. Докторирао је на Кингс Колеџу, лондонском Центру за Хеленистичке студије; његова теза била је насловљена „Западно присуство у Византијском царству за време владавине Алексија I и Јована II Комнина“. Радио је у Националној галерији портрета од 2007. године где је обављао стручна вођења, усавршавајући се за присутност грчког и римског утицаја на бројним изложеним сликама. Још једно од његових главних интересовања је царски портрет и његове промене кроз време.

Пасхалис Андрудис (Аристотелов универзитет у Солуну, Грчка)*
archaio22@gmail.com, pandroudis@hist.auth.gr

АРХИТЕКТОНСКИ ПРОГРАМ КРАЉА МИЛУТИНА У МАНАСТИРУ ХИЛАНДАР НА СВЕТОЈ ГОРИ

Рад има за циљ представљање различитих аспеката градитељске делатности краља Милутина у манастиру Хиландар на Светој Гори. Током владавине српског владара, Манастир Хиландар уживао је просперитет и био је још једном обновљен. Његовим покровитељством и опсежној градитељској делатности коју је предузео унутар и изван овог атонског манастирског комплекса, Милутин се може сматрати новим ктитором. Његов градитељски програм у оквиру манастира обухвата проширење утврђених зидина, подизање новог католикона (на месту старијег из времена Светог Симеона и Саве) и изградњу нове трпезарије. Можемо такође уврстити и доградњу два спрата манастирском пиргу Светог Саве, као и подизање неких нових здања изванманастирских зидина, попут двоспратног гробног параклиса и задивљујућег „Кавалировог“ пирга (такође познатог и као „пирг краља Милутина“). Архитектонске и декоративне одлике горе поменутих Милутинових грађевина су по типологији и аспектима византијске. Када је реч о католикону, његова конструкција и декорација откривају цариградску градитељску праксу.

* **др Пасхалис Андрудис**, доцент; објавио је многе научне о средњовековној уметности и археологији, средњовековној архитектури, војној архитектури, примењеној уметности, црквеној архитектури, византијској уметности и архитектури, исламској и османској уметности и архитектури, византијској и западној хералдици, симболизму двоглавих орлова код Селцука, византијској и западној култури. Учествовао је са радовима различите тематике, на 110 научних грчких и међународних конгреса. У кратком периоду радио је у Византолошким одељењима грчке археолошке службе на Светој Гори, Козанима, Лариси, Митилинију, Еубоји. Радио је као теренски супервизор рестаураторских радова на многим археолошким налазиштима. Штавише, урадио је студије конзервације и рестаурације за 75 споменика свих периода и врста (рановизантијске, византијске, османске, поствизантијске базилике, комплекси, дворови, цркве, џамије, сахат-куле, медресе, маузолеји итд.) широм Грчке.

Дејан С. Радисављевић (Универзитет у Београду, Филозофски Факултет, Република Србија)*
dejanradisavljevicanthro@gmail.com

ИСТОРИЈА, АРХЕОЛОГИЈА, САКРАЛНА АРХИТЕКТУРА И ТРАДИЦИЈА КРУШЕВАЧКЕ ОБЛАСТИ У ВРЕМЕ КРАЉА МИЛУТИНА

Период владавине краља Милутина представља велику прекретницу у историји српске државе и народа, манифестовану кроз обимну градитељску делатност, ширење територија ка југу Балканског полуострва, али и кроз процват литерарне активности. До сада, истраживачи су у великој мери били фокусирани на јужне области државе овог истакнутог владара, док су северне области, са изузетком Браничева, по нашем мишљењу, остале примарне у свеобухватним научним интересима. Крушевачка област не представља изузетак у овом контексту. Нажалост, постоји само један историјски извор који указује на директно присуство краља Милутина на овој територији. У историјском извору забележен је сусрет краља Милутина и његовог брата краља Драгутина у селу Мачковци (данас село Мачковац, 8 км западно од Крушевца), пре доношења одлуке о нападу на државе Дрмана и Куделина, господара области Ждрела и Браничева, 1292. године. Недавно откриће надгробног споменика у селу Здравине код Крушевца, пружа нове увиде у културне и историјске околности ове области, будући да надгробна плоча датира из исте године. Недостатак примарног историјског материјала, заједно са спорадичним археолошким налазима из истог периода, употпуњен је народном традицијом. Одређени број топонима и сакралних споменика су у директној вези са краљем Милутином, што није била уобичајена одлика традиције Крушевачке области, где су кнез Лазар, кнегиња Милица и косовски јунаци главни протагонисти. Једнобродна црква Светог Јована Крститеља, у селу Орашје код Варварина, у овом случају је изузетак. Према забележеној локалној традицији, подизање цркве могло би се датовати у последњу годину Милутинове владавине. Анализом архитектуре овог сакралног споменика, покушаћемо да одговоримо на питања која се тичу времена његовог настанка. Важно је нагласити да локална традиција везује Милутиново рођење са селом Милутиновац у области Левач. Међутим, обнављање оближњег касноантичког и рановизантијског утврђеног насеља, у налазишту Градиште код Доњег Дубича, не везује се за краља Милутина већ за његовог оца краља Уроша I.

Мада су понекад непотпуне, верујемо, да ће представљене чињенице из историје, археологије, сакралне архитектуре и традиције крушевачке области, допунити наше знање о периоду владавине краља Милутина, засигурно једног од најзначајнијих владара средњовековне Србије.

* **Дејан С. Радисављевић**, мастер археолог; дипломирани етнолог и антрополог. Докторанд на Одељењу за историју, Филозофски факултет, Универзитет у Београду. Објавио до сада дванаест научних радова који се ближе тичу средњовековне археологије, архитектуре и историје Србије, са посебним освртом на територију данашњег Расинског округа. Учесник неколико научних скупова.

Драгана Лазаревић (Кардиф универзитет, Европски институт за ранословенске студије, Уједињено Краљевство)*
lazarevic.dragana@gmail.com

МОЋ НАСЛЕЂА: СПОРНО АРХИТЕКТОНСКО И АРХЕОЛОШКО НАСЛЕЂЕ КАО СРЕДСТВО СТВАРАЊА ИДЕНТИТЕТА

За већину људи, појам „наслеђа“, како се Пекам залагао, има два значења. Прво се углавном везује за туризам и локалитете од историјске важности, који су очувани за будуће генерације. Друго значење, традиционално усвојено кроз националне образовне системе, дефинише наслеђе као скуп заједничких вредности и колективних сећања нације, које захтева одржавање и управљање од стране одговарајућих институција. Историчари и политиколози су те заједничке вредности и колективна сећања назвали једном од основних компонената дефиниције национализма. Даља проучавања национализма открила су да се продукција и одржавање националног јединства чврсто ослањају на политичке способности државних институција, које се, међутим, ослањају на ангажоване академске интерпретације материјалне баштине. Археолошко наслеђе и посебно остаци монументалних архитектонских здања, како је тврдио Хобсбом, тако постају незаменљива компонента модерног процеса „идентитетског инжењеринга“. Новији истраживачи покушали су да разликују методе приказивања националних историја кроз интерпретацију постојећег наслеђа и избора бриге о наслеђу заснованом на писаним изворима. Технички принципи заштите, који укључују конзервацију и реконструкцију, често су иза политичких принципа који их воде. Овај рад се залаже за то да су ова два аспекта очувања наслеђа нераздвојна. Као такав, тежи да успостави оперативне теоријске моделе који усмеравају процесе доношења одлука приликом управљања баштином. Потом, рад се залаже да креирање националних наратива и идентитетског инжењеринга не могу бити спроведени без (зло)употребе наслеђа (макар) у одређеној мери. Приказани модели анализирају факторе који утичу на мере заштите наслеђа, посматрајући индикативне студије случаја из земаља основаних након распада Југославије. Нарочито, покушај десрбизације преживелих средњовековних споменика на територијама изван тренутних административних граница Србије, кроз процес усиљене акултурације, дубоко је забрињавајућ, будући да отвара пут за наставак политичких и етничких конфликта. Коначно, рад преиспитује неке од основних дефиниција архитектонских и уметничких стилова који су коришћени у претходним анализама српског средњовековног наслеђа и који се тренутно ре-интерпретирају у оквиру целокупног ревизионистичког приступа проучавања региона. Рад указује на дезинтегративне тенденције које су промовисали претежно западни научници кроз њихову интерпретацију српске средњовековне архитектуре XIII и XIV века (*Рашки стил* раних владара династије Немањића и *Вардарски стил* краља Милутина) и на контрадикиције које произилазе из њиховог приписивања стилова овим етничким групама које у то време нису постојале.

* **др Драгана Лазаревић**, истраживач, Истражује политику културног наслеђа, прецизније моделима (зло)употребе културног наслеђа у име остваривања политичких циљева. Уже специјализирана за теоријске моделе који одређују начине на који се манипулише непокретним културним добрима у сврху идентитетског инжењеринга.

Елијас Петру (Универзитет у Калифорнији, Ервајн, САД)*
epetrou@uci.edu

КСЕНОН КРАЉА СТЕФАНА УРОША II МИЛУТИНА: ЦАРСКА ШКОЛА У ЦАРИГРАДУ XV ВЕКА

Византијско царство је у XV веку било у сенци своје претходне славе. Углавном ограничена иза цариградских зидина, држава Палеолога се борила да опстане, тражећи помоћ са Запада. Индиректна последица овог политичког и верског приступа била је увођење италијанских интелектуалних кругова у класичну грчку књижевност и образовање. Као резултат тога, многи италијански хуманисти проучавали су грчки језик и културу, чак су се преселили у византијску престоницу како би пронашли одговарајуће учитеље. Један од најважнијих центара ове последње византијске, интелектуалне ренесансе у Цариграду, био је ксенон краља. Специфичан ксенон је ништа друго но онај исти ксенон који је српски краљ Стефан Урош II Милутин основао у северозападном делу византијске престонице, скоро 150 година раније. Од времена оснивања, у близини Манастира Светог Јована у Петри, ксенон је играо значајну улогу у интелектуалној и културној сцени Цариграда. Од оснивања свратишта за путнике, болнице и скрипторијума, до постојања књиговезачке радионице и царске школе, ксенон је постао вероватно најзначајнија установа током последњих деценија византијског Царства. Бројни значајни научници, учитељи и писари су проучавали, предавали и копирали вредне рукописе у његовим просторијама. Мада је Цариград утицао на владавину и доба краља Милутина, ксенон указује на формирање „двосмерне“ интелектуалне размене, почевши од почетка XIII века и настављајући се и након пада Царства, 1453. године. Где и због чега је основан ксенон? Ко би се могао довести у везу са њим? Шта се догодило са ксеноном након пада и пустошења Цариграда 1453. године? У раду ће бити речи о успостављању и развоју ксенона у Цариграду, његовом географском и интелектуалном идентитету кроз различите изворе и протагонисте који су били активни у његовим просторијама.

* **др Елиас Петру**, истраживач сарадник на пројекту *Thesaurus Linguae Graecae* на Универзитету у Калифорнији, Ервајн. У августу 2017. године, докторирао је византијску историју на Универзитету у Јањини, у Грчкој. Истраживао је византијске рукописе у Ватиканској библиотеци, Библиотеци Марчана и Националној библиотеци Аустрије. Пре именовања на пројекту (TLG) радио је као сарадник истраживач у Институту за византијске и модерне грчке студије при Универзитету у Бечу. Његово истраживање усредсређено је на византијске рукописе различитих колекција, посебно појачке рукописе и нотне записе у Византији.

Серена Ачаи (Универзитет у Фиренци, Одељење за архитектуру, Италија)*
serena.acciai@unifi.it

***ДВЕ СРЕДЊОВЕКОВНЕ ТВРЂАВЕ НА СУПРОТНИМ СТРАНАМА ЈАДРАНСКОГ МОРА:
ТВРЂАВА НОВО БРДО И КАСТЕЛ ДЕЛ МОНТЕ У КОМПАРАТИВНОЈ АНАЛИЗИ***

Овај рад има за циљ пручавање сличности између тврђаве Ново Брдо у Приштини у Србији (изграђен током раних година владавине српског краља Стефана Уроша II Милутина, 1282-1321) и Кастела дел Монте у Апулији у Јужној Италији (изграђен од стране цара Фридриха II, око средине XIII века), превазилазећи уобичајене фигуративне аналогije. Сличности леже у положајима оба утврђења на врху брда. Не постоје други случајеви као што је тип тврђаве Ново Брдо на Централном Балкану, или у византијским областима данашње Грчке. Тврђава у близини Приштине, представља једину познату грађевину ове врсте у српским средњовековним земљама. Вероватно је да су трговина и културне размене XIII века такође могле да укључе и веште раднике. Проф. М. Васић потврдио је да су Ново Брдо изградили Дубровчани у средњем веку, а могуће је да су дубровачки градитељи прелазили Јадранско море како би радили у Јужној Италији, и обрнуто. Ово мишљење могло би објаснити сличности здања Горњег града Новог Брда и чувеног Кастела дел Монте. Марко Поповић извештава да су везе између Котора „града српског краља“ и градова Јужне Италије добро познате. Међу првим становницима Новог Брда били су которски трговци који су несумњиво чинили важну везу између новооснованог града и приморских крајева Јужне Италије и Медитерана уопште. Стога се, чини прикладним истражити да ли су сличне функције такође могле утицати на планиметријски распоред ових сличних тврђава. Кастел де Монте је увек био под велом мистерије. Ова величанствена грађевина, усред ничега, и стратешки небитна, никада није завршена, али њена величина, упадљива симетрија и чудесни рад у мермеру, воде ка многим врстама претпоставки. Недавна, новија студија (G. Fallacara, U. Occhinegro: 2012) била је у вези са употребом воде у октогоналној грађевини, претпостављајући да је Кастел дел Монте можда био амам за цара. У ствари, Поповић потврђује да су парно купатило у тврђави Ново Брдо направили мајстори који су за свој модел искористили слична решења из Апулије.

* **др Серена Ачаи**, ванредни професор (Универзитет у Фиренци; Универзитет „Федерико II“ у Напуљу). Архитекта је са истраживачким и наставним искуством у мултикултуралном наслеђу Медитерана. Њен рад се углавном фокусира на градњу, перцепцију и представљање културних идентитета кроз архитектуру. Докторирала је (summa cum laude) архитектонски дизајн на Универзитету у Фиренци, са дисертацијом на тему: „Византија, Цариград, Истанбул: фрагменти издашних идеја: студија случаја Седад Хаки Елдем“. Од тада је наставила са радом на овај начин у Институту за националну историју уметности у Паризу и као истраживач на Универзитету у Фиренци. Излагала је на националним и међународним конференцијама; одржала је предавања на неколико универзитета, укључујући Фиренцу, Милано, Венецију, Лугано, Мендризио и Истанбул. Од 2012. године ради као самостални архитекта. Аутор је прве икада објављене монографије у Италији о Седаду Хаки Елдему 2018. године (Седад Хаки Елдем, Аристократски архитекта и још много тога). У 2018. години такође је објавила е-књигу која описује њене пројекте за Мугело Долину у Тоскани (Tra I Castagni dell'appennino, Three Projects for Mugello), са предговором о историјској еволуцији зидних пејзажа Мугела. Тренутно има заказано предавање за теорију архитектонског дизајна на Универзитету у Фиренци и Универзитету Федерико II у Напуљу.

Александра Давидов Темерински (Републички завод за заштиту споменика културе, Београд, Република Србија) *
aleksandra.davidov@heritage.gov.rs ; aleks8@eunet.rs

О МЕСТУ ГРАЧАНИЦЕ У ПОЗНОВИЗАНТИЈСКОЈ АРХИТЕКТУРИ, ЈОШ ЈЕДАНПУТ

Када је 1919. године Габријел Мије увео термин српско-византијска школа, нехотично је одредио правац дугогодишњих научних дискусија о архитектонском стилу средњовековних цркава обухваћених наведеним термином. Аутори су се опредељивали за истицање једне или друге стране: српске или византијске, не поричући, ипак, очигледно преимућство ове друге. После читавог столећа током којег су настали бројни радови, који се односе на поједине споменике поменуте групе, на више њих, или их се дотичу у оквиру ширих разматрања, запажа се да је припадност византијском и/или српском свету свакако превасходно научно питање, али да одговори на њега зависе делом од идеолошког, па чак и филозофског становишта аутора, у зависности од његовог односа према општем и посебном приликом тумачења одређене архитектонске целине. Парадигму наведене појаве представљају интерпретације цркве манастира Грачанице. Поједини истраживачи у српској историографији потенцирали су њене елементе локалне традиције, карактеристичне за претходну епоху рашких споменика, посебно тзв. коцкасте табуре купола, и распоред простора, препознатљив на хоризонталном плану. На другој страни, Слободан Ђурчић, недавно преминули професор на универзитету у Принстону, који је монографски темељно истражио овај споменик, препознао је Грачаницу још пре четири и по деценије као врхунско дело позновизантијског градитељства. Иако наизглед врло блиски, ова два приступа суштински се разликују, будући да се тичу начина на који се тумачи разлика између елемената националног и наднационалног у делу, попут грачаничке цркве, остварене од стране грчких, одн. византијских градитеља. Обележавања јубилеја – седам столећа од завршетка епохе краља Милутина – што је и повод за одржавање овог научног скупа, чини се добрим тренутком за још једно преиспитивање стилске припадности Грачанице, последње ктиторије краља Милутина, завршене у години његове смрти 1321, чиме она представља и коначницу међу његовим бројним и географски широко разасутим задужбинама, изведеним током прве две деценије XIV века. Ова тема се чини још прикладнијом с обзиром на назив научног скупа: „Краљ Милутин и доба Палеолога“. Интерпретација ове цркве као архитектонски најуспелијег примера позновизантијске петокуполне грађевине украшене једнако вредним зидним сликарством ни на који начин не доводи у питање њену припадност српском наслеђу. Јер, Грачаница је саграђена на територији српске средњовековне државе као задужбина српског краља, једно од епископских седишта националне аутокефалне цркве, уз високо вероватне захтеве наручиоца и његових образованих црквених саветника у погледу изгледа грађевине и програма њене сликане декорације. Ипак, реч је позновизантијској петокуполној цркви основе уписаног крста, изведеној каменом и опеком, укупног изгледа и начина зидања дотада непознатим у српској традицији. Претходе јој једва пар година млађе Богородица Љевишка у Призрену и Старо Нагоричино, чија је архитектура, међутим, значајно условљена њиховом изградњом на остацима старијих византијских базилика. С обзиром на новија истраживања позновизантијске епохе, као и на неке нове погледе на византијску архитектуру, уз историографски преглед радова којима је тумачена Грачаница, циљ овог прилога биће преиспитивање могућности за нове, мале помаке у сагледавању ове јединствене грађевине.

* **Александра Давидов Темерински**, историчар уметности-конзерватор, саветник. Запослена у Републичком заводу за заштиту споменика културе. Објавила више радова у земљи и иностранству, учествовала на више научних и стручних скупова у земљи и иностранству. Аутор изложби: "Byzance encore vivante. La palette d'or de Dičo Zograf. Les icônes de l'église cathédrale de la Sainte Trinité à Vranje, Chapelle de la Sorbonne, Paris, 12. Décembre 2002 – 25 Janvier 2003" ; „Липљан у средњем веку. Властоска црква у граду. Црква Ваведења Богородице у Липљану, Народни музеј у Београду, 6. новембар – 7. децембар 2014“; „Кад је Србија била свет: сјај дворске уметности у доба краља Милутина, Манастир Грачаница. Осам столећа од настанка (1321-2021) (изложба у припреми, чије је одржавање предвиђено у Галерији САНУ, децембра 2022)“.

Светлана Владиславовна Маљцева (Државни Универзитет у Санкт Петербургу, Руска Федерација)*
sm@resava.ru

***ГРАЧАНИЦА КРАЉА МИЛУТИНА И ИНТЕРПРЕТАЦИЈА ВИЗАНТИЈСКЕ ЦРКВЕ У
АРХИТЕКТУРИ СРЕДЊОВЕКОВНЕ СРБИЈЕ И СТАРЕ РУСИЈЕ***

Много векова, у средњовековној Србији и Старој Русији, византијски прототипи су се асимиловали и обрађивали у складу са локалним условима и потребама. Неретко су резултати тих позајмица били међусобно слични, што је изродило хипотезе о утицају једне словенске традиције на другу. У оба случаја, други страни утицаји су такође играли значајну улогу. Многи аспекти паралелног развоја и везе између ове две гране средњовековне источнохришћанске културе, остају нејасни. Међутим, разумевање природе њихових сличности и разлика, омогућило би нам да јасније сагледамо јединственост њиховог развоја. У раду ће бити анализиране ове појаве, на примеру најупечатљивијег и последњег ктиторског подухвата, задужбине краља Стефана Уроша II Милутина (1282-1321), цркве Успења Богородичиног у Грачаници. У радовима српских историчара архитектуре, посебно В. Кораћа и С. Ђурчића, јасно се показује да се многе архитектонске традиције из времена српског краља Милутина, осврћу на конкретне, значајне примере из периода владавине византијског цара Андроника II (1282-1328). Реч је о црквама које су подигнуте крајем XIII века до прве четвртине XIV века у Солуну: Света Катарина, Свети Пантелејмон, Свети Апостоли и католикон Влатадона. Међутим, природа ових примера и методе њихове интерпретације на српском тлу, већ се у почетној фази нешто разликују. У том контексту, релевантан је и проблем мајстора који су градили по Милутиновим наредбама и релевантане су специфичности његових планова. Рад се фокусира на анализу архитектонских особености споменика Грачаница, које га издвајају од групе других цркава у Солуну. Покушали смо да објаснимо порекло ове врсте специфичности, која, штавише, проналази изненађујуће паралеле у логици варијетета византијских образаца у московској архитектури XIV до прве трећине XV века. Препознавање сличних појава у историји архитектуре јужних и источних Словена фасцинира још више када постане очигледно да се, због неподударности у хронологији и присуства значајних разлика у формама конструктивне имплементације споменика, уочене сличности не могу објаснити директним утицајима на нивоу одређених примера и мајстора.

* **др Светлана Владиславовна Маљцева** ванредни професор Државног универзитета у Санкт Петербургу. Виши истраживач је у Истраживачком институту за теорију и историју архитектуре и урбанизма (огранак Централног института за истраживање и дизајн, Министарства грађевине, Руске Федерације).

Велимир Матановић (Градски музеј у Косовској Митровици, Република Србија)
matanovickm@mts.rs*

СТИЛСКЕ ОДЛИКЕ И ГЕНЕЗА РОМАНСКЕ УМЕТНОСТИ МАНАСТИРА БАЊСКА

Предмет истраживања је појава форме и стила романске архитектуре и њене декоративне пластике у средњовековној Србији, тј. историјски услови њиховог настајања и развоја, карактеристика архитектонске концепције скулпторских форми и утврђивање стилских облика. У раду ће бити анализирана свеобухватно анализа архитектонског простора, обрада фасада, композиције и орнаментике портала и прозорских отвора манастира Бањске. Акцента у раду је проналажење посредних споменичких веза и формалних примера који указују на могуће утицаје из других (осим Јужне Италије) европских простора. Рад указује на значај манастира Бањска у оквиру европске историје уметности.

* **др Велимир Матановић**, стручни консултант и гостујући професор Међународног културног центра у Кракову (Пољска). Завршио је студије историје уметности на Филозофском факултету Јагелонског универзитета у Кракову, док је у Централном институту за историју уметности у Минхену (Zentralinstitut für Kunstgeschichte) био на усавршавању где се бавио проучавањем средњовековне уметности централне и источне Европе. Био је стални сарадњик Завода за конзервацију споменика у Варшави. Сарађивао је на изради научно историјске документације и историјско-урбанистичких студија Кракова, Варшаве и Гдањска. Радио је на Факултету за конзервацију и рестаурацију на Цетињу, потом у Општинском музеју у Косовској Митровици. Докторирао је на Архитектонском факултету Универзитета у Београду.

Сњежана Орловић (Самостални уметник/независни истраживач, Београд, Република Србија)*
snjezanaorlovic@gmail.com

МАНАСТИР КРУПА, ЗАДУЖБИНА КРАЉА МИЛУТИНА

Манастир Крупа припада Епархији далматинској и најстарији је активни православни манастир на простору данашње Хрватске. Како се наводи у записима насталим у неколико прошлих вијекова, овај манастир основали су 1317. године, уз помоћ краља Милутина, монаси из Босанске Крупе, чији се манастир налазио близу ушћа ријеке Крупе у Врбас, а који су се доселили овдје. Да ово највјероватније није само легенда говоре нам историјске и политичке прилике на овом подручју. У до тада ненасељене крајеве, за вријеме бана Младена Шубића, крајем XIII вијека, почели су се досељавати Срби. До већих сеоба, према старим писцима, дошло је и 1305. године, а касније их је било све више, нарочито онда када је сјеверна Далмација у другој половини XIV вијека ушла у састав државе босанског бана, а затим краља Твртка, православног владара. Ово подручје је било од велике важности за Немањиће и подручје на које је српска држава вршила утицај. Пажњу и материјалну помоћ манастиру Крупи, дали су и српски владари. Стефан Дечански је довршио манастир и даровао га земљама и другим прилозима који су били потребни за његово уздржавање, а у вријеме владавине цара Душана манастир је обновљен. Када су Турци завладали Далмацијом потврдили су крупским монасима право на уживање поменутих земаља. Свој допринос његовој обнови дали су и српски деспоти Бранковићи из Срема, Ђорђе и Јован са мајком Ангелином који су 1494. године дали манастиру „грамату“. Година 1502. биће почетак вишевијековног страдања, али и низа обнова. Када је дошло до обнове Пећке патријаршије, она је успјела да под своје окриље окупи све Србе, а тада долази до процвата умјетничке активности. Манастирска црква је фрескописана, а за иконостас су поручене веома вриједне иконе. Црква данас има основу развијеног уписаног крста са куполом на пандантифима, које носе полуобличасти сводови. У XVIII и XIX вијеку дошло је до неколико битних грађевинских подухвата, олтарски простор је порушен, на западу је дозидана припра, а тада је уобличен и читав манастирски комплекс.

* **Сњежана Орловић**, независни истраживач. Студије историје умјетности завршила је на Филозофском факултету у Београду 2005. године. Од 2007. до 2012. године радила је у Галерији Феникс у Београду као организатор галеријских активности и реализатор програма галерије. У статусу самосталног умјетника је од 2010. године. Аутор је шест књига (*Манастир Крупа*, 2008; *Манастир Драговић*, 2009; *Манастир Гомирје* 2011; *Манастир Пресвете Богородице Тројеручице*, 2017; *Православна Епархија горњокарловачка – Шематизам*, 2017; *Манастири Медак и Комоговина први црквени центри Епархије горњокарловачке*, 2021) и преко педесет научних студија и чланака (у: *Зборнику о Србима у Хрватској*, *Зборнику Матице српске за ликовне уметности*, *Српској енциклопедији*, *Српском Биографском речнику*, *Гласнику друштва конзерватора Србије*, *Србско-далматинском магазину*, *Зборнику радова Грађански рат у Хрватској 1991–1995*, *часопису Ликовни живот*, *Гласнику СПЦ*, *часописима Горњокарловачке и Далматинске епархије и бројним каталозима*). Излагала је на три научна скупа (Београд, Загреб, Нови Сад) с темама из црквене историје и умјетности Срба на простору данашње Хрватске. Коаутор је изложбе *Седм векова манастира Крупе*, 2017. (Нови Сад, Суботица, Грачаница, Косовска Митровица, Загреб). Од 2011. године до данас сарађује на организацији изложбе *Крајишки ликовни салон*. Аутор је емисија у продукцији ТВ Храм: „О светосавској светињи“, „Култ Светог Саве и утицај на српску уметност“, циклус од 30 емисија о црквеној умјетности - „Орнамент“, а тренутно ради на серијалу „Заволех лепоту дома твога“.

Дубравка Прерадовић (независни истраживач, Лион, Француска)*
dubravka.preradovic@gmail.com

ДОПРИНОС ГАБРИЈЕЛА МИЈЕА У ИСТРАЖИВАЊУ ЗАДУЖБИНА КРАЉА МИЛУТИНА

Габријел Мије (1867-1953), оснивач и први професор катедре за изучавање византијске уметности и хришћанске археологије при Практичној школи високих студија у Паризу, је као ретко који истраживач био подједнако посвећен теренском и кабинетском раду. Међу бројне заслуге овог знаменитог француског византолога убраја се и пионирско истраживање сликарства епохе Палеолога, до Мијеа готово у потпуности занемарено у истраживањима византијске уметности. Након вишегодишњег изучавања споменика у Мистри, на Светој Гори и у Трапезунту Габријел Мије се 1906. године први пут непосредно сусрео са српским средњовековним споменицима. Првенствена намера му је била да употпуни слику о уметности из времена након обнове Византијског царства. Стога се он том приликом са посебном пажњом посветио изучавању Грачанице и Старог Нагоричина, где је открио и натпис са именом сликара, као и цркви Светог Никите у селу Чучеру. Резултати до којих је дошао током, те прве научне мисије посвећене српским споменицима, у значајној мери су употпунили његову енциклопедијску студију о иконографији јеванђеља. Плод тих истраживања је и студија о старој српској архитектури у којој је француски истраживач установио поделу на три стилске групе, односно школе, где је Милутиновим задужбинама посвећена значајна пажња. Француски истраживач се теренском истраживању српске средњовековне архитектуре и сликарства посветио у још четири наврата, између 1924. и 1935. године. Године 1927. истраживао је искључиво Грачаницу и Старо Нагоричино. Овим споменицима се вратио 1934. године, када је још једанпут истраживао и цркву Светог Никите у којој је тада открио натпис са именима сликара. Током тих истраживања настао је и немали број снимака, део значајне колекције која данас носи име свог оснивача (Фототека Габријел Мије), као и цртежа фресака које је извела Габријелова супруга и сарадница Софи Мије, који су важна документација о овим споменицима. Својим вишедеценијским истраживањима српске средњовековне уметности, Габријел Мије је у значајној мери допринео бољем познавању и разумевању како старе српске архитектуре тако и сликарства. Задужбине краља Милутина имале су у тим истраживањима посебно место и намера нам је да овом приликом покажемо и валоризујемо допринос Габријела Мијеа у њиховом проучавању.

* **др Дубравка Прерадовић** је историчар уметности. Дипломирала је и магистрирала у Београду, а докторирала на Универзитету у Удинама и Практичној школи високих студија у Паризу. Првенствено се бави истраживањем култова и реликвија у Византији и словенским земљама у раном средњем веку, српском средњовековном архитектуром и скулптуром, а један део њених истраживања је посвећен историји средњовековних студија у Србији и у Француској на прелазу из XIX у XX век. Дуже од деценије је радила у Народном музеју у Београду, као кустос у средњовековном одељењу, а одавно живи у Лиону у Француској где ради као независни истраживач. Члан је одбора за историју уметности САНУ, француског комитета за византијске студије, а за период 2020-2022 изабрана је члана жирија Европа ностре за доделу награде European Heritage Awards/Europa Nostra Awards за истраживања у области културног наслеђа. Аутор је већег броја научних радова које објављује на четири језика. Њен последњи пројекат је био посвећен Габријелу Мијеу, знаменитом француском византологу, који је пре једног века објавио темељну студију о старој српској архитектури и тим поводом је септембра месеца 2019. године у Галерији науке и технике САНУ приредила изложбу „Габријел Мије и истраживања старе српске архитектуре“, а на исту тему је уредила и зборник радова. Тренутно ради на првој научној монографији посвећеној светим Ермилу и Стратонику, мање познатим београдским ранохришћанским мученицима.

Асну-Билбан Јалџин (Универзитет у Истанбулу, Факултет класичних наука, Турска)*
yalcinab@istanbul.edu.tr

**ТРАДИЦИЈА И ИНОВАЦИЈА ДЕКОРАЦИЈЕ ПОЗНИХ ПАЛЕОЛОГА:
СЛУЧАЈ ХОРЕ/КАРИЈЕ ЦАМИЈЕ**

Као што је добро познато, декорација Карије џамије је доста проучавана због њеног фигуралног програма. Са друге стране, мање пажње посвећено је архитектонским оквирима сцена како мозаика, тако и фресака.

У складу са његовом гробном наменом, у параклису доминирају свцене Страшног суда и Силаска у Ад у конхи апсиде. У јединој куполи у капели приказани су анђели изнад прозора, одвојени ребрима украшеним елегантним и апстрактним, али натуралистички формулисаним флоралним мотивима. Избор нежних боја, са лаким, али и одлучним потезима четке, понекад са белим потезима који наглашавају светлост, указују на висок квалитет технике и извођења. Међутим, мотиви који су вредни наше пажње су они изведени на нов и иновативан начин.

Поред ових мотива уобичајене су имитације мермерних плоча у нижем појасу зидова. Ово је веома чест тип декорације, из ранијих времена, који је постављан по узору на праве мермерне плоче наоса и нартекса.

Овај рад ће проучити иконографију и извођење ових мотива, њихову везу унутар саме грађевине и везу са другим примерима из истог времена, дефинишући њихову разноврсност и истакнут положај као модел за касније мотиве, тако приказујући различите аспекте орнамената епохе Палеолога.

* **др Асну-Билбан Јалџин** је професор на Универзитету у Истанбулу. Дипломирала је у Риму на Универзитету Сапијенца, Факултету класичних наука и филозофије. Докторирала је на Универзитету у Истанбулу са тезом о институцијама Велике палате у Цариграду у складу са писаним изворима. Њено поље истраживања укључује византијску архитектонску скулптуру и сликарство. Награђивана је стипендијама и истраживачким пројектима и била је гостујући професор на различитим универзитетима у Турској и иностранству. Учествовала је у бројним археолошким ископавањима, и руководи истраживањем историјске топографије Босфорског мореуза и ископавањима тврђаве Јорос у Турској. Ангажована је као стручни саветник за Свету Софију и Карије џамију од стране турског Министарства културе.

Јасмина С. Ћирић (Универзитет у Крагујевцу, Филолошко-уметнички факултет,
Република Србија)*
jasmina.ciric@filum.kg.ac.rs

***АРХИТЕКТУРА КРАЉЕВЕ ЦРКВЕ У СТУДЕНИЦИ И СВЕТОГ СПАСА У ХОРИ У ЦАРИГРАДУ:
СЛИЧНОСТИ И АПРОПРИЈАЦИЈА***

Рад има за циљ анализу архитектонских сличности између Краљеве цркве у Студеници и Светог Спаса у Хори у Цариграду. Краљ Милутин је изградио димензијама малу цркву Св. Јоакима и Ане у манастиру Студеница 1313/14. Недалеко од задужбине његовог прадеде Стефана Немање, Милутинов избор за храмовну посвету циљано је бирана. Имајући у виду архитектонске одлике ентеријера Краљеве цркве и Хоре, у раду се указује на чињеницу да је краљ Милутин иновативно употребио одговарајуће елементе у архитектури. Иако је индиковано да је брижљива обнова Хоре спроведена између 1315. и 1320. године од стране Теодора Метохита, а Краљева црква поуздано датована у 1313., свакако није изненађујуће апроприрање одговарајућих цариградских традиција на неколико година старијем храму. Наликовање просторне организације – деликатни архитектонски детаљи, специфичан дигнитет којим се одликују фреске, орнаменти, дуга традиција употребе монограма код прозорских отвора – сасвим је очигледно на примеру два храма. Милутинова мала али драгоцена задужбина саздана је на подобије микрокосмоса, као идеалан храм, задужбина идеалног владара. Може ли се закључити да су сличности два храма узроковане околношћу да је краљ Милутин уистину неколико година пре Хоре обезбедио изванредне могућности за уметнике престонице? Историјске чињенице као и евидентни трагови у наведеним храмовима сведоче да је то управо био случај.

* **др Јасмина С. Ћирић**, доцент. Студирала историју уметности на Филозофском факултету у Београду, где је и докторирала 2014. године. Бави се истраживањем визуелне пажње на примерима позновизантијске уметности, ритуалима прелаза и литургијским контекстом у црквама за време владавине династије Палеолога. Њена истраживања везана су за егзегетско значење орнамента и функције орнамента у различитим материјалима у позном средњем веку. Бави се и истраживањем архивске грађе као и истраживањем употребе аналогне фотографије у разумевању различитих промена византијских и српских средњовековних цркава. Била је гостујући предавач у оквиру ЕРАЗМУС + програма при Јустус Либиг Универзитету у Гисену, Масариковом Универзитету у Брну, Карловом Универзитету у Прагу, Филипс Универзитету у Марбургу. Аутор је бројних научних текстова и приказа публикација у часописима од националног и међународног значаја. Од 2020. године обавља функцију главног члана Управљачког одбора за Републику Србију при пројекту "COST19131 Europe Through Textiles: Network for an integrated and interdisciplinary Humanities" финансираног из програма Европске уније за истраживање и иновације.

Талија Мантопулу-Панајотопулу (Аристотелов универзитет у Солуну, Факултет лепих уметности, Грчка)*
thaliamp@vis.auth.gr

КРАЉ МИЛУТИН И ЦРКВА ТАКСИЈАРСИ У СОЛУНУ

Краљ Стефан Урош II Милутин (владао 1282-1321) много пута је посетио Солун, нарочито након завршетка унутрашњих сукоба у Србији, 1312. године. Током тих посета, у Солуну је изградио две цркве и палату. Бројни истраживачи препознају цркву Светог Николе Орфаноса као једну од њих. Ова студија предлаже цркву Таксијарси за идентификацију друге цркве, која је смештена у Горњем граду Солуна. Таксијарси је требало да буде метох Хиландара, посвећен Светом Ђорђу. Постојећи споменик састоји се од цркве у горњем нивоу и крипте која је испод.

Наредни аргументи поткрепљују ову идентификацију:

1. Позновизантијски део цркве, делимично обновљен и делом интегрисан у њу, састоји се из две фазе изградње. Урушавање изворне конструкције праћено је реконструкцијом која је обухватила преостале делове. Особености које се приписују овој последњој фази реконструкције повезују Таксијарси са црквом Светог Николе, коју су бројни истраживачи датовали у другу деценију XIV века.
2. Ово је у складу са информацијама које пружају писани извори, да је од тренутка њеног подизања, црква била разорена и спаљена, што се може уочити на неким деловима добро очуване византијске крипте.
3. Сачуване фреске у данашњој цркви датоване су у исти период и приписују се сликару Георгију Калиергису, који је био повезан са српском заједницом у Солуну.
4. Спољашњи зид крипте ојачан је контрафорима, сличним онима који су коришћени на грађевинама Манастира Хиландара на Светој Гори и другим кулама са контрафорима на Халкидикију.
5. Две царске, златне буле из 1316. и 1317. године, омогућиле су хиландарском метоху у Солуну, који је био обновљен у овом периоду, снабдевање водом из Хортијатис аквадукта.
6. Мешање Таксијарси са ротондом у Солуну у усменој традицији, може бити објашњено чињеницом да оба споменика имају исту посвету (Светим Архангелима и Светом Ђорђу) и да су била смештена у истом византијском крају.
7. Новији писани извори потврђују да је Таксијарси на крају османске окупације, имала велики посед који је несумњиво био византијско наслеђе. Ова чињеница сведочи да је Таксијарси била манастир или богати метох.

* **др Талија Мантопулу-Панајотопулу**, професор на Аристотеловом универзитету у Солуну, Факултета лепих уметности, на Одељењу лепих и примењених уметности. Рођена је у Солуну. Студирала је архитектуру на Одељењу за архитектуру, Аристотеловог универзитета и докторирала је на историји архитектуре. Њена докторска теза везана је за тему сакралне архитектуре Солуна током последње фазе турске окупације. Аутор је многих полемика и књига о византијској, поствизантијској и неокласичној архитектури Солуна, од којих су бројни текстови публиковани у грчким и међународним научним часописима. Проширила је своје истраживање истог периода на Малој Азију, Бугарску и Цариград. Учествовала је на многим конгресима. Тренутно ради као професор на Одељењу за лепе и примењене уметности, при Факултету лепих уметности где предаје Теорију простора и историју архитектуре, као и ортографски, аксонометријски и перспективни дизајн.

Јана М. Алексић (Институт за књижевност и уметност, Београд, Република Србија)*
tiamataleksic@gmail.com

УМЕТНИЧКА ЕПОХА КРАЉА МИЛУТИНА У КУЛТУРНОИСТОРИЈСКОЈ И ЕСТЕТИЧКОЈ ОПТИЦИ МИЛАНА КАШАНИНА

Милан Кашанин (1895–1981) у свом интегралном проучавању средњовековне српске књижевности и уметности посебну пажњу посвећује делима и ауторима који су стварали у време владавине краља Стефана Уроша II Милутина Немањића (1282–1321), односно средњовековним уметничким остварењима чија је средишња тема личност контроверзног владара српских земаља у последњим деценијама XIII и првим деценијама XIV века, као и духовне и друштвеноисторијске карактеристике епохе овог значајног ктитора и великог уметничког мецене. Екскерпирањем доступних извора и естетских садржаја, на основу вишедеценијских истраживања српске књижевности, уметности, цивилне и сакралне архитектуре, а ослоњен на малобројна, али подстицајна дотадашња проучавања старе српске књижевности и културе, аутор монографија *Српска књижевност у средњем веку* (1975) и *Кашана открића* (1978) настоји да систематизује знања о културној прошлости, да објасни духовноисторијске силнице времена, разабере византијске цивилизацијске утицаје на уметничке форме и значења, изнађе елементе оригиналног уметничког стваралаштва унутар средњовековне српске културе и успостави што поузданију периодизацију књижевних и уметничких стилова. Методолошки, у испитивању кључних тежишта историјски омеђеног периода, какав је средњи век – при чему ћемо за потребе нашег излагања, као показни пример, ставити нагласак на крај XIII и почетак XIV столећа – Кашанин, попут Оскара Валцела и теоретичара поетике културе (новог историзма) предвођених Стивеном Гринблатом, инсистира на „узајамном осветљавању уметности“ и повезивању поетичких и духовно-естетичких особености конкретних књижевних остварења са средњовековном црквеном и световном архитектуром, фрескосликарством или иконописањем, али и са друштвено-политичким чиниоцима. Епоху краља Милутина, као уосталом и цели српски средњи век, Кашанин, на трагу Јохана Хојзинге и Ернста Курцијуса, анализира као културноисторијски топос и духовно-идеолошки организам који умногоме условљава и формирање и изглед властитог естетичког лика. Тек кад је књижевно дело прочитано у сагласју са духовним начелима епохе у којој је настало, може се проценити и његова естетска вредност и значај. Зато ћемо покушати да из угла историје књижевне критике оцртамо аналитичко-методолошки оквир Кашанинове духовноисторијске и естетичке мисли, односно начин на који сагледава и именује уметничке облике Милутинове епохе, уметничке облике у којима је непосредно потом представљена Милутинова епоха и књижевна остварења монаха Теодосија и архиепископа Данила II. Интердисциплинарним повезивањем поетичко-стилских особености конкретних књижевних остварења са естетичким карактеристикама црквене и световне архитектуре, фрескосликарства или иконописања, али и са друштвено-политичким чиниоцима, Кашанин, према нашим метакритичким увидима, уцеловљава уметничку конструкцију периода владавине краља Милутина и духовно је пројектује на садашњи тренутак – као живи део традиције који учествује у нашем културном саморазумевању.

* др Јана М. Алексић, научни сарадник у Институту за књижевност и уметност у Београду. Докторску дисертацију *Милан Кашанин као тумач нове српске књижевности* одбранила је 2016. године на Филолошком факултету Универзитета у Београду. Постдокторско усавршавање обавила је на Dipartimento di Studi Linguistici e Culturali Comparati, Università Ca' Foscari Venezia, Italia) под менторством проф. др Александра Наумова. Ауторка је монографија *Опседнута прича: Поетика романа Горана Петровића* (2013), *Жудња за лепотом и савршенством: Теургијска димензија књижевноуметничког стваралаштва* (2014), *Културна идеологија Милана Кашанина* (2019), *Књижевна мисао Милана Кашанина* (2020), као и четири књиге песама *Тонао камен* (2014), *Упијање* (2017), *Аријел аноним* (2018) и *На средини* (2020). Поезију, критику, научне радове и есејистику објављује у књижевној и научној периодици и зборницима.

Ивана Јевтић (Коч универзитет, Истанбул, Турска)*
ijevtic@ku.edu.tr

КОНЦЕПТ ПУТОВАЊА: КЛАСИЦИЗАМ У УМЕТНОСТИ ИЗ ВРЕМЕНА КРАЉА МИЛУТИНА И ЕПОХЕ ПАЛЕОЛОГА

Позновизантијски период у историографији се везује за интелектуални и уметнички процват, посебно упечатљив током првих сто година династије Палеолога. Заузврат, оживљавање античког наслеђа сматра се једним од најкарактеристичнијих одлика позновизантијског зидног сликарства чији је класицизам усвојила уметност Палеолога, последњи византијски препород. Повезан са покровитељством високих кругова, овај класицистичко-сликарски феномен достигао је врхунац у споменицима на прелазу из XIII и у прве две деценије XIV века. Представљали су га чувени уметници попут митског Мануела Панселиноса, Калиергиса као и Михаила Астрапе и Евтихија - аутора главних сликаних програма који красе задужбине краља Милутина. Познато је да делатност Михаила Астрапе и Евтихија одражава интензивне уметничке везе између Византијског царства и краљевине Србије тог времена. Штавише, двојица сликара пренели су главне узорке античких, иконографских и пикторалних елемената у сликане програме Милутинових цркава, истичући их као најуспешније примере раног класицизма Палеолога.

Овај рад има за циљ да уведе у разматрање тему класицизма и да у садашњем времену продискутује о њеном значају за разумевање уметности краља Милутина и доба Палеолога. Рад преиспитује уметничке и културне вредности које је оживљена антика представљала, њен контекст и на који начин је допринела специфичним особеностима зидног сликарства и у Милутиновим задужбинама и у савременим византијским споменицима. Истовремено, рад шире приступа класицизму као концепту путовања, сагледава његово порекло и историју, не превиђајући његову идеолошку позадину. Ако је класицизам био и још увек представља снажну парадигму европског историјско-уметничког писања, питање које вреди поставити је, шта овај одређени концепт може допринети када се данас примењује за проучавање уметности позновизантијског света.

* **др Ивана Јевтић**, доцент на Одељењу за археологију и историју уметности, Коч Универзитет, Истанбул. Одбранила је докторат на Универзитету Париз 1 Пантеон-Сорбона, и Универзитету у Фрајбургу (Швајцарска) са дисертацијом «Les motifs antiques dans la peinture murale byzantine des XIIIe et XIVe siècles» ("Антички мотиви у византијском зидном сликарству XIII и XIV века"). Њено истраживање усмерено је на позновизантијски Цариград, затим на истраживање ретроспективних и наративних тенденција у позновизантијској уметности и њихово упоређивање са сличним процесима у Западној средњовековној уметности.

Сања Пајић – Роза Д’Амико (Универзитет у Крагујевцу, Филолошко-уметнички факултет, Одсек за примењну и ликовну уметност, катедра за општеобразовне предмете; Завод за заштиту уметничке баштине у Болоњи, Италија)*
sanjaraajcs@yahoo.com; rosa-damico176@alice.it

**ВЕЗЕ ИЗМЕЂУ СРПСКЕ И ИТАЛИЈАНСКЕ УМЕТНОСТИ КРАЈЕМ XIII И ПОЧЕТКОМ XIV ВЕКА:
РЕТКЕ ИКОНОГРАФСКЕ ТЕМЕ**

У монументалном сликарству насталом у задужбинама краља Милутина (1282–1321) појављују се представе ређих иконографских решења, раширених у ово време пре свега у Македонији и Србији. На сцени *Рођења Христовог* у Краљевој цркви у Студеници Богородица љуби сина, у Старом Нагоричину приказана је монументална *Богородица Пелагонитиса*, као и Христово *Пењање на крст* у тријумфалној верзији, док је иста сцена у другој иконографској схеми, снажног емотивног набоја, сачувана у Светом Никити у Чучеру. У хронолошки блиском периоду, варијанте истих тема појавиле су се у Италији, пре свега на сликама малих димензија у изолованим срединама, намењеним углавном фрањевачкој клијентели, и то у центрима повезаним са гвелфима, династијом Анжу и папом. Тако се интерпретације *Богородице Пелагонитисе* налазе превасходно у Ромањи и Риминију, где је Ђовани да Римини приказао ову тему у истом комплексу као и Богородицу која љуби Дете. Тријумфална верзија Христовог успона на крст сликана је у Тоскани и у Сијени, док је варијација каква се види на фресци у Санта Марија Донаређина у Напуљу блиска чучерској слици. Значајна улога политичког и културног посредника српске државе потврђена је у време Милутина и његове мајке Јелене, повезане са Анжујцима и у блиским везама са папама, почев од фрањевачког папе Николе IV, познате заштитнице манастира овог реда на територији Зете, којом је за живота управљала. Проблем уметничких веза између српске државе у доба краља Милутина и италијанских територија разматра се у светлу нових научних сазнања и интерпретација које је понудила савремена историографија.

* **др Сања Пајић**, ванредни професор. Студије историје уметности завршила на Филозофском факултету у Београду. Докторску дисертацију одбранила на Филозофском факултету у Прагу. Ванредни професор на Одсеку за примењну и ликовну уметност Филолошко-уметничког факултета. Коаутор је монографије и аутор/коаутор преко 50 научних радова. Област интересовања: везе српске, византијске и италијанске средњовековне уметности; критске иконе; српско сликарство средњег века; српско сликарство турског периода; иконографске студије.

Роза Д’Амико, завршила је студије историје уметности на Универзитету у Риму. Од 1976 до 2012. радила у Заводу за заштиту уметничке баштине у Болоњи (Soprintendenza per i beni artistici e storici). Бавила се заштитом овог града и његовог територијалног контекста, а била је ангажована и у Националној Пинакотеци у Болоњи (Pinacoteca nazionale di Bologna). Аутор је великог броја текстова из различитих уметничких области, са ужим усмерењем на уметност средњег века. Иницијатор је сарадње са институцијама културе у Србији почев од 1994, у оквиру које је организовала низ изложби. Публиковала је велики број радова као аутор/коаутор и учесник је бројних међународних научних скупова. Посебна област интересовања тиче се српско- италијанских уметничких и историјских веза у средњем веку.

Војислав Башица (Аристотелов универзитет у Солуну, Богословски факултет, Катедра за пастирску и друштвену теологију, Грчка)*
vbasicai@past.auth.gr ; vojabasica@live.com

ЛИТУРГИЈСКЕ ТЕМЕ У ИКОНОГРАФИЈИ МИЛУТИНОВИХ ЗАДУЖБИНА – БОГОСЛОВСКИ ВИДИЦИ МИЛУТИНОВИХ ЗОГРАФА И НЕИМАРА

У време краља Милутина, а поготово почетком XIV века, Србија постаје велико градилиште светих храмова. У њој се сабирају најпознатији зографи и неимари хришћанског света и на овом тлу се ствара аутентично културно наслеђе. Србија наставља да буде активни саставалац ондашњих културних токова, учествујући у тзв. „Ренесанси династије Палеолог“ и истовремено обликујући сопствени стил. Упоредо са уобличавањем поретка Свете Литургије који врхуни Диатаксистом Филотеја Кокиноса, јављају се и умножавају и визуелне представе литургијских радњи. За њих је природно везан простор олтарске апсиде. У Милутиновим задужбинама су, поред уобичајених представа великих пастира и литурга Цркве са свицима литургијских текстова, присутне и сада већ устаљене иновативне композиције у зидном сликарству: Служење свете литургије и Причешће светих апостола. У Милутиновим задужбинама се сликају и догађаји из Јеванђеља, који су у овом периоду стална појава приликом осликовања храма и обично се налазе у горњим појасевима наоса. Међутим, поједине композиције често почињу већ у олтарском простору. Ту се издваја Вазнесење Христо-во као *par excellence* литургијски догађај, који приказује Христа који се узноси на небо и који ће исто тако доћи (Дап 1, 10-11). Ово обећање је главно ишчекивање хришћанске заједнице на Литургији. Управо у сцени Вазнесења је присутна већина свештених личности које у периоду позног византијског сликарства срећемо у издвојеним композицијама у олтарском простору. То су Пресвета Богородица, раширених руку у ставу Оранта, са младенцем Христом, свети апостоли које Христос причешћује и анђели који слично ђаконима учествују у Небеској Литургији. Милутинове задужбине су многобројне. Различите су по величини и облику, као и намени. То су цркве при епископским катедрама, католици у манастирским комплексима као и градски саборни храмови. Осликовање олтарских апсида као и осталих делова храма је осмишљавано од веома учених и пре свега богословствујућих зографа и неимара. Српски архиепископи, велики пастири Цркве и школовани богослови, не само да су потпомагали неимарски подухват, него су активно учествовали у градњи храмова и утицали на њихово обликовање и декорацију.

* **Војислав Башица**, мастер теолог. После завршене основне школе у родном месту, похађао Карловачку богословију „Свети Арсеније Сремац“ у Сремским Карловцима. Основне академске студије завршио на Православном богословском факултету Универзитета у Београду, а на истој институцији завршио и Мастер академске студије са темом „Последовање свете тајне исповести и покајања у Требнику Петра Могиле: обредословни и богословски аспекти“. Поред матерњег српског говори грчки, енглески и руски језик. Академске 2019-2020 године уписао докторске студије на Богословском факултету Аристотеловог универзитета у Солуну. Докторску дисертацију на тему: „Естетика литургијског простора у парохијском животу“ израђује са професором господином Трифоном Цомбанисом. Текуће академске 2020-2021 године похађа програм „Евгеније Вулгарис“ који организује Институт светог Максима Грка у светогорском манастиру Ватопед.

Серџан Јандим Ајдин (Хачетепе универзитет, Факултет класичних наука, Одељење за историју уметности, Анкара, Турска)*
sercanyandim@gmail.com

**РЕНЕСАНСА ПРЕ РЕНЕСАНСЕ: ХУМАНИ АСПЕКТИ ПОЗНОВИЗАНТИЈСКОГ СЛИКАРСТВА.
„СИЛАЗАК У АД: СЛИКА ОСЛОБОЂЕЊА И ВАСКРСЕЊА“**

Овај рад има за циљ да размотри и покуша да деконструише конвенционалне претпоставке о византијском сликарству у оквиру стила и иконографије, фокусирајући се, посебно на позновизантијске примере, манастира Студеница (око 1313-1320). Главна хипотеза јесте да је крајње идеализовано схватање ренесансног сликарства, почевши од списка Ђорђа Вазарија, довело до широко стереотипног и предрасудног вредновања византијске уметности. Последице, сврставајући византијску уметност као инфериорну у односу на Ренесансу. Како бисмо елаборирали ову проблематику, представе из *Великих празника* уподобљене су иконографији источног и западног хришћанства. Упечатљив случај је представа Христовог Васкрсења, симболично приказивана још од ранохришћанских времена, до XI века, за коју не постоји ни једно правило у званичној иконографији. У византијским представама Силаска у Ад, пратећи Страдања Христова, његово „јавно“ васкрсење је праћено чином намерног ослобођења праведника овог догађаја. На примерима западне уметности, међутим, акценат је стављен на чин „индивидуалног“ васкрсења. Стога, питање лежи у различитим перцепцијама, типолошким пореклима и у ком погледу оне опонашају представе Силаска у Ад које се подударају и не подударају са светим текстовима, канонским и апокрифним. Каснији примери потичу из приказивања ада, посебно из представа Силаска у Ад. Недавна научна истраживања преиспитују улепшавање ада у византијском сликарству уопште. Представа Силазак у Ад, дело сликара Михаила Астрапе и Евтихија у манастиру Студеница, око 1315. године, непроцењив је део уметничких достигнутих из времена краља Милутина. Приказана је на олтарском делу Краљеве цркве посвећене Светом Јоакиму и Ани и проучавана је као један од главних примера византијске концепције теме која одражава ренесансу пре Ренесансе. Други примери у виду римског кованог новца IV и V века, са паганском митологијом, такође ће бити разматрани у ове сврхе. На крају, *јавно* наспрам *индивидуалног* и лепе, сталожене представе иконографских елемената наспрам гротескних, јесу узрок разлика у њиховом начину размишљања, интерпретације, перцепције слика *per se*, што у основи сеже до времена Libri Carolini у VIII веку? Како су припадници монашких заједница и индивидуална аристократска молитвена приношења утицали на однос текста и слике? Или да ли се овоме треба посветити у ширем контексту због кохерентног садржаја различитих културних сећања? Ово су нека од питања на која ћемо се враћати током разматрања социјално-антрополошког модела, заједно са религиозном имагинацијом која је већ била присутна вековима.

* др Серџан Јандим Ајдин, студирала је пословну администрацију на METU. Завршила је мастер студије из археологије и историје уметности на Билкент универзитету. Докторску дисертацију из историје уметности и хришћанске археологије, завршила је у Немачкој, на Универзитету у Марбургу. Од 2005. године, члан је Хачетепе универзитета, одељења за историју уметности у Анкари. Спровела је бројна истраживања у археолошким музејима у Турској, с намером да проучи и објави радове о хришћанској уметности насталој у османском периоду. Организовала је Међународни историјско-уметнички колоквијум године 2010. Радове колоквија објавила је у „Анђели, свеци и пророци у хришћанској и исламској уметности“, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Истанбул, 2010. Учествовала је у два археолошка истраживања у и у околини Коније (2013-2015). Недавне публикације: *Маргинализација традиционалних религиозних група, култова и веровања у ранопатристичком периоду: аскетизам у Фригији и Ликаонији, у Идентитет и Друго у Византији*, К. Дурак и И. Јевтић. Радови са четвртог Међународног *Sevgi Gönlü* симпозијума византијских студија (GABAM, Истанбул 2019) 189-205; *Економски и социјални процват Европе у XII веку: улога Италијана у Анатолији, у Културни сусрети у Анатолији у средњовековном периоду: Италијани у Анатолији током XII и XV века*, симпозијум одржан: 13. маја 2016., објављено: Истанбул 2019.

Бранислав Цветковић (Завичајни музеј, Јагодина, Република Србија)*
bracvet@gmail.com

ВЛАДАРСКА СЛИКА КРАЉА МИЛУТИНА ПОНОВО ПРОУЧЕНА У ИСТОРИЈСКОМ КОНТЕКСТУ

Владавина српског краља Стефана Уроша II Милутина била је једна од најдужих и најуспешнијих у српском средњем веку (1282-1321). Овај период је био нестабилан и променљив како у унутрашњој тако и у спољној политици и био је обележен комплексним односом Милутина и његовог старијег брата и бившег краља Стефана Драгутина, нарочито касније због проблема везаних за легитимитет његове власти. Стога, замршена мрежа вишеструких интереса, домаћег и страног порекла, суштински је утицала на политичку теорију и њен одраз у званичној иконографији. Још увек нерешена у потпуности, позадина предаје власти која се одиграла 1282. године, јако је одјекнула на фрескама мале капеле у Ђурђевим Ступовима, али и у делимично очуваном сликарству насликаном у програму нартекса призренске катедралне цркве, Богородице Љевишке. Овај рад има за циљ да поново проучи све владарске представе краља Милутина како би истражио нова значења различитих варијанти, од портрета где је краљ насликан у молитви (пример на ватиканској икони, или у наосу Хиландара) до необичајених као што су они из Старог Нагоричина и Студенице. Материјал о ком ће бити дискутовано, приказује снажне аргументе, то јест, да је тренутни контекст утицао на појаву нових варијанти у портретном сликарству и да је препознатљив по бројним детаљима. Ја ћу посебно заговарати мишљење да не треба занемарити значај примера из Старог Нагоричина при поновном проучавању симболизма мача у византијској иконографији, као што новија истраживања теже да поједноставе потенцијал мача као симбола тријумфалне иконографије. Треба имати на уму да се мач у византијској уметности појављује у више облика, представљајући оружје (у бројним сценама битака), као краљевска или владарска инсигнија (у бројним сценама крунисања), и као симбол победе или пораза (на ретким примерима је пружен владару од стране светитеља, или Бога). Тријумфална владавина је за средњовековног владара била подједнако важна као и питање наслеђивања престола, с обзиром на то да је недостатак легитимног наследника често водио ка кризи и скоро увек доводио до грађанског рата, што је и било видно у последњим годинама Милутиновог живота. Упркос бројним браковима, упокојио се без одређеног наследника, што је био повод да се проблем наслеђивања реши крвавим ратом између његова два сина и нећака, од којих нико није имао потпуни легитимитет. Међутим, краљ је покушао да одреди наследника чије право на трон не би могло да се доведе у питање. Његов пети брак са Симонидом, ћерком византијског цара Андроника II Палеолога, био је начин да оствари једнаке амбиције царице Ирине, Андроникове жене. Неplодност младе невесте спречила је такве планове. Обраћајући се молитвено Светом Јоакиму и Ани, Богородичиним родитељима изградио је, параклис у династичком маузолеју, Студеници.

* **др Бранислав Цветковић**, виши кустос у Завичајном музеју у Јагодини. Од 2000. до 2005. године био је директор Завичајног музеја у Јагодини. Године 2010. докторирао је са темом *Манастир Нова Павлица. Историја, архитектура, живопис*. Води збирке фреско фрагмената, копија фресака, икона, рукописа, богослужбених предмета, ретких књига, скулптура, епиграфских споменика и архитектуре. Године 2015. био је на летњем усавршавању у Дамбартон Оуксу. Теренска истраживања: Јошаница, Жупањевац, Каленић, Радишин, Ресава, Сисојевац, Црница, Ивковић, Крушедол, Смедерево, Витовница, Нова Павлица, Пећ, Липовац, Станичење, Прохор Пчињски. Објављивао је научне и стручне прилоге: *Byzantion* (Брисел), *Старинар* (Београд), *IKON* (Ријека), *ЗРВИ* (Београд), *Балканика* (Београд), *Зограф* (Београд), *Зборник за ликовне уметности Матице српске* (Нови Сад), *Саопштења* (Београд), *Археографски прилози* (Београд), *Зборник Народног музеја* (Београд), *Зборник музеја примењене уметности* (Београд), *Гласник Дрштва конзерватора Србије* (Београд).

Здравко Пено (Универзитет у Источном Сарајеву, Православни богословски факултет „Свети Василије Острошки“, Фоча, Република Српска/БиХ)*
penozdravko@gmail.com

ТЕОЛОШКО ТУМАЧЕЊЕ ПРЕДСТАВЕ ПРЕМУДРОСТИ У МАНАСТИРУ ГРАЧАНИЦИ

Представа Премудрости у цркви Успења Пресвете Богородице у задужбини краља Милутина – манастиру Грачаници вишеструко је истраживачки интригантна. У њој је Христос – Премудрост Божија приказан персонификован и то у најзначајнијем делу сакралног простора – олтару.

У сликању Господа Христа је, вековима пре доба Палеолога и краља Милутина, тачније, већ у канонским одлукама Трулског сабора 692. године превагу однео историјски реализам над симболизмом, свакако са свим особеностима есхатолошког доживљаја личности Богочовека. За теолошко разумевање представе Премудрости у средњовековном сликарству, неопходно је имати у виду корпус старозаветних софиолошких текстова, на првом месту Прича Соломонових (јевр. *Mishle Shelomoh* מִשְׁלֵי שְׁלֹמֹה), и Премудрости Соломонових (гр. *Σοφία Σολομώντος*) које представљају темељ онтолошког значења Божанске Софије. Без значаја није ни мудросна писмена традиција оновремене житијне литературе у немањихкој Србији. Окосницу, пак, тумачења грачаничке Премудрости представљају светоотачка тумачења почетка 9. главе Прича Соломонових.

У софиолошкој перикопи 8. главе Прича, сагласно тумачењу св. Атанасија Великог, реч је о двострукој реалности Премудрости, о Њеном предвечном постојању и о Оваплоћењу. Св. Атанасије учење о Премудрости започиње анализом глагола *kanani* (јевр. *כָּנַן*) који у преводу Акиле, Симаха и Теодотиона има значење „имао“ (гр. *ἐκτίσато*), док у преводу Седамдесеторице има значење „саздао“ (гр. *ἔκτισε*). Почетак 9. главе недвосмислено говори о Оваплоћењу Логоса – Премудрости, која *сазда себи дом и отеса седам стубова* (Приче. 9, 1). *Седам стубова*, који се виде у позадини представе Премудрости у грачаничкој цркви јесу седам дарова Духа Светог, који се, према Исаијином пророштву, односе на Месију. На Њему ће, према тумачењу св. Григорија Богослова и других отаца, почивати Дух Господњи. Премудрост позива званице *сврх висина градских* (9, 3), високом проповеђу која је представљена свитком коју на фресци Божанска Софија држи у руци, а која се, према тумачењу св. Василија Великог, односи на високе догмате. Ова проповед је узвишена јер, по св. Јовану Дамаскину, указујеи на неизрецива будућа добра.

На Трпезу Премудрости Господ је преко пророка, а после и преко апостола, позвао све безумне у очима света, а мудре у очима Божијим: *Ходите, једите хљеба мојега и пијте вина које сам растворила* (Приче 9, 5). Пре свог спасоносног Страдања Христос склапа нови и вечни Завет изговарајући речи: *Узмите, једите... и Пијте из ње сви...* (Мт. 26, 26–28), и тиме установљава Евхаристију – Гозбу Премудрости, коју је Логос, према речима св. Максима Исповедника, давно у прошлости тајинствено припремио. Крајњи циљ сазивања Трпезе јесте да верни једу Тело Христово и пију Крв Његову ради опроштења грехова и задобијања вечног живота. Овај циљ је наглашен тиме што је представа Гозбе Премудрости у цркви Грачаници нашла место у Олтару, који представља „Небо, Царство Небеско, Рај који је некада због греха био затворен за земнородне, да би напослетку био отворен крстом Сина Божијег“.

* др Здравко Пено, редовни професор на Катедри за систематско богословље, на Православном богословском факултету „Свети Василије Острошки“ у Фочи. Дипломирао је на Економском факултету Универзитета у Београду (1985) и на Богословском факултету СПЦ у Београду (1991). Био је предавач у Богословији Светог Саве у Београду (од 1990. до 2000). На Теолошком факултету Аристотеловог универзитета у Солуну одбранио је докторску тезу: *Премудрост Божија по светим оцима и руска теолошка струјања XIX и XX века* (2001). Аутор је књига: *Катихизис – Основе православне вере* (2002; преведена на бугарски језик и објављена 2008), *Христос – Нова Твар* (2009), *Догматика – Кратко изложење православне вере* (2011), *Хришћански етос и догма* (2012), *Догматика – Кратко изложење православне вере – Христологија књ. II* (2013), *Догма – Основ живота у Истини* (2014), *Окусите и видите – Тумачење Свете Литургије* (2020). Написао је више уџбеника из систематског богословља, преко тридесет студија из догматике, етике, биоетике, катихетике и литургике; превео је низ теолошких текстова с грчког и руског језика. Одржао је многобројна предавања, учествовао на богословским трибинама, међународним и националним научним скуповима. Био је главни уредник теолошког часописа *Годишњак*, који издаје ПБФ „Свети Василије Острошки“.

Дионисиос Мурелатос (Национални и каподистријски универзитет у Атини, Грчка)*
dmourela@arch.uoa.gr

ПРЕДСТАВЕ КТИТОРА СА МОДЕЛОМ ЦРКВЕ У ПОЗНОВИЗАНТИЈСКОМ ПЕРИОДУ

Рад се фокусира на представе стојећих фигура које у рукама држе модел цркве. У раду ће бити анализирани позновизантијски примери. Биће речи о представама на иконама, рукописима и у монументалном сликарству Византије, Балкана, Егејских острва, Кападокије и Грузије. Наводно, споменици краља Милутина су кључни за разумевање овог процеса. Штавише, овај рад ће укључити и неколико потпитања; Шта овакве представе значе? Да ли оне приказују друштвени статус ктитора? Или одражавају ктиторов лични доживљај божанског и његову везу са њим? Ипак, постоји само један одговор на горенаведена питања; требало би, без обзира, дефинисати ко су посматрачи оваквих представа и како они разумеју ове представе? Да ли је је црква предвиђена за гробну, приватну или јавну намену? Засигурно, мишљења су подељена. Уколико има разлика, да ли се на исти начин тумаче ктиторски портрети са и без модела цркве? Шта такви модели цркава представљају? Да ли они приказују стварне цркве или њихове макете? Да ли су ктиторски портрети у супротности са ктиторским натписима? Да ли портрети представљају део духовног света у којем стојећа фигура даје дар побожности и да ли су и натписи део тог уздарја? Да ли портрети реферирају више на особе које су приказане, или на друштво? На послетку, шта модели представљају стојећим фигурама које их држе? Да ли модели представљају реалан изглед цркве? Да ли су део ктиторева саморепрезентативности? Да ли су они споменици оригиналне цркве унутар ње у сврху симболизовања заштите од спољног света, или су део постхумног угледа и самим тим део идентитета особа укључених у градњу ових цркава? Овај рад ће покушати да одговори на горепоменуто питања.

* **др Дионисиос Мурелатос**, ванредни професор; Проучава историју и археологију на Универзитету у Атини. Стекао је звање мастера и доктора наука (Икона: њено место и функција, 2009- Icon: its placement and function, 2009) за византијску уметност и археологију на истом Универзитету. Његове публикације и научни радови обухватају иконе и монументално сликарство, примењене уметности, историографију византијске уметности, новчарство и историју металургије. Предавао је и предаје на више универзитета у Грчкој и на Кипру.

Елена Костић (Европски центар за византијске и поствизантијске споменике, Солун, Грчка)*
ejakostic@yahoo.gr

ЗОГРАФ ГЕОРГИЈЕ КАЛИЕРГИС У СЛУЖБИ КРАЉА МИЛУТИНА. ПРИМЕР ГРОБЉАНСКЕ ЦРКВЕ МАНАСТИРА ХИЛАНДАРА

Гробљанска црква манастира Хиландара, посвећена Благовештењу мало је научно обрађивана. Налази се на манастирском гробљу, изван утврђења, али у близини манастирског комплекса. Реч је о двоспратној грађевини, која је у свом пређашњем облику припадала типу уписаног крста са куполом. У непознато време кровна конструкција се урушила, те је црква стајала у рушевном стању до друге половине XVIII века, када је доживела драстичне измене. До данас је очувана у облику који је попримила после захвата из 1762. и 1868. године, као једнобродна грађевина покривена полуобличастим сводом испод четворосливног крова. Унутрашњост цркве била је живописана, док се данас тај јединствени сликарски слој очувао само делимично, на остацима првобитног храма, тачније у источном делу, тј. у олтарском простору и на његовим сводовима као и на подужним зидовима самог наоса. У олтарском простору сачувани су прикази светих епископа, учесника божанствене литургије, од којих се могу препознати св. Василије Велики, св. Кирил Александријски и св. Спиридон. У протезису су очуване фигуре светих архијереја као на пример, св. Јакова брата Божијег, св. Симеона Христовог рођака, св. Модеста, св. Климента Анкирског и св. Софронија Јерусалимског. Источни полуобличасти свод краси сцена Вазнесења, док су на мало нижем луку изнад иконостаса насликане Благовести. На јужном зиду сачувани су доњи делови фигура светаца, чије одежде одају њихову монашку схиму. Овај сликарски ансамбл првобитно је изучавао В. Ј. Ђурић, а доцније и Б. Тодић, који су судећи по стилским одликама датовали фреске у другу деценију XIV века, придодајући ову цркву ктиторској делатности краља Милутина. Заправо, према В. Ђурићу цркву је могао осликати вешт, али осредњи мајстор, који је морао припадати некој од многобројних солунских сликарских радионица, док Б. Тодић сматра да је живопис гробљанске цркве дело двојице осредњих мајстора који су инспирацију црпили из дела мајстора Светог Николе Орфаноса односно његових следбеника, који су касније радили у цркви Светог Никите код Скопља, док их је истовремено уврстио у шири круг сликара Георгија Калиергиса. У оквиру овог рада урађена је графолошка анализа рукописног карактера постојећег епиграфског материјала, који углавном чине натписи на размотаним свитцима. Морфолошке карактеристике писма и њихово упоредно проучавање са потписаним делима из истог периода довело је до безусловне идентификације творца живописа са чувеним солунским уметником Георгијем Калиергисом, чије је једино потписано дело црква Христовог Васкрсења у Бери (Верији) (1315.). Изгледа да је неколико година по завршетку посла у Бери (Верији), можда око 1318-1319 године, Калиергис по позиву доспео у Хиландар и ставио се у службу братства и краља Милутина, тада главног манастирског ктитора. Тамо је провео најмање наредне три године, вероватно све до смрти српског краља (1321.). Овакав закључак произилази из знатног броја примера истог рукописног карактера у оквиру натписа у хиландарском католикону, који потврђују учешће зографа Калиергиса у живописању овог храма посвећеног Вавдењу, како је то већ раније приметио В. Ј. Ђурић. Може се закључити да је у питању била пословна сарадња већег обима, о чему сведоче и правни документи манастира, из којих се да закључити да је Калиергис био особа којој су старешине манастира указивали поверење и поштовање.

* **Елена Костић** је дипломирала на Одсеку за археологију и историју уметности на Филозофском Факултету Аристотеловог Универзитета у Солуну, где је и магистрирала на Катедри за византијску археологију. Као докторанд на Катедри за византијску археологију стипендиста је Фондације државних стипендија Републике Грчке. Радила је на Аристотеловом Универзитету у Солуну на научним и теренским истраживањима у оквиру пројекта "Византијски споменици Кипра", као и на бројним археолошким ископавањима у северној Грчкој. Од 2011. године сарадник је Европског Центра за Византијске и Пост-византијске споменике. Истраживачки је усмерена на ћирилицу и грчку епиграфику и морфологију писма, као и на византијско сликарство.

Јоргос Фустерис (Европски центар за византијске и поствизантијске споменике, Солун, Грчка)*
gfousteris@gmail.com

КРЕАТИВНОСТ И ОРИГИНАЛНОСТ У ИКОНОГРАФСКИМ ПРОГРАМИМА ПРВЕ ПОЛОВИНЕ XIV ВЕКА

Захваљујући великом броју цркава које се подижу након завршетка латинске окупације на истоку, и које су у задовољавајућем степену задржале своју зидну декорацију, у науци се створило варљиво веровање о томе да су током овог периода тематика и циклуси иконографских програма проширени.

Ове ставове изнели су зачетници проучавања византијске уметности, а безрезервно их је прихватила новија генерација научника, како на археолошком тако и на историјско-теолошком нивоу. У стварности се, међутим, занемарила чињеница да наше знање о иконографским програмима средњевизантијског, али и периода који је претходио иконоборству, јесте непотпуно, а такво ће и остати, јер се заснива на врло малом броју сачуваних споменика, који нам не могу дати потпуну представу њихове сликане декорације.

Данас се, након задовољавајућег напретка у систематском проучавању споменика, наука може окренути ка упоредном изучавању иконографских програма, које ће сигурно пољубити неке устаљене перцепције из прошлости. Чини се на пример, да доследно веровање како је након иконоборства монументална декорација на крут и догматичан начин наметнута од стране црквених ауторитета, чинећи уметнике једноставно извршитељима, не важи. Уколико би смо се држали овог начела, не би смо могли да објаснимо сталну потрагу за оригиналним решењима у погледу распореда представа и структуре иконографских циклуса као ни домишљатост уметника у прилагођавању живописа нимало „статичној“ и „крутој“ сакралној архитектури.

Показало се, да су иконографски програми поље изражавања креативности сликара у комбинацији са такође динамичним теолошким виђењима одређене епохе. Разумевање ове стваралачке динамике, изражене у иконографским програмима документованим у споменицима позног византијског периода може такође помоћи у бољем тумачењу и коришћењу извора и података из ранијих историјских периода. Како се да видети, у питању је природан и несметан наставак креативног начина размишљања уметника, који никада није морао бити ограничен крутим оквирима како би се очувала догматска исправност. Супротно томе, дубоко разумевање сврхе којој су архитектура и сликарство били подређени при стварању једног храма, послужило је као подстицај за тражење оригиналности у саставу иконографских циклуса, тако да резултат не представља монотono понављање устаљених образаца, већ нову композицију са елементима јединствености и сваки пут оригиналним уметничким изразом.

* **др Јоргос Фустерис**, дипломирао на Теолошком факултету Аристотеловог универзитета у Солуну и докторирао на Одсеку за историју и археологију на Филозофском факултету истог универзитета. Године 2005. одбранио је докторску тезу на тему *Иконографски програми у византијским црквама са надвишеним крстообразним сводовима*, под менторством Г. Валениса. Специјализовао се за израду нацрта споменика, а посебно у домену графичких приказа распореда живописа у храмовима.

Емануела Фољадини (Богословски факултет Северне Италије, Милано, Италија)*
fogliadini@academyforchristianart.com ; fogliadini@academyforchristianart.com

ХРИСТОВО СУВЕРЕНО ДОСТОЈАНСТВО У СТРАДАЊУ: ИКОНОГРАФСKE И ЛИТУРГИЈСКЕ СТУДИЈЕ

Детаљан циклус Страдања и Васкрсења тачно одражава писане и литургијске изворе развијене у иконографским програмима XIII и XIV века, посебно на подручју које одговара Немањинској Србији током њеног територијалног врхунца (Црква Старо Нагоричино, Свети Никита у Бањанима, Црква Манастира Грачаница и Високи Дечани) и у пограничним крајевима где су довођени иконографи који су сликали у истим радионицама (Црква Богородице Перивлепте у Охриду, Црква Протатона и Црква Манастира Ватопед на Светој Гори; Црква Светог Николе Орфаноса у Солуну). Циклуси који се узимају у разматрање приказују: Тајну вечеру, Прање ногу, Издајство Јудино, различите епизоде Христа у молитви у Гетсиманији, сусрете са првосвештеницима, Пилатом, понекад и са Иродом, Ругање, различите епизоде Одривања Петровог, Пут на Голготу, Пењање на крст, Распеће, Скидање с крста, Оплакивање, Полагање Христа у гроб, Васкрсење и Мироносице на гробу, а понекад и јављање Васкрслог Христа Томи и другим апостолима. Рад има два главна циља: први, да представи неке од сцена у циклусу у коме се приказује Христово достојанство, нарочито слобода са којом је изабрао смрт на крсту на који се неретко пење сам уз помоћ лествица, и други да истражи литургијске изворе за Страсну недељу, који су можда послужили као инспирација за стварање и ширење таквих сцена у циклусу Страдања. Шта је утицало на одлуку проширивања, додавања одређених детаља и наглашавања циклуса Страдања у овом историјском периоду, посебно на овом географском простору уметањем неких иконографски „непознатих“ и богословски утемељених сцена?

Какву су улогу имали литургијски текстови утемељени у расправама Другог васељенског сабора у Nikeји (787) и какву су улогу имали као претеча богословских значења која су кроз иконографију изражена монументалним формама и бојама? Ово су нека од питања о којима ће бити речи у овом истраживању, у покушају откривања особености таквог иконографског избора и његових узора, или литургијских одјека.

* **др Емануела Фољадини**, докторирала је теологију на Богословском факултету у Милану 2014. и докторирала је историју религија на Сапијенца универзитету у Риму 2017. године. Била је сарадница у Дамбартон Оукс-у 2012. године и у Центру за православне хришћанске студије Универзитета Фордам у Њујорку 2014. године. Завршила је византијске студије на Вишој школи за напредне студије друштвених наука (École des Hautes Etudes en Sciences Sociales у Паризу. Од 2014. године професор је за источнохришћанске студије на Богословском факултету у Милану и Павији. Објавила је неколико текстова у вези са „полемиком о иконоборству“: *Il volto di Cristo. Gli Acheropiti del Salvatore nella Tradizione dell'Oriente cristiano* (2011); *L'immagine negata. Il concilio di Hieria e la formalizzazione ecclesiale dell'iconoclasmo* (2013; француско издање: *L'image contestée. Le concile de Hieria et la pensée théologique des iconoclastes* in 2017) и *L'invenzione dell'immagine sacra. Il secondo concilio di Nicea e la legittimazione ecclesiale dell'immagine sacra* (2015). Са Франсоа Беспфлугом објавила је студије: *Dieu entre Orient et Occident. Le conflit des images: mythes et réalités* (2017); *Crucifixion. La Crucifixion dans l'art. Un sujet planétaire* (2019). Године 2020. основали су „Академију за хришћанску уметност“, онлајн платформу са разноврсним курикулумом курсева о хришћанској уметности.

Анђела Гавриловић (Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Институт за историју уметности, Република Србија)*
andjela1321@gmail.com

***ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ СЦЕНЕ КРШТЕЊА ХРИСТОВОГ У СРПСКОЈ СРЕДЊОВЕКОВНОЈ
УМЕТНОСТИ СА ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА ЦРКВУ СВОГ НИКИТЕ КОД СКОПЉА
(ОКО 1324; 1484)***

Црква светог Никите код Скопља представља веома значајну и у исто време последњу задужбину српског краља Милутина (1282-1321; изграђена: 1299 / 1300-1308; украшена фрескама: око 1324; 1484; 1846). Када је реч о зидном сликарству ове цркве, одређени детаљи сцене Крштења Христовог остављају простора за даље истраживање. Својим изгледом и местом у сцени, детаљи доприносе посебном нијансирању иконографије, општем разумевању сцене, штавише, они одражавају сликарев посебан уметнички и симболички изражај. Детаљ сцене Крштења, који представља тему овог рада, је мотив камене плоче на којој Христос стоји и којом потискује змијолика чудовишта. Мада је иконографија сцене Крштења у великој мери истражена, мотив камене плоче и њено порекло нису довољно проучени од стране историчара уметности. У значајној, обимној и савременој монографији посвећеној ктиторији српског краља Милутина, надамак Скопља, која је недавно објављена, њен аутор, Миодраг Марковић, подробније је анализирао сцену Крштења. Разматрајући детаљ камене плоче, указао је да се овај мотив не појављује у сачуваним представама Крштења из времена Ренесансе Палеолога. Са друге стране, честе представе овог мотива у српској уметности турског периода навеле су га на закључак да је мотив био насликан на другом слоју живописа у Светом Никити, изведеном у XV веку (1484), и да због тога представља иконографску новину, што значи да претходно није био приказан на оригиналном слоју фресака из времена краља Милутина (око 1324). Тумачећи порекло овог мотива, он истиче да га „треба тражити“ у литургијским текстовима који се читају приликом празника Крштења. Верујемо да је Марковић желео да истакне да би требало направити дистинкцију нијанси у пореклу представе камене плоче и мотива змија у сцени. Сходно томе, мишљења смо да је присуство водених змија, свакако, оправдано поменутих литургијским текстовима, док камена плоча као таква није експлицитно поменута у овим текстовима. Другим речима, како нам се чини, оно што Марковић исправно и поуздано предлаже, јесте да су присуство водених чудовишта и мотив камене плоче у сцени Крштења у „интегралној“ вези, и да њихове представе и значења имају исти смисао. Оно што постојећи материјал приказује јесте да се представа мотива камене плоче у сцени Крштења Христовог, ослања примарно на друге изворе, што се у савременој библиографији односи на источнохришћанску уметност, наглашену у општим терминима. Имајући у виду све горе наведено, главни циљ овог рада јесте да продуби постојеће знање о иконографији и значењу сцене Крштења у цркви Светог Никите. Будући да, студије посвећене проблему камене плоче, у сценама Крштења српске средњовековне уметности не постоје, овај рад ће, такође, понудити листу одређених споменика који поседују овај мотив и испратити његов развој од првих сачуваних примера. Стога, секундарни циљ овог рада је да укаже на специјалне иконографске типове каменних плоча, као и специјалне иконографске типове сцена Крштења који су у вези са иконографијом камене плоче и који се јављају као једна од варијанти у приказивању сцене Крштења у средњовековној уметности.

* **др Анђела Гавриловић**, виши научни сарадник Института за историју уметности, Универзитет у Београду, Филозофски факултет. Године 2013. одбранила је докторску тезу под насловом "Зидно сликарство цркве Богородице Одигитрије у Пећи". Усавршавала се у центру за византолошке студије Дамбартон Оакс у Вашингтону, Византолошком институту при Одељењу за студије културе и археологије Универзитета Лудвиг Максимилијан у Минхену и у Институту Макс-Планк у Риму (Библиотека Херцијана).

Елена Немикина (Истраживачки институт за теорију и историју архитектуре и урбанизма, Санкт Петербург, Руска Федерација)*
tsvetynaveter@gmail.com

ПРЕДСТАВЕ СВЕТОГ ЂОРЂА У СРЕДЊОВЕКОВНИМ СТАРОРУСКИМ И СРПСКИМ СПОМЕНИЦИМА

Представа Светог Ђорђа у источнохришћанској уметности – једна од најбројнијих и на иконама и у зидном сликарству. Култ овог светитеља је био веома поштован у Византији и међу Јужним Словенима. По правилу, у бројним научним студијама посвећеним споменицима који се везују за Светог Ђорђа, највише пажње се посвећује иконографским и стилским одликама. Овај рад разматра питање утицаја на ширење култа Светог Ђорђа на примерима споменика староруске и српске средњовековне уметности, узимајући у обзир не само друштвене, културне, већ и идеолошке обрасце. Изградња и осликавање црква је био један од начина за отелотворење кључних идеолошких апеката, како међу староруским принчевима, тако и међу династијом Немањића, који су активно афирмисали национални идентитет XIII и XIV века, што је било демонстрирано њиховом директном укључењем у византијски културни модел. Као светитељ заштитник византијских царева, Свети Ђорђе је одмах заузео посебно место у пантеону изузетно поштованих светаца принчева старе Русије, од којих су многи по крштењу добијали његово име. Процес „византинизације“ српске културне парадигме спада у други део владавине краља Милутина – од 1299. до 1321. - и има снажан утицај на формирање иконографског програма фреско-сликарства. У сликарству су се појавиле нове, византијске, иконографске верзије, а теме зидног сликарства обогаћене су сценама сличним онима из времена Палелого. Истовремено, у складу са захтевима времена, српске теме су преображаване, а „свод светих“ је у великој мери обновљен. Тачније, током Милутинове владавине, увећан је број словенских светитеља повезаних са Охридском архиепископијом, а свети ратници су уживали посебно поштовање, међу којима значајну пажњу добијају представе Светог Ђорђа. Слављење светих ратника је, по свему судећи, уско везано за Милутинову хагиографију, која је углавном говорила не о подвижничтву, већ о војним заслугама краља, који је канонизован заједно са својим прецима. Слика Светог Ђорђа од посебног је значаја у контексту периода Милутинове владавине, у ком идеологија иде изван националне и постаје империјална, будући да је, са једне стране, Свети Ђорђе један од најпоштованијих византијских светаца, са друге стране, његово поштовање везано за Стефана Немању – оснивача династије Немањића, једног од важнијих српских светитеља. Са једне стране, Милутин је постао члан породице византијског цара Андроника II Палеолога, након брака са византијском принцезом Симонидом. Са друге стране, остао је наследник познате породице српских владара и политике свог оца Стефана Уроша I, који је први озваничио култ династије Немањића. Са ове тачке гледишта, представе Светог Ђорђа могу послужити као један од примера интеракције византијских тема и локалних специфичности, условљених општом идејом очувања националног идентитета у оквиру опште „византинизације“. У сврху детаљнијег представљања овог проблема, рад ће обухватити и представе Светог Ђорђа у каснијем фреско-сликарству насталом током периода који је повезан са идејом независности и сопственог идентитета српске државе – током владавине цара Душана (1331-1355) и у такозваном „моравском периоду“. Према томе, постојање представа Светог Ђорђа у српској уметности, која је доживела велики замах у Милутиновим споменицима, може бити један од примера процеса интеграције српске идеологије у византијску.

* **Елена Немикина**, научни истраживач. Завршила је студије на Универзитету у Санкт Петербургу, Институт за историју, Одељење за историју руске уметности. Квалификација- историчар уметности са темом „Проблем јужнословенског утицаја на фреско-сликарство Новгорода друге половине XIV века“ Године 2016. завршила је постдипломске студије на Институту за историју, Државни универзитет у Санкт Петербургу, Руска Федерација. Била је водич у државном музеју „Ермитаж“. Њено истраживање је усмерено на уметност и архитектуру XIV века.

Ана Адашинскаја (Нови европски колеџ у Букурешту, Румунија)*
adashik@gmail.com

ДВА ЛИЦА СМРТИ: НАРАТИВИ ЦИКЛУСА СТРАДАЊА И ЦИКЛУСА СВЕТОГ ЂОРЂА НА ФРЕСКАМА У СТАРОМ НАГОРИЧИНУ

Тема овог рада су методи које су користили сликари за стварање наратива у уметности Палеолога и за стварање међусобних односа између визуелне реторике и метафоричког језика литургијских текстова. Приступајући томе, пажљиво ће бити посматран распоред циклуса Светог Ђорђа у истоименој цркви у Старом Нагоричину (1312/13) и његов положај у односу са циклусом Страдања. Живот Светог Ђорђа приказан је у другом реду фресака наоса, док трећи ред заузимају фреске Христових Страдања. Опширни натписи који објашњавају насликане догађаје, прате оба наратива. Неизбежно, ове две епизоде о суђењу, мучењу, и снажној вери, допуњују се у неколико видова. Пре свега, обратиће се пажња на избор сцена и пратећих натписа у сваком циклусу појединачно. Мада, у својој књизи, Бранислав Тодић пружа одређена тумачења епиграфског материјала, у овом раду ћемо покушати да допунимо ова тумачења. Посебно, ова допуна је важна да би се виделе тачне корелације између слика, натписа и текстова попут многих житија и страдања Светог Ђорђа и јеванђеља. Како се чини, у оба циклуса, натписи не прате текстове дословно, већ сажимају догађаје, комбинују текстове, или их препричавају са променом одређених речи. На овај начин, закључци које доноси Тодић, а који се тичу праћења писаних извора на овим представама, могу бити тумачени тако да су представе пре биле инспирисане њима него да су их илустровале. Што се тиче даљег разматрања, пратићу визуелна „преклапања“ које се јављају у композицијама појединих сцена (на пример Одрицање Петрово и Васкрсење мртвог од стране Светог Ђорђа) и додатно значење којим оне доприносе разумевању теме. Ови међусобни односи, могу се наћи у дословно поновљеним деловима композиција, интелектуално схваћеним контрастима (победа против пораза), или у наговештавању догађаја из једног циклуса у другом (на пример, Сахрана светог Ђорђа најављује Полагање у гроб).

Сличности два наратива превазилазе оквире једноставног просторног постављања. Након дубљег разматрања житија Светог Ђорђа, канона и службе, можемо пронаћи многе паралеле (тачни цитати или алузије) са Страдањима Христовим. Штавише, идеја победе над смрти смрћу и тријумфа постигнутог патњом постоје у оба литургијска наратива, која се читају током Свете Недеље и у службама посвећеним Светом Ђорђу. Из тог разлога, визуелне асоцијације прича се изгледа ослањају на постојеће литургијске паралеле.

За крај, присуство оба циклуса, као и бројних појединачних представа Светог Ђорђа у доњој зони фресака, и проширени *Синаксар* са светитељевом смрти и мучењима, могу бити тумачени у ширем контексту посвете цркве и околностима њеног оснивања. Будући да је посвећена сећању на победу над Турцима, али и сећању на оне који су погинули у тој битки, зидно сликарство цркве прославља идеју победе кроз патњу и снагу вере суочену са мукама и смрћу.

* др Ана Адашинскаја, пост-докторанд на Новом Европском колеџу у Букурешту (на пројекту *ERC Project Art Historiographies in Central and Eastern Europe*). Проучава византијску и балканску визуелну културу између XI и XV века. Главни фокус њених истраживања је веза између слика, исказивања јавне и приватне побожности, као и улоге уметничког израза у развоју индивидуалног друштвеног идентитета.

Татјана Федоров (МА историје уметности, Универзитет у Ерлангену, Немачка)*
tatjana.fedorov@gmail.com

***ЗИДНО СЛИКАРСТВО ЦРКВЕ СВЕТОГ ЂОРЂА У СТАРОМ НАГОРИЧИНУ-
ПОСЕБАН ОСВРТ НА УМЕТНИЧКО ОБЛИКОВАЊЕ ЕЛЕМЕНАТА И ПРОМЕНУ СТИЛА НА
ПРИМЕРУ ЦИКЛУСА СТРАДАЊА***

У позновизантијској историји уметности, зидно сликарство цркве Светог Ђорђа у Старом Нагоричину је важно ремек дело српске уметности из времена Палеолога. Посебно су цењени фреско-циклуси, који испуњавају зидове цркве у садржајним, суперпонираним регистрима и сликарева смела решења да створи јасноћу унутар релативно малог простора зидне слике. Обликовање представе, које смело развија наративни аспект из времена Палеолога, такође је цењено. Црква у Старом Нагоричину, коју је основао краљ Милутин, има највеће благо позновизантијског сликарства које приказује Христова Страдања. Поред иконографске анализе Нектарија Зараса, циклус Страдања није још увек детаљно и истражано истражен у контексту уметничког обликовања елемената. Сликаство цркве Светог Ђорђа је извела радионица Михала Астрапе и Евтихија, унајмљена од стране краља Милутина да ослика његове цркве. Четири споменика садрже натписе у којима се спомињу сликари Михаило и Евтихије – Свети Климент у Охриду, Беоородица Љевишка у Призрену, Свети Никита у Чучеру и црква Светог Ђорђа у Старом Нагоричину. Од Охрида и након периода од две деценије рада за краља, зидно сликарство показује промене у стилу. Ова промена може се пратити све до интензивне везе краља Милутина са византијском царском породицом, у коју су сликари, такође, били укључени. Стилским испитивањем ових споменика, истраживање је доказало да су двојица сликара била надахнута новооформљеним стилем Палеолога који је настао у Цариграду. Овај рад приступа развоју зидног сликарства у Старом Нагоричину из угла историчара уметности. У овом контексту, биће разматрана личност наручиоца краља Милутина као и сликара Михаила Астрапе и Евтихија. Следећа ставка је главно језгро рада, која анализира уметничко обликовање елемената коришћених у циклусу Страдања. Одабране епизоде циклуса су проучене због њихове композиције, структуре слике и наративности као специјалне особености обликовања. Додатно, биће разматрани методи које сликари користе како би се посматрач визуелно снашао у простору цркве и садржајној фреско декорацији. Коначно, биће изведена стилска класификација зидног сликарства цркве Светог Ђорђа и његова позиција у стилском развоју дела Михаила и Евтихија. Сликари, Михаило и Евтихије су у свој рад интегрисали стилски развој из времена Палеолога.

* **Татјана Федоров**, мастер историје уметности на Универзитету „Фридрих Александар“ у Ерлангену. Бави се визуелном културом у средњем веку. Тренутно на овом универзитету припрема докторску тезу „Зидно сликарство у Србији и Македонији из времена краља Милутина и Палеолога“. Њено главно интересовање је везано за визуелну комуникацију у црквеном простору.

Невена Богојевић (Независни истраживач, Београд, Република Србија)*
bogojevicnevena@yahoo.com

ПРЕДСТАВЕ АРХИТЕКТУРЕ У ФРЕСКО-СЛИКАРСТВУ КРАЉЕВЕ ЦРКВЕ У СТУДЕНИЦИ

Рад има за циљ подробније истраживање представа сликане архитектуре у оквиру фреско-програма Краљеве цркве у Студеници. Уочено је да се у склопу сцена насликаног циклуса Великих празника, а нарочито у оквиру сцена Богородичиног циклуса, јављају особене архитектонске кулисе које у сликаном програму имају вишеструку улогу. Стога, у раду ће бити преиспитана иконографија и различите улоге сликане архитектуре наведених циклуса: од њеног наглашавања појединачних и групних фигура, затварања или продубљивања простора, до њихове симболичке улоге наговештавања и дефинисања простора у коме се радња одвија. Анализом појединачних архитектонских јединица и група здања, архитектонских елемената и сликаних скулптованих детаља и орнамената, размотриће се: појединости у приказивању архитектуре, повезаност појединих мотива са реалном архитектуром и старијом иконографском традицијом, али и у којој мери су они у корелацији са сликаним кулисама фреско-програма других задужбина краља Милутина, чији су творци солунски сликари Михаило и Евтихије. Рад ће обухватити и анализирање односа ктиторског модела цркве Светог Јоакима и Ане и стварног изгледа грађевине.

* **Невена Богојевић**, спољни сарадник Музеја Српске Православне Цркве. 2014. године дипломира-ла је на одсеку за вокално-инструменталног извођача- виолина и теорију музике у СМШ „Јосип Славенски“ у Београду. Године 2016/17. уписала је основне академске студије на Филозофском факултету Универзитета у Београду, на одсеку за историју уметности. 2017. године као волонтер обавља-ла је стручна вођења кроз изложбу под називом „Српско уметничко наслеђе на Косову и Метохији. Идентитет, значај, угроженост“ у Галерији САНУ. 2019. године хонорарно је била једна од ангажова-них за стручно вођење кроз изложбу „Духовно и културно наслеђе манастира Студенице-древност, постојаност, савременост“ у Галерији САНУ. Од 2019. године постала је спољни сарадник у Музеју Српске православне Цркве. Године 2020. у оквиру изложбе Интер/Акција2020 (Изложба студената Факултета ликовних уметности у сарадњи са студентима Одељења за историју уметности Филозоф-ског факултета у Београду) била је једна од организатора изложбе и поставке, као и једна од ауторки текстова у каталогу („Стефан (ни)је титула“).

Немања С. Петровић (Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Република Србија)*
nemanja9346@gmail.com

„ДАНАС СЕ ХРИСТОС У ВИТЛЕЈЕМУ ОД ДЈЕВЕ РАБА...“. ЗАПАЖАЊА ИКОНОГРАФСКИХ ПОЈЕДИНОСТИ БОЖИЋНЕ ХИМНЕ КАО ОДРАЗА ПОБОЖНОСТИ КРАЉА МИЛУТИНА

Последњих деценија видљив је пораст интересовања научне јавности за различите аспекте поимања светости у домену визуелне реторике средњовековног друштва. У склопу научних разматрања улазе и студије материјалне културе у шта спадају анализе предмета који припадају традицији хришћанског обреда, али и сам ритуал, попут процесија као израза једне заједнице надахнуте библијским примерима. Различите форме религиозног израза, елементи литургијског обреда, сакрални опходи – процесије (λειτουργία), и у свој суштини литургија, као место сусрета божанског и људског, омогућавали су доживљај светости кроз активацију свих човекових чула. Другим речима, у очима средњовековног човека учешћем у процесији, својеврсном ефемерном спектаклу, верник је опажањем перципирао присуство божанске светости оличено кроз презентацију одабраних реликвија, икона и других сведочанстава божанске благодети. Веома упечатљиве биле су масовне цариградске процесије, организовани ритуали уско везани за владара и византијски двор. Наиме, велике церемоније приређене поводом прославе празника, војних тријумфа, успешног окончања ратних похода или евентуалне одбране од непријатељског напада, укључивале су препознатљиве симболе победе, односно владарска знамења, својеврсног одраза политичког али и духовног ауторитета. У том смислу, империјална димензија се нарочито испољавала у драгоценим предметимареликвијарима презентованим приликом сакралног опхода улицама града, бедемима утврђења, или, пак унутар манастирског обзиђа. Шире посматрано, у складу са носећим принципима средњовековне цивилизације, а у појединостима сасвим уподобљено универзалном цариградском моделу, могуће је сагледати и однос српског двора према ономе што би могли назвати „поруком власти“ али и размотрити (јавну) побожност житеља једне урбане средине с почетка XIV века. У том смислу, за разумевање програмски дефинисаног спектакла, чини се да је неопходно анализирати одређена питања у контексту транскултуралних комуникација са главним токовима цивилизације свог времена. Сходно томе, у погледу проучавања средњовековних прослава на подручју српских земаља, поред писаних извора, од великог значаја су поједини примери из домена визуелне културе. Један такав пример јесте фреско-композиција Божићне химне, насликана на источном зиду портика жичке куле с почетка XIV столећа. Поменута фреска представља *par excellence* пример разматрајућег феномена, то јест одвијања процесија током прославе празника на тлу средњовековне Србије. Ова репрезентативна композиција богослужбеног карактера сведочи да је српска средина у доба краља Милутина увелико усвојила цариградске обрасце у обележавању празничних свечаности. Међутим, иако је поменута композиција више пута разматрана у различитим контекстима, питање одржавања процесија и узимања учешћа српског двора у литијама је изостало. Намера овог рада је да укаже на који је начин приватна побожност владара, у овом случају краља Милутина представљеног у пратњи својих дворјана и црквених великодостојника, била пресудна у сфери јавног, свечаног и узвишеног прослављивања одређених празника.

* **Немања С. Петровић**, основне и мастер студије историје уметности завршио је на Филозофском факултету Универзитета у Београду, успешном одбраном тема: „Богородичине иконе и прослављање култа Богородице у Цариграду у доба Комнина“ (2017); „Размена иконографског модела у XIII веку: фрањевци између Асизија и Цариграда“ (2018). На истој катедри 2018. године уписао је докторске студије у циљу даљег усавршавања и истраживања у области средњовековне визуелне културе, с посебним освртом на развој и примену иконографских образаца у српској средњовековној уметности.

Ана Гриза („Фридрих- Александар“ универзитет у Ерлангену-Нирнбергу, Немачка)*
ana.griza@outlook.de

ИСТОРИЈСКО-УМЕТНИЧКИ ПОГЛЕД НА ПРЕДСТАВЕ МИЛУТИНА У САКРАЛНИМ ЗДАЊИМА

Многобројна религиозна здања и импресивност очуваних споменика, говоре у прилог Милутиновог ктиторства у деценијама владавине династије Палеолога. Током његове дуге владавине, Милутин је био представљен на многобројним фрескама у црквама и манастирима. Овај рад тежи да истражи Милутинове портрете у сакралним здањима и да подстакне дискусију о визуелним представама владара, од његовог детињства, насликаног на фрескама Сопоћана, до последњег портрета у Грачаници, завршеног неколико дана пре његове смрти. Према томе, представе у црквама пружају информације о физичким променама, од његовог детињства до последњих дана његовог живота. Адекватнији метод за истраживање визуелних представа Милутина јесте, указивање на одређене уметничке тенденције, отелотворене у најважнијим споменицима Балкана. Стога, погодно је описати портрете Милутина у најрепрезентативнијим црквама као што су Сопоћани, Студеница, Старо Нагоричино, Грачаница. У цркви Свете Тројице у Сопоћанима, порученој 1263. године од стране његовог оца Уроша I, Милутин је насликан као дечак и као младић, једном са његовом мајком, краљицом Јеленом, и једном у ктиторској композицији са својим оцем и својим братом Драгутином. Ово су, вероватно, једине визуелне представе Милутина из његовог детињства. У каснијем периоду, 1317. године, владар је приказан на фрескама у Старом Нагоричину у двострукој улози, истовремено као ктитор цркве и победник над Турцима. Посебно, проучавање ктиторских композиција даје податке о одећи ношеној од стране припадника високе друштвене хијерархије. На пример, у цркви Јоакима и Ане (1313), у манастиру Студеница, Милутин је одевен у византијски костим са лоросом и има хемисферичну круну са препендулијама на глави. Исти византијски костим и круну носио је и његов отац Урош I, што је и приказано у ктиторској композицији у Сопоћанима, иако је црква саграђена у време владавине Латина у Цариграду. Заправо, хаљине и текстили приказани у зидном сликарству чине један од главних визуелних извора. Представа владара детерминисана је контекстом у ком је настала. Према томе, протагонисти у оквиру сцене крунисања у Грачаници (1318-21) усвојили су византијске костиме који одговарају традиционалној иконографији. Главна идеја овог рада је да укаже на најважније визуелне изворе у приказивању историјске личности као што је Милутин.

* **Ана Гриза**, МА историје уметности Универзитета у Ерлангену у Немачкој (Фридрих-Александар универзитет, Ерланген-Нирнберг). Њено истраживање фокусира се на Ренесансу Палеолога на Балкану и њен утицај на Западну уметност.

Ирина-Адриана Марковски (Независни истраживач, Букурешт, Румунија)*
irina@ikona.ro , irinamarkovski@gmail.com

ВИЗАНТИЈСКО НАСЛЕЂЕ У ТРАДИЦИЈИ РЕНЕСАНСЕ ПАЛЕОЛОГА ОЖИВЉЕНО У ФРЕСКО-СЛИКАРСТВУ НАЈПОЗНАТИЈИХ ВЛАШКИХ СПОМЕНИКА XIV ВЕКА У ЈУЖНОЈ РУМУНИЈИ

Феномен ренесансе из времена Андроника II Палеолога шири се изван граница Царства. Упркос огромним напорима Михајла VIII Палеолога, Царство које је било територијално смањено ће све више преносити центар моћи у провинције (Тесалија, Македонија и Србија). Ту, под географском заштитом, али и у духовном контексту (близина Свете Горе), и у складу са успоном српске државе, нови ток прото-палеолошке ренесансе, који је зачет у Охриду (пример црква Богородице Перивлепте, око 1294/96), шири се у Србији, где доживљава свој врхунац. Процват се догодио за време краља Милутина, чији су сликари украсили велики број цркава. Реч је о: цркви Богородице Љевишке у Призрену, Краљевој цркви у Студеници, цркви Светог Ђорђа у Старом Нагоричину, Грачаници, једној од цркава Пећке Патријаршије, цркви Светог Прохора Пчињског, цркви Светог Никите у Бањанима. Ово сликарство високог квалитета раширило се централном Србијом и на северу, и у развоју каснијег сликарства утицало је на сликарство цркава Моравске Србије: Манасија (1375-1377) и Раваница (1406-1416). На основу ових традиција, може се пратити веза са румунским владарима. Неколико румунских споменика тог периода, продужили су утицај палеолошког наслеђа у византијској уметности. То се уочава на примеру цркве Светог Николе у Арђешу, манастиру Козија, итд. Исихастички покрет проширио се средњовековном Влашком и утицао је на процват духовног живота, и поред тога, утицао је и на архитектонска и иконографска решења која инспиришу иконописце до данас.

* **др Ирина-Адриана Марковски** је независни истраживач. Одбранила је докторску дисертацију на Факултету за историју Универзитета у Букурешту у Румунији. Њено истраживање везано је за сликарство ренесансе Палеолога и историографске публикације у вези са зидним сликарством и иконописом XIV века. Запослена је у иконописачкој радионици „Студио Икона“ у Букурешту.

ПРЕДСТАВЕ СВЕТОГ ЂОРЂА У ЗАДУЖБИНАМА КРАЉА МИЛУТИНА

Владавину Стефана Уроша II Милутина обележило је ширење територије српске државе ка југу као и богата градитељска делатност која је спроведена како од стране овог владара, тако и од српске властеле. Освајање територија у овом периоду, учестало ратовање и све већи број војне властеле на овим просторима, доводи до интензивнијег ширења култа светих ратника, а посебно Светог Ђорђа. Култ Светог Ђорђа пренет је на просторе српских земаља из Византије. Поред тога, из Византије је преузета и пракса тражења помоћи светим ратницима у тешким временима и током ратовања. По узору на великог жупана Стефана Немању, поштовање култа Светог Ђорђа преузели су и његови наследници. Представе Светог Ђорђа сликане су у задужбинама његових наследника на литургијски важном месту у храму, а то је нарочито уочљиво у време краља Милутина. Познато је да се у задужбинама из периода Стефана Немање и касније Свети Ђорђе неретко приказивао као мученик-ратник, с тим да до промене у иконографији долази за време краља Милутина. У његовим задужбинама долази до промене у иконографији, која га примарно, сликаном одећом и опремом, истиче као светог ратника. Циљ овог рада је да подробније истражи иконографију овог светог ратника и њене промене у задужбинама краља Милутина. Узимајући у разматрање приврженост краља Милутина култу Светог Ђорђа, која се може уочити и кроз посвету одређених његових задужбина, у раду ће бити анализирана и представа овог светог ратника у склопу ктиторских портрета. Сходно томе, рад ће покушати да прикаже на који начин се Милутиново поштовање овог светитеља визуелно пренело на фреско-програм.

* **Софија Трпчевски**, спољни сарадник Музеја Српске Православне Цркве. Уписала је основне академске студије на Филозофском факултету Универзитета у Београду, године 2016/17, на одељењу за историју уметности. Била једна од ангажованих за стручно вођење кроз изложбу „Духовно и културно наслеђе манастира Студенице-древност, постојаност, савременост“ у Галерији САНУ, 2019 године. Постала је спољни сарадник у Музеју Српске православне цркве 2019. године.

Роберт Михајловски – Виктор Лилчић (Универзитет Ла Троб, Мелбурн, Аустралија; Универзитет „Свети Кирило и Методије“; Скопје, Република Северна Македонија)*
r.mihajlovski@latrobe.edu.au; viktorlilcik@gmail.com

ОЛОВНИ ПЕЧАТ ВИЗАНТИЈСКОГ ЦАРА МИХАИЛА VIII ПАЛЕОЛОГА ИЗ КОЧАНА

Византијски оловни печат, који је припадао цару Михаилу VIII Палеологу (1272-1282) открит је у региону Кочана. На аверсу је представа Исуса Христа који стоји на ниској подијуму. На реверсу је представљена стојећа фигура цара Михаила VIII Палеолога. Судећи по натпису, печат је израђен после 1272. године, након периода експанзије српског краља Стефана Уроша II Милутина (1282-1321) и експлоатације руде у областима Кратова, Злетовица и Пијанеца.

* **др Роберт Михајловски**, доктор наука на Ла Троб Универзитету; магистар лепих уметности, *RMIT*, Мелбурн. Специјализовао се за византијску и османску уметност, архитектуру и археологију, са посбеним освртом на средњовековну Пелагонију. Редовно објављује радове у међународним часописима.

др Виктор Лилчић, редовни професор на Филозофском факултету у Скопљу. Одбранио је докторску дисертацију на Филозофском факултету у Београду, на одељењу за археологију, са темом: Архитектонска камена пластика у Републици Македонији од I до VI века. Изабран је за редовног професора у области: опште археологије, нумизматике, класичне археологије. Већ неколико година ради на геореференцијалној планиметрији налазишта у координатном систему од ознака хоризонтално и вертикално до 50 метара. Овај приступ обезбеђује стварање археолошког катастра Републике Северне Македоније, али и значајну подршку у заштити налазишта, као и археолошких потреба.

Милан С. Димитријевић (Астрономска опсерваторија, Београд, Република Србија)*
mdimitrijevic@aob.rs

О НОВЧАРСТВУ КРАЉА МИЛУТИНА

Српски средњовековни новац има велики број врста и варијанти, са занимљивим и маштовитим приказима. Први српски средњовековни новац појавио се за време краља Радослава (1228-1234), а ковали су га различити краљеви, племићи и градови током око 230 година, све до последњег, за време владавине Лазара Ђурђевића (1456-1458). Новчане емисије краља Милутина биле су бројне током његове дуге и успешне владавине од 1282. до 1321. године. Што се тиче његовог ковања новца, постоје неке несигурности у атрибуцији појединих кованица. Поред тога, имамо различите поделе његовог кованог новца по врстама. Сергије Димитријевић кованице краља Милутина дели на 13 врста и 47 подврста, описујући 104 примерака новца у свом *Каталогу*. Вујадин Иванишевић набраја десет основних врста, а Мирослав Јовановић дели Милутинов новац у 17 врста. Поред тога, несигурно је и ковање Милутиновог оца, краља Уроша I. Димитријевић му приписује три врсте и описује 74 примерака, док Иванишевић све ове новчиће придодаје Милутину и укључује у поменутих десет врста. С друге стране, Јовановић укључује ове три врсте у ковани новац краља Драгутина. Не постоји чак ни јединствено мишљење шта је аверс, а шта реверс новца. Димитријевић и Јовановић заузимају традиционално гледиште да је аверс страна на којој је представљен краљ који је издао новчић, док Иванишевић, следећи византијску традицију, сматра да је аверс страна на којој је Исус Христ. У овом прилогу представимо богато и разнолико ковање новца краља Милутина. Посебна пажња биће посвећена динару краља Милутина, са владаром који седи, са равним мачем у десној руци, док му је у левој барјак. На реверсу је краљица која седи на престолу и држи крин. Димитријевић је сматрао да је ово најлепши новчић краља Милутина и међу најлепшим српским средњовековним новцима. Такође, размотрићемо појаву звезда на новцу краља Милутина и њихово симболичко значење.

* **др Милан С. Димитријевић** је пензионисани (2012) научни саветник Астрономске опсерваторије у Београду. Директор Астрономске опсерваторије у Београду 1994-2002. Главни уредник часописа "Serbian Astronomical Journal" (и његовог претходника) и "Публикација Астрономске опсерваторије у Београду" 1987-2002, председник Астрономског друштва "Руђер Бошковић" 1982-2004, главни и одговорни уредник часописа "Васиона" 1985-2004, 2018-, председник Друштва астронома Србије 2008-2014. Савезни министар за науку, технологију и развој 1993-94, члан управе Евроазијског астрономског друштва и члан Савета Европског астрономског друштва (2008-2012). Од 2009. спољни сарадник Париске Опсерваторије - Лабораторија за проучавање зрачења и материје у астрофизици. Објавио више од 300 радова у међународним научним часописима и више од десет књига. Коаутор је средњошколског уџбеника астрономије. Члан Удружења књижевника (2008). Научни радови Милана С. Димитријевића су првенствено из астрономије али и из појединих области физике, примењене математике, информационих технологија и историје и филозофије науке. Основни научни интереси су астрономска спектроскопија, профили спектралних линија, ширење спектралних линија, астрономска спектроскопија, атомски и молекуларни сударни процеси у звезданим атмосферама, астроинформатика, историја и филозофија астрономије, астрономија у култури.

Наталија Ристовска (Универзитет у Оксфорду, Уједињено Краљевство)*
natalija.ristovska@gmail.com

КРУЖНЕ НАУШНИЦЕ КРАЉИЦЕ СИМОНИДЕ ПАЛАЕОЛОГИНЕ: ПРИЛОГ ЗА ИДЕНТИФИКАЦИЈУ

На три сачувана фреско-портрета у Студеници, Старом Нагоричину и Грачаници, краљица Симонида, супруга краља Милутина од њиховог склапања брака око 1299. године до краљевог упокојења 1321. године, представљена је са необично раскошним наушницама спектакуларних димензија. Предмети о којима је реч имају кружан облик, и како се чини, готово у потпуности су покривени материјом јарке боје (црвене или плаве) која је положена у металну основу. Од основе се види само метални оквир оивичен великим бисерима. У унутрашњости црвеног или сивог круга наушница, видљив је мањи круг који је насликан на портретима незнатно светлијом или тамнијом бојом.

Овај круг изгледа као да се држи или је појачан металним зупцима који се протежу до спољне, металне, ивице наушница. Свака од наушница виси на низу великих бисера - или комбинацији бисера и црвених или плавих издужених перли - видљивих испод велике, круне лепезастог облика са зупцима на врху.

Непосредно по њиховом појављивању на територији средњовековног Балкана на Симонидиним портретима, различите варијанте кружних наушница оивичених бисерима појављују се на портретима српских владарки и властелинки све до краја XIV века. Упркос њиховој заступљености, овај накит никада није био успешно идентификован међу сачуваним предметима и археолошким налазима. Није установљено ни његово порекло. Циљ реферата је успостављање паралела гореописаног накита са средњовековном материјалном културом. Напослетку, биће изложене идеје за разрешење порекла и прилика које су довеле до заступљености овог накита на територији средњовековног Балкана.

* **Наталија Ристовска** је специјалиста за византијску материјалну културу у Ашмол Музеју при Универзитету у Оксфорду. Међу темама које су заступљене у њеном научном истраживању убрајају се различити аспекти византијске „декоративне уметности”, попут ктиторства, ктиторије и њене употребе, центара за производњу и мрежа за дистрибуцију средњовековних посуда, намештаја и накита израђеног или украшеног стаклом и скупocenim металом, организације производње и међукултурног трансфера занатских технологија, размене занатских производа и високо квалификованих занатлија између византијског Царства и других средњовековних држава, као и утицаја такве размене на производњу и заступљеност у оквиру оновременог друштва.

Биљана Цинцар Костић (Музеј Српске православне цркве, Београд, Република Србија)*
biljanaivangel@yahoo.com

ПЛАШТАНИЦА КРАЉА МИЛУТИНА У МУЗЕЈУ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ

У православном богослужењу Плаштаница (гр. Αἴρ, ἐπιτάφιος, εἰλητόν) симболише четвороугаоно платно (гр. σινδών) којим је, након скидања са крста и умивања миром, Јосиф из Ариматеје увио тело Христово, спремљено за погреб (Мат. 27,59; Марк. 15,46; Лук. 23,53; Јов. 19,40). Њу износе на вечерњој Великог Петка, ради опхода око цркве, и смештања у централни део храма до Васкрса. Плаштаница краља Милутина (крај XIII – почетак XIV) је најстарији примерак плаштанице у корпусу српског средњовековног црквеног веза, чиме се сврстава у највишу категорију националних споменика културе. Изведена је на црвеној атлас-свили, свиленим, сребрним и златним нитима – у комбинацији свиловеза (који је служио за израду инкарната) и златовеза (орнаменти). Припада мистичном типу, јер осим Исуса Христа, нема присутних лица – само анђели и серафими, који окружују Христа смештени у простор звезданог неба. У подножју, унутар тракастог-орнаменталног рама, у златовезу је изведен запис: Помјани Боже душу раба твоего Милутина Уреши“. Доцније јој је додат широки руб од венецијанског броката. Првобитно је стајала у манастиру Бањска – Милутиновој задужбини и месту кивота. Потом је доспела у манастир Крушедол. Након Другог светског рата смештена је у сталну поставку Музеја СПЦ.

* **Биљана Цинцар Костић**, мастер историје уметности. Кустос је збирке текстила, портрета и архиве Музеја Српске Православне цркве. Њено истраживање је фокусирано на уметничке предмете Српске цркве из византијског и поствизантијског културног круга.

Бојана Павловић – Сергеј Беук (Педагошки музеј у Београу, Центар за истраживање религије и политике, Београд; Центар за истраживање религије и политике, Београд Република Србија)*
bokapavlov@gmail.com ; sergej.beuk@domomladine.org

ПЛАШТАНИЦА КРАЉА МИЛУТИНА: МОТИВ ВАСКРСЕЊА У ЕРИ ДИНАСТИЈЕ ПАЛЕОЛОГА

Ова студија је посвећена истраживању значаја плаштанице краља Милутина као својеврсног облика културно-историјског наслеђа, чија стилско-уметничка вредност овај артефакт смешта међу представнике главног развојног тока српске уметности XIV века. Плаштаница краља Милутина као музејски дериват српске средњовековне примењене уметности симболизује платно којим је приликом погребa Исуса Христа, Јосиф из Ариматеје обавио тело Спаситељево. Сврха плаштанице је да укаже на сам почетак хришћанске религије чији се центар налази у појму Васкрсења, тако, празна плаштаница у Новом завету не представља само одсуство тела, већ наговештај новог живота који такође подразумева телесност, али у једном новом и непоновљивом антрополошком оквиру. Специфичним начином израде и стилске композиције, овај предмет сакралног порекла представља оличење културно-уметничке климе династије Палеолога. Једна од основних метода коју ћемо применити у овом раду јесте компаративна анализа мотива Васкрсења оличене у стилско-уметничкој изради плаштаница у српској средњовековној уметности као и осврт на значај и порекло овог предмета изучавања. Стога, овим радом пружамо увид у двоструки развојни пут плаштанице од њеног, с једне стране, спиритуалног значаја са својим алегоријским сазнањима, и са друге стране, као материјалног артефакта од културно-уметничке и историјске вредности.

* **Бојана Павловић**, мастер историје уметности. У свом научно истраживачком раду обрађује теме које се односе на теорију и методологију у историји уметности, уметничке перцепције у документарном филму, као и очување културно-историјског наслеђа. Од 2019. године је ангажована у Педагошком музеју у Београду у својству кустоса приправника. Учествовала је на међународним научним конференцијама у Пожаревцу 2018. године („Архиви у трећем миленијуму – вечна исходишта историје“) и у Дому Омладине Београда 2020. године која је реализована у сарадњи са Центром за истраживање религије и политике, под покровитељством Министарства спољних послова Републике Србије („Заштита културног наслеђа и очување националног идентитета“), као и на другим конференцијама. Као аутор и члан комисије учествовала је на неколико изложби приређених у Београду и Новом Саду.

Сергеј Беук, мастер протестантске теологије и мастер културологије, дипломирани педагог. Објавио је шест групних и самосталних збирки поезије, поезију и прозу је публиковао у најеминентнијим стручним часописима и дневним новинама. Такође, објавио је више десетина стручних радова из домена религиологије и савремене теологије у земљи и иностранству, као и две књиге из домена теологије и филозофије и религије, као и једну из области културологије. Радећи на месту Програмског уредника Дома омладине Београда, реализовао је и организовао велики број стручних и научних конференција, округлих столова и трибина на теме из области теологије, филозофије, уметности и педагогије. Председник је Управног одбора Центра за истраживање религије и политике из Београда.

Горан Максимовић (Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, Република Србија)*
goran.maksimovic@filfak.ni.ac.rs

**ПРЕДСТАВЉАЊЕ ЗАДУЖБИНА СВЕТОГ КРАЉА МИЛУТИНА У ПОЈЕДИНИМ СРПСКИМ
ПУТОПИСИМА И АНТРОПО-ГЕОГРАФСКИМ СТУДИЈАМА С КРАЈА XIX И ПОЧЕТКА XX ВИЈЕКА**

У огледу су анализирани путописи Сретена Л. Поповића, *Путовање по новој Србији* (1878-1880), Мите Ракића, *Из нове Србије* (1881), Драгомира Брзака, *Са Авале на Босфор* (1895), Бранислава Нушића, *Косово - опис земље и народа* (1902-03), као и антропо-географске студије Спиридона Гопчевића, *Стара Србија и Македонија* (1890), Јевта Дедијера, *Нова Србија* (1913) и Тихомира Ђорђевића, *Македонија* (1920). Посебна пажња усмјерена је на приказ задужбина Светог краља Милутина (попут манастира Богородица Љевишка у Призрену, Грачаница и Бањска), али и на светитељски култ краља Милутина и његово гробно мјесто у цркви Светог краља Милутина у Софији, која је подигнута 1865. године.

* **др Горан Максимовић**, предаје као редовни професор на Департману за србистику Филозофског факултета Универзитета у Нишу. Објавио је више од 500 научних и стручних радова из области науке о књижевности. Издавамо објављене књиге научних монографија и расправа: *Умјетност приповиједања Бранислава Нушића* (1995), *Магија Сремчевог смијеха* (1998), *Домановићев смијех* (2000), *Српске књижевне теме* (2002), *Тријумф смијеха – комично у српској умјетничкој прози од Доситеја Обрадовића до Петра Кочића* (2003), *Свијет и прича Петра Кочића* (2005), *Критичко начело* (2005), *Искусство и доживљај* (2007), *Комедиографски Орфеј и други огледи* (2010), *Идентитет и памћење* (2011), *Критичка гозба* (2012), *Заборављени књижевници српског 19. вијека* (2013), *Казивање града и други огледи* (2014), *Симо Матавуљ и Бока Которска* (2018), *Критичка перспектива* (2021).

Марија Алесија Роси (Универзитет Принстон, САД)*
marossi@princeton.edu

ПРЕДСТАВЕ ХРИСТОВИХ ЧУДА ТОКОМ ВЛАДАВИНЕ КРАЉА МИЛУТИНА И ЊИХОВА ВЕЗА СА ВИЗАНТИЈОМ

Милутинова владавина (1282-1321) представља период војне експанзије, богатства, као и доба вере. Током првих година своје владавине, Милутин је проширио границе српског краљевства, на штету византијског Царства. Међутим, 1299. године потписан је мировни уговор између Милутина и византијског цара Андроника II (1282-1328), који је закључен браком између српског краља и царево ћерке Симониде.

Географска близина, бројне дипломатске мисије и новоразвијене породичне везе између Византијског царства и српског краљевства, омогућиле су нову и развијенију везу. У предавању се разматра однос између ове две територије, путем уметничких интеракција и културних трансмисија, указујући на већу флуидност између њих. Тачније, истражује се појава епизода које приказују Христова чуда, ретко виђена пре XIII века у зидном сликарству. Нагло ширење циклуса Христових чуда на српским и византијским територијама указује на везу између ових области. Повлачећи паралелу између Христових чуда унутар српских цркава - које је поручио Милутин - и византијских, у предавању се разматра како је ова иконографија била пренета, размењена и измењена у сврху преношења различитих значења у различитим контекстима, као средство пропаганде културног идентитета или верске политике.

* др **Марија Алесија Роси** је специјалиста за историју уметности на одсеку за средњовековну уметност на Универзитету у Принстону. Уређивала је зборнике радова: *Late Byzantium Reconsidered: The Arts of the Palaeologan Era in the Mediterranean* (2019) и *Byzantium in Eastern European Visual Culture in the Late Middle Ages* (2020). Роси је кооснивач иницијативе *North of Byzantium (NoB)*, дигиталне платформе *Mapping Eastern Europe* (<https://mappingeasterneurope.princeton.edu>), и коедитор серије књига *Eastern European Visual Culture and Byzantium (13th - 17th c.)*, издавачке куће Тривент. Тренутно, ради на монографији која истражује улогу Христових чуда у позновизантијској зидном сликарству.

Тијана Борић (Универзитет у Нишу, Факултет уметности, Република Србија)*
tijanaboric@hotmail.com

***У СЛУЖБИ ДИНАСТИЧКЕ МОЋИ И СЛАВЕ: УПОТРЕБА СЛИКЕ И БАШТИНЕ ИЗ ВРЕМЕНА
КРАЉА МИЛУТИНА У МАУЗОЛЕЈУ ДИНАСТИЈЕ КАРАЋОРЂЕВИЋ***

Рад се фокусира на анализу јужне апсиде цркве Светог Ђорђа на Опленцу, монументалног краљевског маузолеја династије Карађорђевић, чија је изградња започета након што је краљ Петар ступио на престо Србије, 1903. године, а завршена је 1930. године, у време владавине краља Александра I. Циљ рада је да нагласи употребу слике и баштине из времена краља Милутина у архитектури и декорацији ентеријера маузолеја, употребљених у служби моћи и идеологије династије Карађорђевић. Почетком XX века династички програм Карађорђевића био је суочен са бројним изазовима, посебно у контексту редефинисања и успостављања новог културног идентитета унутар значајно повећаног и фундаментално измењеног социо-политичког простора новооформљене мултинационалне и мултикултуралне заједнице Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Како би оправдали и глорификовали садашњост и пројектовали жељену будућност, Карађорђевићи су употребили добро познату идеју Златног доба. Краљевски маузолеј имао је круцијалну улогу у репрезентацији краља Александра I. Разматрајући архитектонске особености и детаље унутрашње декорације јужне апсиде, где се налази гроб оснивача династије Карађорђевић, рад ће нагласити како је присвајање и реинтерпретација одабране глорификоване прошлости из времена српског краља Милутина употребљена за легитимизацију моћи и потврду краља Александра I као једног од моћнијих европских владара, прихватајући његову државу као ново, моћно и жељено, осигурано мултинационално и мултикултурално краљевство Балкана.

* **др Тијана Борић**, ванредни професор. Докторске студије Историје уметности на Катедри за историју архитектуре завршила је 2014. успешно одбравивши тезу *Дворови династија Обреновић и Карађорђевић у Србији*. Објавила је више стручних радова и књига, учествовала на домаћим и међународним научним скуповима. Током пет година, радила је као шеф уметничког одељења и уметнички менаџер на Дворском комплексу на Дедињу где стиче и звање кустоса. Организовала је бројне изложбе предмета из Уметничке збирке Дворског комплекса и сарађивала на реализацији пројеката конзервације, рестаурације и презентације уметничких дела из дворске колекције под стручним надзором Народног музеја, као и на пројекту каталогизације ликовне збирке Дворског комплекса на Дедињу. Од 2014. године запослена је на Факултету уметности, Универзитета у Нишу.

Александра Колаковић (Институт за политичке студије, Београд, Република Србија)*
kolakovicaleksandra@gmail.com

***ВРЕМЕ КРАЉА МИЛУТИНА, ИЗМЕЂУ ИДЕНТИТЕТА И СРЕДСТВА ДИПЛОМАТИЈЕ:
СИМОНИДА, КОЛЕКЦИЈА АЛЕКСАНДРА ЈОКСИМОВИЋА (1967)***

Династија Немањић чини важан део српског националног идентитета, поготово време краља Милутина када је српска средњовековна краљевина доживела територијални, економски и културни успон. Овај период је, такође, обележен причом о Симониди, византијској принцези, која је дошла као девојчица на српски двор. Пракса присећања у Титовој Југославији наглашавала је догађаје из Другог светског рата, док су српска средњовековна историја и династија остављене по страни. Међутим, након Информбироа (1948) и „отварања“ ка Западу, Југославија је почела да користи сва могућа средства културне дипломатије како би представила себе свету. У овом контексту, можемо посматрати представљање колекције *Симонида*, дизајнирану од стране Александра Јоксимовића, „краља маказа“, чије креације је носила Јованка Броз, прва дама Југославије. Александар Јоксимовић је био један од најважнијих модних дизајнера у националном стилу. Инспирисан српском историјом и традицијом, Византијом и српским средњовековним сликарством, за своје креације Јоксимовић је достигао светску славу. Колекција *Симонида*, специфична је по својим звонастим рукавима преузетим из средњовековне византијске одеће и орнаментима који су преузети са камених фризова манастира Грачанице и Дечана. То је била прва грандиозна колекција високе моде социјалистичке Југославије. Представљена је на Међународном фестивалу моде у Москви, заједно са колекцијама Коко Шанел, Кристијана Диора итд. На основу извора и медија, овај рад покушава да истражи колекцију *Симонида* и период краља Милутина, као средства југословенске културне дипломатије. Базирано на културним теоријама, идентитету и јавној историји, циљ је да се истражи како је наратив о Симониди и индиректно краљу Милутину био прихваћен у југословенском друштву. Истовремено, фокус је на достигнућима ове светски познате модне колекције у сфери репрезентације Титове Југославије.

* **др Александра Колаковић** је виши научни сарадник у Институту за политичкестудије (Београд, Србија). Руководи пројектом Француска и Западни Балкан: наслеђе прошлости и евроинтеграције, који заједнички реализују Институт за политичкестудије и Сорбона Париз IV – „Партнерство Hubert Curien“ (PHC). Члан је Управног одбора Музеја Града Београда и Стручног савета Завода за проучавање културног развоја. Научно интересовање Александре Колаковић обухвата области интелектуалне и политичке историје, историје идеја, културне историје, културе сећања, идентитета и заштите културног наслеђа, међународних односа и културне дипломатије, културне и образовне политике. Објавила је монографију У име отаџбине: француски и српски интелектуалци 1894–1914, преко 40 научних радова, Лексикон мултикултуралности и два уџбеника историје за гимназије. Уредник је међународног зборника на француском језику *La France et la Serbe: Les défis de l'amitié éternelle*. Стручно се усавршавала у Француској (L'Université Paris I Panthéon Sorbonne, 2010; L'Université Paris IV Sorbonne, 2019) и Немачкој (Georg Eckert Institut, Брауншвајг, Немачка, 2016). Била је гостујући професор на Универзитету Сорбона IV (2019). Говори енглески и француски језик, а служи се немачким језиком.

Наташа Тодоровић (Астрономска опсерваторија, Београд, Република Србија)*
ntodorovic@aob.rs

МАЛА ПЛАНЕТА 1675 СИМОНИДА

Мале планете или астероиди су небеска тела која самостално или у ројевима круже око Сунца. Једна мала планета под редним бројем 1675 названа је по византијској принцези, српској краљици и супрузи краља Милутина - Симониди Немањић. У излагању ћемо се упознати са физичким и путањским карактеристикама ове мале планете, а затим и са начином на који је астероид откривен и именован.

* **др Наташа Тодоровић** је астроном, научни сарадник на Астрономској опсерваторији у Београду. Дипломирала је на Математичком факултету у Београду, на катедри за астрономију, где је завршила магистарске и докторске студије. У току последипломских студија сарађивала је са групом астронома са Опсерваторије у Ници и Универзитета у Падови. Објавила је више научних радова у домаћим и међународним часописима, и одржала запажен број предавања на стручним скуповима и различитим догађајима за ширу публику. Аутор је и приређивач изложбе "Астероиди, мали камени светови", која је крајем 2018. и почетком 2019. одржана у Галерији науке и технике САНУ у Београду. На Астрономској опсерваторији у Београду запослена је од 2002. а њен истраживачки рад усмерен је на динамику Сунчевог система.

Ивана Лемкул, Владимир Аћимовић (научни сарадник/стручни сарадник на Православном богословском факултету Универзитета у Београду/ Фонд Благо)*
ivana.lemcool@blagofund.org ; vacimovic@blagofund.org

ИЗАЗОВИ И ИНОВАЦИЈЕ У ДИГИТАЛНОМ ДОКУМЕНТОВАЊУ ЦРКАВА КРАЉА МИЛУТИНА

Више од двадесет година, Фонд Благо посвећен је дигитализацији српског културног наслеђа средњег века. Ова непрофитна организација окупља стручњаке из области интернет технологија, фотографије, историје уметности, као и љубитеље средњовековне уметности из САД и Републике Србије. Заједно, они су створили интернет сајт са преко тридесет опсежних колекција фотографија, видео снимака, виртуелних тура неких од најзнаменитијих српских цркава и манастира. Међу њима су и неке од најпознатијих задужбина краља Милутина- црква Богородице Љевишке у Призрену, Краљева црква у манастиру Студеница и манастир Грачаница. Екипа Фонда Благо посетила је ове споменике 2002, 2003 и 2019. године, а у плану је и поновна посета манастиру Грачаница у септембру ове године, будући да је фреско сликарство цркве Богородичиног Успења недавно очишћено и рестаурирано. Током ове презентације желели бисмо да пренесемо наша искуства у стварању дигиталних колекција ових споменика, као и да предочимо нарочите изазове са којима смо се током рада на њима сусрели. Посебно бисмо желели да представимо неке од техничких иновација које је створио наш тим, а које су настале као резултат превазилажења неких од изазова наметнутих окружењем, архитектуром и степеном очувања ових споменика. Фонд Благо је организација посвећена културном наслеђу са фокусом на дигиталном документовању српских средњовековних сакралних споменика. Основаван је 1998. године у САД као непрофитна организација, а од 2009. године функционише и као регистрована НВО у Републици Србији. Од тада, њихов тим који укључује стручњаке из области фотографије, историје уметности, интернет технологија, као и познаваоце и љубитеље уметности средњег века, створио је на хиљаде фотографија, видео записа, виртуелних обилазака неких од најзначајнијих цркава и манастира средњовековне Србије. Читав материјал слободно је доступан на сајту www.blagofund.org.

* **др Ивана Лемкул**, историчар уметности средњег века и научни сарадник Православног богословског факултета Универзитета у Београду. Као сарадник Фонда Благо, задужена је за уређивање садржаја на сајту и друштвеним мрежама, као и за фандрејзинг.

Владимир Аћимовић је инжењер електротехнике, стручни сарадник за мрежу и веб администрацију на Православном богословском факултету Универзитета у Београду. Задужен је за ИТ функционисање веб странице Благо Фонда, истовремено учествовајући у стварању неколико Благо дигиталних колекција као фотограф и уредник садржаја.

Бојана Павловић (Педагошки музеј у Београду и Центар за истраживање религије и политике, Република Србија)*
bokapavlov@gmail.com

***ДОКУМЕНТАРНИ ФИЛМ КАО ИЗВОР ОЧУВАЊА КУЛТУРНЕ БАШТИНЕ: ЗАДУЖБИНЕ
КРАЉА МИЛУТИНА У ПРОДУКЦИЈСКОЈ ДЕЛАТНОСТИ РАДИО ТЕЛЕВИЗИЈЕ СРБИЈЕ***

Развојну линију документарног филма дефинише потреба да се у форми видео записа прикаже стварност, и као такав представља документ чији садржај можемо разумети као засебан музеолошки облик очувања културног наслеђа и принципа архивирања филмског памћења у општем смислу. Радио телевизија Србије од свог оснивања као прва национална телевизијска фреквенција бележи завидну продукцијску делатност чијем репозиторијуму припадају документаристички снимци едукативног карактера, од културно-уметничког, образовног и историјског значаја, промовишући на тај начин културну баштину и историјске догађаје као и савременике који су усмеравали токове уметности и културе. Предмет истраживања овог рада прати вишедеценијски ток продукцијске делатности документованих серијала посвећеним српској средњовековној уметности, емисије о задужбинама краља Милутина које сведоче, не само културно-историјским приликама средњег века, затеченом стању одређених споменика културе, већ и о теоријским промишљањима врских познаваоца историје и уметности. Посебан научни осврт бисмо усмерили ка архитектонским сакралним здањима и фрескосликарству као својеврсним споменицима културно-историјских и прилика стилско-уметничке вредности династије Палеолога. Стога, можемо рећи да документаран филм као засебан облик медијске рецепције баштињења и уметничког артефакта у аудио-визуелном формату приказује и чува, у овој студији случаја, културно наслеђе краља Милутина.

* **Бојана Павловић**, мастер историје уметности. У свом научно истраживачком раду обрађује теме које се односе на теорију и методологију у историји уметности, уметничке перцепције у документарном филму, као и очување културно-историјског наслеђа. Од 2019. године је ангажована у Педагошком музеју у Београду у својству кустоса приправника. Учествовала је на међународним научним конференцијама у Пожаревцу 2018. године („Архиви у трећем миленијуму – вечна исходишта историје“) и у Дому Омладине Београда 2020. године која је рализована у сарадњи са Центром за истраживање религије и политике, под покровитељством Министарства спољних послова Републике Србије („Заштита културног наслеђа и очување националног идентитета), као и на другим конференцијама. Као аутор и члан комисије учествовала је на неколико изложби приређених у Београду и Новом Саду.